

יוזמת הישראליות
המשותפת

ישראליות משותפת

אסופת מאמרים

עורך: אלכס מינץ

מאי 2017

תוכן העניינים

רשימת מחברים

הקדמה

6	עיקרי נאום נשיא המדינה ראובן ריבלין בכנס הרצליה
11	תקווה ישראלית משותפת: חזון או חלום? אוריאל רייכמן
15	סדר לאומי חדש לישראל: סיכויים וסיכונים במציאות מורכבת ומשתנה - אלכס מינץ
21	ישראליות משותפת מתוחמת - סמי סמוחה
26	חג לכולם: על קולקטיב וזהות ישראלית ויצירת המשותף - ורד ויניצקי-סרוסי
32	משותפות לקהילה - אמיתי עציוני
	תקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש: מחזון למציאות, המלצות לנשיא המדינה - אלכס מינץ, חיים ויצמן,
36	טומי שטיינר, אורי סלונים וחקן אלישע
58	ארבעה שבטים, ארבע מדינות: ממצאי סקר עמדות ארבעת השבטים בנושאים מדיניים - אלכס מינץ
63	נספח א' - חברי ועדת ההיגוי הארצית לתקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש
65	נספח ב' - נאום "ארבעת השבטים" של נשיא המדינה, ראובן ריבלין, בכנס הרצליה 2015

רשימת מחברים

נשיא המדינה, מר ראובן ריבלין

פרופ' אוריאל רייכמן, נשיא ומייסד המרכז הבינתחומי, הרצליה

פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי, דיקנית הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה העברית לשעבר

פרופ' אלכס מינץ, ראש יוזמת הישראליות המשותפת, המרכז הבינתחומי, הרצליה, יושב ראש
האגודה הישראלית למדע המדינה

פרופ' (אמריטוס) סמי סמוחה, חתן פרס ישראל לסוציולוגיה, אוניברסיטת חיפה

פרופ' אמיתי עציוני, נשיא לשעבר של האגודה האמריקאית לסוציולוגיה, אוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון

חוקרי יוזמת הישראליות המשותפת והמכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), המרכז הבינתחומי,
הרצליה

ד"ר חיים וייצמן, יוזמת הישראליות המשותפת, ביה"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי, הרצליה

גב' חן אלישע, יוזמת הישראליות המשותפת, המרכז הבינתחומי, הרצליה

מר אורי סלונים, עמית מחקר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), המרכז הבינתחומי,
הרצליה

מר טומי שטיינר, עמית מחקר בכיר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), המרכז הבינתחומי,
הרצליה

ישראליות משותפת: אסופת מאמרים וניירות עמדה

הקדמה

נשיא המדינה, ראובן ריבלין, הציג בנאום "ארבעת השבטים" בכנס הרצליה את חזון הישראליות המשותפת. לדברי הנשיא, אין כיום בחברה הישראלית רוב ברור ומיעוטים אלא ארבעה שבטים: חילוני, דתי-לאומי, חרדי, וערבי. באסופת מאמרים וניירות עמדה זו, בוחנים חוקרים מובילים את היתכנות הישראליות המשותפת ודרכים לקידומה.

נשיא המדינה מציג ארבעה מנועים לקידום ויישום חזון תקווה ישראלית: השרות הציבורי ובפרט משרדי הממשלה, האקדמיה ושוק העבודה, שותפות אזרחית בין רשויות מקומיות ומגזרים שונים, ומערכת החינוך.

פרופ' אוריאל רייכמן, נשיא ומייסד המרכז הבינתחומי, הרצליה, קובע במאמרו, כי קיים רוב מובהק אידאי-משטרי בישראל, וכתנאי למימוש חזונו של הנשיא ריבלין יש לשמר את צביונה של מדינת ישראל כיהודית ודמוקרטית. לטענת פרופ' רייכמן, מתחייב שינוי בהתנהלות הפוליטיקאים ואנשי התקשורת, מערכת החינוך ותפקוד המערכת הפוליטית עצמה, אשר משמשים כגורם מעכב בהתפתחותה של הישראליות המשותפת.

במאמרי אני מציג ארבע מסגרות תאורטיות-קונצפטואליות לניתוח הסדר הישראלי החדש וההיתכנות לישראליות המשותפת: גישת השסעים, תאוריית הגבולות בין המגזרים השונים, תאוריית הצדק החלוקתי וגישת שיוויון זכויות מול חובות.

חתן פרס ישראל בסוציולוגיה, פרופ' סמי סמוחה, אבי גישת השסעים בישראל, מציין שבנאום ארבעת השבטים של נשיא המדינה מהדהדת "חרדה כללית על לכידותה הפנימית של החברה הישראלית". פרופ' סמוחה קובע שמעבר למפריד בין קבוצות השסע העמוק בחברה הישראלית, יש גם לא מעט משותף ביניהן. פרופ' סמוחה מצביע גם על החסמים ליצירת הישראליות המשותפת.

פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי, לשעבר דיקנית הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה העברית ממליצה להנהיג חג ישראלי משותף לארבעת השבטים. פרופ' ויניצקי-סרוסי קובעת שאין חג ישראלי משותף ומעלה את הצורך "בכינון חג שיוכל להוות מרחב משותף לכל מי שחי כאן".

פרופ' אמיתי עצינוני, לשעבר נשיא האגודה האמריקאית לסוציולוגיה וראש מכון באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון בארצות הברית קובע שהנשיא ריבלין מתייחס לקידום שותפות ולא לבניית קהילה ומציע שהדבר יעשה תוך שיח בין השבטים. עצינוני מציע מספר אפשרויות לשיח בין הקבוצות על מנת לקדם את הישראליות המשותפת. בשיח זה יתמקדו באינטרסים משותפים ומשלימים, לעומת התמקדות בערכים משותפים.

צוות יוזמת הישראליות המשותפת והמכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי מציג לקחים מהתמודדות מדינות אחרות עם שונות אתנית-תרבותית, ממבט השוואתי, ומציע המלצות קונקרטיות לקידום הישראליות המשותפת בחינוך, בכלכלה, בבריאות, בהקמת אשכולות

אזוריים, בחג החגים, בארנונה ובהקמת רשות לקידום ישראליות משותפת.

באסופה זו מוצגים גם ממצאי סקר שערכתי בנוגע לעמדות המדיניות של ארבעת השבטים. הסקר מראה כי לשבטים השונים עמדות שונות בנושאים מדיניים.

החברה הישראלית מפולגת מדי ומפוצלת לשבטים ודעות. דרוש לה מרקם מאחד. נשיא המדינה הציג חזון חשוב ומאתגר לאקדמיה הישראלית, למגזר הציבורי והעסקי ולתקשורת הישראלית. עלינו לעשות מאמץ לקדם חזון הישראליות המשותפת.

קריאה מהנה,

אלכס מינץ

תקווה ישראלית משותפת: חזון או חלום?

עיקרי נאום נשיא המדינה ראובן ריבלין בכנס הרצליה, 2016

החברה הישראלית משנה את פניה. כך פתחתי את דברי בנאום שנשאתי לרגל שנה לכהונתי. ביקשתי אז להציב ראי בפני החברה הישראלית ולהצביע על רעידת האדמה התרבותית והדמוגרפית שעוברת החברה הישראלית בעשורים האחרונים. מהשקף עולה לנגד עינינו "הסדר הישראלי החדש" המבטא את המעבר של החברה הישראלית, מחברה המורכבת מרוב ומיעוטים ברורים, לחברה המורכבת מארבעה מגזרים (או שבטים) מרכזיים שמתקרבים זה לזה בגודלם: חילונים, דתיים לאומיים, חרדים וערבים.

צריך לומר את האמת, המערכה הזאת היא מערכה שלא צפינו. בסדר הישראלי החדש אמנם נשמרים יחסי רוב ומיעוט לאומי, בהקשר היהודי-ערבי, אבל לא מתקיימים בו עוד רוב ומיעוט ברורים בהתייחס לסוגיות יסוד המונחות לפתחנו: זכויות וחובות, דת ומדינה, שירות וביטחון, חינוך, אתוס, וזהות - ארבעה שבטים (לפחות) ארבעה סיפורים שונים, מתחרים על מי אנחנו ומה אנחנו רוצים להיות.

שרטטתי אז ארבעה יסודות לשותפות החדשה והנדרשת בין המגזרים השונים, במציאות שבה כל אחד מהם חווה את עצמו כמיעוט נרדף ומותקף: הראשון, תחושת הביטחון של כל מגזר בכך שציפור נפשו, רכיבי היסוד של זהותו, לא נמצאים בסכנה או תחת איום. השני, האחריות המשותפת לגורלה, לביטחונה ולעתידה של מדינת ישראל. השלישי, שוויון והוגנות. והיסוד הרביעי, והמאתגר מכולם, יצירת הישראליות המשותפת.

מכובדיי, לשותפים הרבים כל כך, הנכונים להישיר מבט אמיץ לשינויים האדירים שעוברת החברה הישראלית, לאלה הרוצים בחזון של תקווה ישראלית לכולנו, מקרב כל המגזרים, המחנות והקהילות, אני מבקש לומר: החברה הישראלית נמצאת היום בצומת דרכים. אנו רואים את השינויים לנגד עינינו, וזוהי השעה להכריע לאן פנינו מועדות. כותרת הכנס הזה היא "תקווה ישראלית משותפת - חזון או חלום", אבל באמת, כותרת הכנס הזה הייתה צריכה להיות "תקווה ישראלית: להיות או לחדול". מספיק מבט קצר בעיר ירושלים - העיר הערבית הכי גדולה בארץ, העיר החרדית הכי גדולה בארץ, העיר הדתית הכי גדולה בארץ והעיר החילונית השנייה בגודלה בארץ; העיר האהובה אבל גם הענייה, הקרועה והמתוחה כל כך - כדי להבין שכוחות השוק לבדם, ולחילופין הרצון הטוב לבדו, של ארגונים ויחידים, מסורים ככל שיהיו, לא יוכלו להתמודד עם גודל האתגר.

לפני שנה, היו כאלה שהבינו את דבריי כעוד קריאה מהסוג החגיגי האופייני לנשיא - קריאה ל"אחדות" נוטפת דבש, ל"מעגלי שיח" או לכבוד הדדי. אבל, בראש ובראשונה דברי נועדו לשמש קריאת השכמה לפער ולאי ההלימה שבין המציאות החברתית הישראלית לבין המערכת המוסדית

הישראלית. החברה הישראלית אולי משנה את פניה - אבל לא את התודעה שלה. אני חושש, שהמערכות היסודיות המארגנות את חיינו (הפוליטיקה, התקשורת, האקדמיה, המשק, החינוך ועוד), טרם הפנימו את השינויים הללו לעומקם, טרם התאימו את עצמן למציאות החברתית המתהווה.

בשנתיים החולפות פגשתי עשרות עמותות וארגונים, אנשי אקדמיה וחינוך מסורים, התרשמתי מאינספור מפגשי שיח, ואולם, אם אנחנו מעוניינים בשינוי אמיתי ועמוק, אנחנו חייבים לחתור לשינויים מוסדיים ומערכתיים אותם יש לנהל כמאמץ לאומי, להציב יעדים שאפשר להסכים עליהם ולעקוב אחריהם. יתרה מזאת, עלינו להכיר בכך שהיום קיימים חסמים מהותיים ומבניים המקשים עלינו לבסס את כללי המשחק המשותפים בין המגזרים השונים: פוליטיקה סקטוריאלית, שלא פוסחת לדאבוננו על אף שבט, פוליטיקה שניזונה ומתפרנסת מקיצונות והקצנה ומשמשת תמריץ להעמקת השבטיות; מערכת ציבורית שטרם הפנימה ולמדה את השינויים שעוברת החברה הישראלית, את האתגרים המגזריים השונים, ושטרם עברה בעצמה תהליך של גיוון, ולצד אלה, מערכת חברתית שלמה, שמושלת על הפיצול בין המגזרים - בערים, בתקשורת, בכלכלה, ומעל לכל, בחינוך. במערכת מפוצלת כל כך גם כוחות השוק לא יצליחו ליצור אינטרסים משותפים.

יקירי, יצירת ישראליות משותפת ותקווה ישראלית משותפת היא תהליך אדיר שיארך שנות דור. מה שבטוח הוא שלא נוכל להגיע לשם ללא התמודדות מערכתית עמוקה וללא שינויים מוסדיים, שעל חלקם אבקש להצביע היום. במלאת השנה השנייה לכהונתי אני רוצה להצביע, בזהירות המתבקשת, על ארבעה מנועים של שינוי, על ארבע מערכות חיוניות ליצירת שותפות שבכוון לסלול את דרכנו על ציר של זמן לתקווה ישראלית.

המערכת הראשונה היא מערכת השירות הציבורי ובפרט משרדי הממשלה. זו המערכת שבכוחה ובתפקידה להבטיח שוויון מהותי בין אזרחי ישראל מכלל המגזרים, ולהגביר את האמון שלהם במוסדות המדינה. זו המערכת שמהווה את הביטוי המעשי לשותפות של כולנו בבניין החברה והמדינה, שמבטאת את האחריות המשותפת שלנו לגורלה ועתידה. המערכת הציבורית בישראל תשמש מנוע שינוי אמיתי רק אם תחתור בצורה בלתי מתפשרת לייצוג הולם של הציבור אותו היא משרתת, ובפרט חרדים וערבים, וזאת מתוך הבנה שהרכב לא מגוון מסוכן והרסני לאמון הציבור במערכת, ופוגע אנושות, כבר היום, בסיכוי שלה לתת מענה רלוונטי לקהל לקוחותיה המגוון. היא תשמש מנוע שינוי אמיתי רק אם תהפוך את השוויון בהקצאה, בכל תחומי החיים, לדגל ולסימן ההיכר שלה. היא תוכל לשמש מנוע שינוי אמיתי ואפקטיבי רק כאשר תלמד להתאים את האסטרטגיה ואת כל כלי המדיניות שברשותה, לצרכים ולמאפיינים הייחודיים של כל קבוצה.

המערכת השנייה כוללת בתוכה את האקדמיה ואת שוק העבודה. אם בעבר היה צה"ל מקום המפגש המרכזי של החברה הישראלית, הרי שבסדר הישראלי החדש, אם נרצה או לא, הפכו האקדמיה ושוק העבודה למקום הראשון שבו פוגשת החברה הישראלית את עצמה. האקדמיה ושוק העבודה, הם השער להגשמת החלום הישראלי, הם כרטיס הכניסה של כולנו למוקדי ההשפעה במשק, בהם נוצר לראשונה מרחב משותף ליצירת שפה ומטרות משותפות, שם מתעצבים תחושת

השייכות והמעמד החברתי. שם, העושר הרעיוני שבמגוון האנושי אינו איום - אלא יתרון תחרותי. האקדמיה ושוק העבודה הישראלי יישמשו מנוע שינוי אמיתי רק כאשר מוסדות אקדמיים ומעסיקים יראו בהנגשת החלום הישראלי - לצעיר מאופקים, לצעירה מבני ברק, לצעיר מג'ת ולצעירה מבנימין - שליחות לאומית ואינטרס מקצועי ועסקי ראשון במעלה. נכונות לפתוח את שערי מועדון החברים - לא תספיק.

האקדמיה ושוק העבודה מותאמים היום בעיקר לשני שבטים, אבל יש שניים נוספים - החרדים והערבים - שנשארו מאחור. האקדמיה ושוק העבודה עדיין לא דוברים את שפתם, ולא מכירים ביתרונם וביכולותיהם. השינוי יגיע, רק בהינתן מאמץ פרו אקטיבי לשילוב ולגיוון, רק כאשר נהיה מחויבים, כולנו, ליצירת אליטה מגוונת ולכל אורך ההירארכיה המקצועית, ובל נשלה את עצמנו: לעולם חילופי אליטות כרוכים במחיר, כי מטבעה של אליטה שהיא רוצה להנציח את מקומה. השינוי יגיע רק כאשר הסביבה המקצועית תגלה רגישות וערנות לכל המגזרים הפועלים בה ותכיר באחריות המוטלת עליה ליצירת מפגש חיובי ומשמעותי בין הבאים בשעריה. שינוי זה של המרחב האקדמי ושל שוק העבודה איננו רק צו מוסרי כלפי צעירי הארץ הזאת ודמותנו כחברה, אלא הוא גם כורח כלכלי. מיצוי כוח האדם והכישרון הישראליים, בפרט מהמגזר החרדי והערבי, הוא מנוע הצמיחה המשמעותי ביותר העומד לרשותנו והמפריד בינינו לבין מסלול של התרסקות כלכלית ידועה מראש.

המערכת השלישית, עליה אבקש להצביע, היא מערכת שעדיין נמצאת בחיתוליה, ועם זאת יכולה לשמש כמפתח משמעותי לשינוי, וזוהי השותפות האזורית בין רשויות מקומיות ממגזרים שונים. מה שנראה ברמה הפוליטית-לאומית כקונפליקט בלתי פתיר, כמשחק סכום אפס בין חילונים, דתיים וחרדים, בין ערבים ויהודים, על תקציבים ומשאבים, על שליטה וצביון, יכול להפוך ברמה האזורית להזדמנות: הזדמנות למפגש אינטרסים ורצונות, הזדמנות לשיתוף פעולה. פיתוח אזורי, פיתוח תשתיות ושירותי בריאות, עליה באיכות החיים - כל אלה הופכים אפשריים יותר כאשר עובדים יחד, כאשר ממנפים את היתרון לגודל.

כאשר איכות החיים של השכנים שלי גבוהה יותר, הביטחון האישי של הקהילה שלי גבוה יותר. הצורך בשיתוף פעולה עולה - ככל שהתלות ההדדית גבוהה יותר.

השותפות האזורית בין ראשי רשויות ומועצות ממגזרים שונים, היא מפתח חיוני לעיצוב מנהיגות ותרבות פוליטית חדשה, מודעת ורגישה למאפיינים ולצרכים של מגזרים שונים. היא מפתח להפחתת הניכור והעוינות בין התושבים מהמגזרים השונים, ולביסוס האמון והקשר ביניהם. השותפות האזורית תשמש

מנוע שינוי אמיתי, רק אם תימשך ותתרחב מגמת מיסוד שיתוף הפעולה האזורי בין רשויות מקומיות וזאת על בסיס האשכולות האזוריים, בתהליך המבורך שצובר תאוצה בשנים האחרונות. היא תשמש מנוע שינוי אמיתי רק אם היא תגובה בכלים ובמשאבים הנחוצים, רק אם תדע למקף את התשתית המשותפת לטובת מפגש והיכרות בין המגזרים השונים באזור בכל תחומי החיים, רק

אם תהפוך את החתירה לטוב המשותף לדגל שהיא נושאת בגאון.

המערכת הרביעית והאחרונה, הברורה והמאתגרת כל כך, היא מערכת החינוך. אותה מערכת שבה מתעצבות התודעה ותפיסת העולם של ילדינו, אותה מערכת שבה טמונים המפתחות לעתידנו. אמת שהשתרשה זה מכבר ושלא מרבים להרהר אחריה היא שמערכת החינוך בישראל מפוצלת בפועל לארבע מערכות המחנכות את ילדינו לתפיסות שונות, ולעיתים סותרות, בנוגע לערכי היסוד ואופייה הרצוי של מדינת ישראל. לאחדים הפיצול הזה הוא מצב מצוי - לאחרים הוא מצב רצוי. כולם יסכימו שהמציאות הזאת לא צפויה להשתנות בקרוב, ורובנו נסכים, שאסור לנו להתעלם מההשלכות של המציאות החינוכית הזאת. לכן, בצד ההפרדה אנחנו מוכרחים לשאול את עצמנו היום: אילו כלים ומיומנויות הילדים שלנו מוכרחים לקבל ממערכת החינוך כדי שהם יגדלו להיות אזרחים שמבינים את החברה שבה הם חיים ויודעים לתפקד בתוכה? מה אנחנו צריכים לתת לילדים שלנו כדי להקטין את הניכור, את העוינות, וכן, גם את השנאה ביניהם? מה אנחנו צריכים לתת להם היום כדי שמחר הם יוכלו לשתף פעולה אלה עם אלה? להבטיח כלכלה ישראלית משגשגת? להבטיח את בטחונה ועתידה של מדינת ישראל?

עלינו לזכור שבסדר הישראלי החדש החינוך לשותפות, להבנה ולהיכרות, כבר איננו מותרות או פעילות אקזוטית להכרת האחר, כי אם צורך חיוני וקיומי. איננו יכולים להמשיך ולהנציח את הקיים, לגדל את ילדינו בחשכת הבורות ההדדית, החשדנות והניכור. ילדים שאינם דוברים עברית וערבית ואינם יכולים לשוחח ולהבין אלה את אלה. האמת היא, שאני חושש שלאור האתגר והמורכבות ויתרנו לאורך השנים על החינוך לשותפות. אסור לנו לוותר עליו. החינוך לשותפות יכול ומוכרח להיות מנוע שינוי אמיתי ועמוק גם בתוך מערכת חינוך מפוצלת, שמתפקידה ומחובתה לשמור באדיקות על ציפור הנפש והזהות הייחודית של כל מגזר. מערכת החינוך תוכל לעשות זאת ולשמש מנוע שינוי אמיתי, רק אם לצד טיפוח זהות חיובית, חיונית ועמוקה של כל מגזר היא תחתור להקניית ליבת ידע על האנשים והקבוצות שחיים כאן, להקניית מיומנות של דיון והכלה של תפיסות עולם שונות ומנוגדות, תקנה לילדינו את השפות המדוברות כאן. היא תוכל לשמש מנוע שינוי משמעותי רק אם תקצה את המשאבים ותטמיע את השינויים המערכתיים והארגוניים הנחוצים ליצירת הגשרים והקשרים בין המערכות השונות, היכן שניתן, כל מגזר על פי דרכו. בהכשרות המנהלים והמורים, בין הצוותים החינוכיים, ובין התלמידים.

אני רוצה לפנות לשר החינוך, נפתלי בנט, ולברך אותו על נכונותו להישיר מבט לסוגיה בוערת זו. בידוך מופקדת המערכת החיונית ביותר לשינוי, יש בידוך הזדמנות היסטורית - אל תחמיץ אותה.

מכובדיי, ארבע המערכות שמניתי יוכלו לשמש מנוע שינוי משמעותי, רק בהינתן מחויבות ומאמץ עקביים של מוביליהן ורק בהינתן נכונות אמיתית של כולנו, מקרב כל המגזרים, לשאת באחריות משותפת. אל לנו לפחד מהשינוי הזה. לאורך זמן, כולנו נהנה מפירותיו. ככל שנצליח, השינויים הללו יהוו תעודת כבוד לחברה אמיצה וחסונה הבשלה להישיר מבט לדמותה ועתידה, לחברה המשמשת מודל ומופת לרבות אחרות. למדינה יהודית ודמוקרטית, דמוקרטית ויהודית - בדיבור אחד.

יקירי, תקווה ישראלית משותפת איננה יכולה להיות נקודת הפתיחה של המסע הארוך שבפנינו, אבל היא צריכה להיות המתנה והירושה שלנו לדורות הבאים. בשנה וחצי האחרונות עמל בית הנשיא על יצירת התשתית לתקווה ישראלית, על יצירת מעגל שותפים ושיתופי פעולה נרחבים עם המערכות ובתחומים שמניתי, במטרה לסייע בקידום השינוי המיוחל. בשנים הקרובות נכון בית הנשיא להרחיב ולהעמיק את הפעילות במסגרת "תקווה ישראלית", ואם פעילות זאת תמוסד במסגרת ארגונית ייעודית שתפעל אל מול המערכות הללו ליצירת תכנית פעולה, להגדרת יעדים ולמעקב אחר יישומם - בית הנשיא יהיה חייל במערכה זאת. תרומתו של הבית הזה ליצירת השינוי צנועה, אבל אני מאמין שזה תפקידו וזה ייעודו.

אני קורא היום, שוב, לכולכם. הצטרפו אלינו לאתגר. רק כך, יחד ובשותפות, נוכל לחדש תקווה ישראלית.

תקווה ישראלית משותפת: חזון או חלום?¹

פרופ' אוריאל רייכמן

נשיא ומייסד המרכז הבינתחומי, הרצליה

כבוד נשיא המדינה, ראובן ריבלין, כבוד נשיאת בית המשפט העליון, השופטת מרים נאור, פרופ' אלכס מינץ, יו"ר ועדת ההיגוי של פרויקט סדר ישראלי חדש, חברי ועדת ההיגוי, מכובדי כולם.

נשיא המדינה ריבלין אבחן בכנס הרצליה בשנה שעברה את החברה הישראלית כמפוצלת לארבעה שבטים: השבט האזרחי-ציוני, השבט הדתי-לאומי, השבט החרדי והשבט הערבי, כאשר אין רוב לאף אחד מהשבטים. נוצר סדר ישראלי חדש. "אנחנו מוכרחים לשאול בכנות", שאל הנשיא ריבלין, "מה משותף לכל המגזרים ... הללו? האם יש לנו מכנה ערכי משותף שבכוחו לחבר את כל המגזרים יחד?" האמנם אנחנו בדרך ללבנוניזציה? היש רוב מאחד?

הספרות המקצועית מציעה שלושה מבחנים לאיתור רוב: על פי המהות האתנית-תרבותית, על פי המחויבות האידאית-ערכית ועל פי מבחן סוציולוגי של כוח ושליטה בחברה.

הכוח מבוזר ביותר בחברה שלנו ויש בכך היבט חיובי. לעומת זאת, קיים רוב מובהק על פי שני המבחנים האחרים. קיים רוב אתני-תרבותי ברור בחברה הישראלית. רוב האזרחים מגדירים עצמם יהודים, בין אם הסיבה לכך דתית, לאומית, תרבותית-היסטורית או אחרת. הזיקה ההדדית קשה לעיתים להגדרה ולהסבר, אך היא קיימת, ומכאן גם שאיפת היהודים לחיים משותפים, ריבונות ושליטה עצמית על גורלם ועל כבודם.

קיים רוב מובהק עוד יותר במישור האידאי-משטרי. כל ארבעת השבטים מקבלים את שיטת המשטר הדמוקרטית. זו שיטה המאפשרת עקרונית הכרעות ללא אלימות והיא שומרת על חירויות החשובות לקבוצות השונות. ללא דמוקרטיה לא ניתן היה לקיים חיים משותפים של כלל השבטים.

המושג מדינה יהודית ודמוקרטית הוא לכן לא רק מסגרת ערכית, המופיעה בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו, אלא קביעה עובדתית של הרוב המאחד בעם. פגיעה באחד משני העוגנים יש בה כדי לאיים על הגשרים והחיבורים בינו. מתוך תפישה זו אנחנו חייבים לקיים מעקב ובדק ולהגן על שני יסודות החברה.

אתייחס תחילה לנושא מדינת הלאום:

ראש הממשלה נתניהו ושר הביטחון ליברמן הכריזו שהם תומכים בפתרון שתי המדינות. חשוב שתתקבל החלטת ממשלה הקובעת זאת. כך תובהר עמדתנו כלפי פנים, החשובה עוד יותר מאשר

¹ הרצאת פרופסור רייכמן בבית נשיא המדינה, ירושלים, במסגרת דיונים על תקווה ישראלית משותפת: חזון או חלום? יוני 2016.

כלפי חוץ.

האלטרנטיבה לעמדה זו היא מדינה דו-לאומית. הניסיון העולמי מוכיח שמציאות בה שני לאומים בעלי גודל דומה החיים במסגרת מדינית אחת מביאה לאלומות שבעקבותיה הכנעה והיעלמות אחד העמים או פירוד. די אם נזכיר את התפרקות ברית המועצות, הודו ופקיסטן, מלחמת האזרחים ביוגוסלביה, קפריסין היוונית והתורכית והליכי ההתפוררות של סוריה ועיראק תוך מרחץ דמים. הדברים הם קל וחומר ביננו לפלשתינאים. המתח בין האסלאם ליהדות, המוחרף בשל הרדיקליזציה הדתית, היסטוריית העימותים, השאיפות הלאומיות הנוגדות, פערי ההכנסה ורמת החיים, כל אלה מבהירים שמדינה אחת לשני העמים תוביל לאלומות פנימית שהיא הגרועה מכל. במילים אחרות, מדינה דמוקרטית של כל אזרחיה, מהירדן ועד הים, תסתיים אך בהרס ובשפיכות דמים. בהיעדר הפרדה, האם אנחנו לא מכניסים את עצמנו, כמו ידנו, לעיתים מתוך אידיאליזם עיוור, למארב לאומי העלול להיות גורלי?

רעיון שתי המדינות, כפוף להסדרי ביטחון, נהנה מתמיכת רוב הציבור. מהלך זה יגן על ערכי היסוד, יגשר על מחלוקות ויבטיח קיומו של הבית הלאומי.

הנשיא ריבלין ציין את השוני בין המגזרים מתוך תקווה לעגן תפיסה חדשה של שותפות. הנשיא ציין ארבעה יסודות שעליהם חייבת השותפות לעמוד. האחד, תחושת ביטחון של כל מגזר שהשותפות אינה כרוכה בווייתור על מרכיבי היסוד של זהותו. היסוד השני הוא נשיאה באחריות משותפת לגורלה ולעתידה של החברה הישראלית - בביטחון, בכלכלה ובמעמדה הבינלאומי של המדינה כחלק ממשפחת העמים. היסוד השלישי - הוגנות ושוויון, כך שאיש לא יופלה לרעה או לטובה מתוקף השתייכותו המגזרית. מדובר בתקציבים, בתשתיות, בתפקידים במשק, בהבטחת מימוש החלום הישראלי על פי כשרון ולא על פי מוצא. והאתגר הרביעי הוא גיבוש ישראליות חדשה שבה יחלקו כולם ויקיימו היזון הדדי.

כל יסודות השותפות הם חלק מאמנת היסוד של מדינת ישראל. "מדינת ישראל", קובעת הכרזת העצמאות, "תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזנם של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדלי דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות... אנו קוראים לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על שלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה..."

הנה כי כן, כל יעדי השותפות נכללים וניתנים לפתרון במסגרת התפישה הדמוקרטית הישראלית. מדוע אין הדברים ממומשים? את הסיבות יש למצוא בהתנהלות פוליטיקאים ואנשי תקשורת, ליקויים בחינוך ובתפקוד השיטה הפוליטית עצמה.

הפיצול המפלגתי יוצר מערכת יצרית, שבה כל גוף משרת קהילה מסוימת, והוא שומר על נאמנותה תוך הדגשת השוני בינה לבין אחרים. לא אחת השיח הפוליטי רווי בהפחדה, בהסתה, בטיפוח

שנאות פנימיות, נקמות וקנאות. התקשורת חורגת לא אחת מתפקידה כגורם מאוזן ומנתח, והתלהמויות והתקפות נשמעות מכל צד. בביליל הקולות הללו, המעובה בטוקבקים אלימים, הניתן לקיים דיאלוג?

דמוקרטיה מושתתת על הכרעות רוב אך לא פחות מכך על כבוד האדם, כל אדם. בבסיס זה מוגנים החירות, השוויון והאנושיות. לא נראה לי כי בלתי אפשרי לפעול ברוח זו. האם לא מוטלת חובה אנושית לדאוג בראש ובראשונה לחסר הישע בחברה, תהיה אשר תהיה שייכותו השבטית? האם לא נכון להתמקד בערים ובכפרים הנזקקים תחילה ולפעול כנגד אפליה? האם לא צריך לעודד מודלים מוצלחים של ערים מעורבות, כמו עכו, חיפה ותל-אביב-יפו? אכן לא קל בעת עימות עם טרור ופנאטיות רצחנית לשמור על ערכי היסוד. אולם דווקא כיום עלינו להתייבב מול אלימות, מול גזענות ומול הסתה בחברה. אין לקבל ביטויי שנאה לערבים באשר הם כשם שלא קיבלנו ולא נקבל ביטויי שנאה נגד יהודים. יש להתייבב בצורה ברורה בראש חוצות כנגד כל מי שנותן ביטוי אלים לשנאותיו, ואין לאפשר לכנופיות ויג'ילאנטים לצמוח מקרבנו.

מנהיגות פוליטית חייבת להתייבב כנגד התופעות הסוטות. תהיה זו בגידה זולה בשליחותה אם תנסה לרכוב על הפירוד והשנאה לצורך עשיית הון פוליטי. יתר על כן, חייב להיות לפוליטיקאים אומץ לעמוד מול סחטנות סקטוריאלית ואיומים קואליציוניים ולתבוע וגם לאכוף שותפות אמת ונשיאה באחריות משותפת. זו מנהיגות אמת. זו מנהיגות של שותפות ולא ניכור.

כדי ליצור מכנה ישראלי משותף יש לטעת מגיל צעיר לימודי ליבה, לצד לימודים המושפעים סקטוריאלית. כל ילד חייב ללמוד ולהבין משמעותה של דמוקרטיה, להכיר את האחרים ולהיות מצויד בארגז כלים שיאפשר לו, אם ירצה בכך, להשתלב בחברה היצרנית ובכלל ישראל.

לחברה הישראלית יש את הכלים הבסיסיים. יש לנו מסורת של סולידריות וחסד, של אחריות חברתית, יש בתוכנו ערגה לחברת מופת. אנחנו נושאים את הרכיבים הערכיים, ממורשתנו היהודית, מערכינו הדמוקרטיים. הסדר הישראלי החדש הוא הסדר של ערכי הראשונים.

אני מאמין שהמגזרים מתקרבים. הגטו החרדי נפתח, עם ההסדר הפלשטינאי הציבור הערבי בישראל יהווה גשר של קידמה כלכלית ודיאלוג, וביצור עוצמתה ושגשוגה של המדינה יאחד את כלל המגזרים.

בשנות חיינו אנחנו נקראים לא אחת לאחיזה בנשק, להרוג ולהיהרג. הברוטאליות הזו היא הכרחית לעיתים, אך אסור שההכרח יהפוך לדרך חיים. גם כשהזעם גואה והדם גועש על אחים, ילדים וחברים שנהרגו במידים וכאזרחים, נזכור שאנחנו לא הם, הטירוף הרצחני שאחז בחלק מהעולם המוסלמי לא יזלוג לתוכנו.

מה שדרוש לישראל הוא כוח של מתינות החונה במתחם המציאות. כך נודה לרמטכ"ל ומנהיגי צה"ל היוצאים לקרב אך מציבים גבולות מוסר. נשמור מרחב לבית המשפט העליון להגן על ערכינו המשותפים ונראה בהכרזת העצמאות המסגרת לסדר הישראלי ולביטוי יעדיו.

לשותפות ישראל ולערכיה קם היום כוח חדש. נשיא המדינה המייצג את כלל האזרחים התייצב להגנת האמת והטוב, האנושיות והיחד במדינה היהודית והדמוקרטית. מהלך חיוני שריכז רבים המסוגלים להתרומם מעל השבט שלהם ולהושיט יד לאחר. תפקידנו לעזור לנשיא במשימתו, לעזור לעצמנו, להפוך שותפות גורל לשותפות חיים. לא עוד כוח פוליטי, אלא כוח שימתן את הפוליטיקה, יסייע בהידברות בשטח, ייצא ציבורית נגד אלימות, במקום שרבים שותקים מטעמי נוחות, ויתייצב מול מסיתים, בתוך החברה וכנגדה. המרכז הבינתחומי, אדוני הנשיא, מתייצב לאתגר, על חברי לאקדמיה, הבוגרים והסטודנטים, כדי לסלול יחד איתך דרך חדשה, דרך שתהא פתוחה לכלל האזרחים, דרך של אנושיות וכבוד הדדי. אני מברך אותך אדוני הנשיא על יוזמתך.

סדר לאומי חדש לישראל:

סיכויים וסיכונים במציאות מורכבת ומשתנה

פרופ' אלכס מינץ

יושב ראש האגודה הישראלית למדע המדינה

ראש יוזמת הישראליות המשותפת

המרכז הבינתחומי, הרצליה

בכנס הרצליה ה-15, שערך המכון למדיניות ואסטרטגיה בבינתחומי הרצליה, הציג נשיא המדינה את חזון ארבעת השבטים וקרא לסדר לאומי פנימי חדש לישראל. נאום "ארבעת השבטים" זכה לתהודה רבה בערוצי המדיה השונים, ברשתות החברתיות ובמאמרים וכתבות בעיתונות הכתובה והדיגיטלית.

הטיעון הבסיסי של נשיא המדינה הוא שהמציאות הדמוגרפית בישראל השתנתה ומציפה אתגרים חדשים. לדבריו, "החברה הישראלית (עוברת) תמורות שיעצבו מחדש את הזהות שלנו כ"ישראלים". במקום חברה שבה היה רוב (חילוני) ברור ומיעוטים ברורים, ישראל מאפיינת כיום בארבע קבוצות השוות פחות או יותר בגודלן. השבטים הם: החילוני, הדתי-לאומי, החרדי והערבי. בשנת 2018 חמישים אחוז מילדי כיתה א' בישראל יהיו ערבים או חרדים, כלומר מחוץ לאתוס הציוני. ביטוי בולט לשבטיות זו ואף לתת-שבטיות ניתן לראות במפה הפוליטית בישראל, המורכבת מקשת רחבה של מפלגות שבחלקן מייצגות שבטים ותתי שבטים בחברה הישראלית. קרוב למחצית האוכלוסייה אינה משרתת בצה"ל, וחלק גדול ממנה, בשבטים החרדי והערבי, אינה משולבת בשוק העבודה. כמו כן, קיימת בורות הדדית בין ארבעת השבטים והיעדר שפה ואתוס משותפים.

בניסיון לעצור המשך הבידול של כל אחד משבטים אלה, העדר ואף החלשות הלכידות החברתית, ומשחק סכום אפס בין המגזרים השונים, תהליך היכול לפרום הרקמה החברתית בישראל, מבקש נשיא המדינה להגדיר ולגבש סדר לאומי חדש, בפרויקט הנקרא "תקווה ישראלית". הסדר הלאומי החדש על פי הנשיא, דורש מאתנו היום "לעבור מהתפיסה המקובלת של רוב ומיעוט, לתפיסה חדשה של שותפות, בין המגזרים השונים בחברה הישראלית".

בנאום "ארבעת השבטים" הציף נשיא המדינה גם שאלות כגון, "מה משותף לכל המגזרים הללו? האם יש לנו שפה אזרחית משותפת, אתוס משותף? האם יש לנו מכנה ערכי משותף שבכוחו לחבר את כל המגזרים הללו יחד?" הנשיא גם הצהיר על כי כניסה של שבט לשותפות הזאת, אינה כרוכה בויתור על מרכיבי היסוד של זהותו.

מסגרות קונצפטואליות לניתוח

קיימות לפחות ארבע מסגרות תיאורטיות - קונצפטואליות רלבנטיות לנושא: גישת השסעים, תיאוריית הגבולות בין המגזרים השונים, תיאוריית הצדק החלוקתי, וגישת שוויון זכויות מול חובות.

1. גישת השסעים²

סוציולוגים חברתיים ופוליטיים, ובראשם חתן פרס ישראל לסוציולוגיה, פרופ' סמי סמוחה, הצביעו על כי ניתן לזהות בחברה הישראלית מספר שסעים עמוקים: מעמדיים, עדתיים ולאומיים ובהם השסע החילוני-דתי, היהודי-ערבי, האשכנזי-ספרדי, הימני-שמאלי, הפערים בין מרכז לפריפריה, ועוד. שסעים אלו מאפיינים את החברה הישראלית. חלקם, כמו זה המאפיין את הגישות המנוגדות לפתרון הסכסוך הישראלי-פלשתינאי, כאשר אחת זו של הימין, לא לגמרי מוותרת על חלום ארץ ישראל השלמה ומבקשת לשמר לכל הפחות הסטטוס קוו הנוכחי בכל הקשור ליהודה ושומרון, ו"לנהל הסכסוך", לעומת גישת "שתי מדינות לשני עמים" והחתיירה לפתרון הסכסוך של השמאל-מרכז, מעידות לדעת סוציולוגים פוליטיים בולטים על חברה "מפולגת לעומק". גישת השסעים חשובה, מבריקה וישימה לחברה הישראלית אך פחות מתאימה לסדר הלאומי החדש, מכיוון שהיא "חותכת" ומגדירה את הקבוצות בחברה הישראלית בצורה אחרת מאשר ארבעה שבטים. הנשיא ריבלין עצמו, ציין בנאומו שהשסעים, "קווי השבר האלה מתקיימים בתוך כל אחד מהמגזרים, ובכולם גם יחד" ואילו החלוקה לשבטים חושפת מבנה יסוד של החברה הישראלית. יחד עם זאת, מספר תובנות הנגזרות מתיאוריה זו ומחקרים וממצאים אמפיריים בנושא ישימים לפרויקט סדר לאומי חדש ואין לבטלם.

למשל בהבנת הזרז לטרנספורמציה המאוד מרשימה שעשתה החברה הישראלית שאופיינה בשסע עדתי בולט מאוד בחמישים השנים הראשונות לקיומה באמצעות כורי היתוך המעמעמים השסע העדתי.³ מצד שני ישראל ממשיכה להיות מקוטבת מאוד בין שמאל לימין, בין הערבי ליהודי, בין החרדי לחילוני ועוד.

כך למשל, בסקר שהמכון למדיניות ואסטרטגיה, IPS, ערך לאחרונה, בלט הממצא שבעיני הרוב בישראל, השסע האשכנזי-ספרדי הרבה פחות בולט ורלבנטי מבעבר, אך נושאים כמו גזענות ואלימות נפוצים ומדאיגים, כאשר כ- 50 אחוז מהנשאלים נתקלו בגילויי גזענות בישראל.

2. תאוריות ה"גבולות" בין המגזרים השונים

תאוריה זו שיושמה בהרחבה על ידי סוציולוגים פוליטיים בולטים כמו חתן פרס ישראל משה ליסק, בהתייחס לגבולות שבין המגזר האזרחי לצבאי, בישראל ובעולם, טוענת שהגבולות בין מגזרים אלה יכולים להיות חדירים, עמומים או קשיחים. בהשלכה לפרויקט ארבעת השבטים- סדר לאומי חדש, ניתן לטעון שהיחסים בין החרדים לחילונים ולדתיים לאומיים הם חדירים בנושאים מסוימים כמו תעסוקה למשל, אך בלתי חדירים ואף קשיחים בנושאים אחרים כמו משמעות לימודי תורה לחרדים

² יצוין שמעבר לארבעת השבטים העיקריים, קיימים כמובן גם תתי שבטים בחברה הישראלית. כך למשל החברה הערבית היא לא מונוליטית וכך גם לא החרדית הידועה בחצרות ובמחנות השונים הקיימים בתוכה, ואף השבט החילוני או הדתי-לאומי אינם מונוליטים. לדוגמא מפלגות יהדות התורה וש"ס, או תקומה בתוך הבית היהודי.

³ אם כי, תוצאות הבחירות מראות בצורה מובהקת ובהתמדה שהשסע העדתי בהחלט משפיע על דפוס ההצבעה בבחירות למפלגות החרדיות, וכן למחנה הציוני מחד, לליכוד מאידך ואף לישראל ביתנו, לכולנו, ליחד, ולמרץ בעוד שהשסע הערבי-יהודי משפיע בעיקר על הצבעה לרשימה המשותפת וכן באי הצבעה למפלגות הימין.

מול חילונים. לעומת זאת, חילונים ודתיים לאומים משרתים יחד בצה"ל, כלומר בגבולות חדירים. עמדת חילונים-דתיים רבים חלוקה בנושאי הבניה בהתנחלויות והמשך הנוכחות בשטחים. אין גם ספק שהגבולות בין החרדים לערבים במדינה הם קשיחים ולגמרי לא חדירים, במרבית, אם לא בכל תחומי החיים.

גישת הגבולות מאוד ישימה לפרויקט ארבעת השבטים, שכן ניתן למפות את הגבולות השונים בין כל זוג שבטים בכל תחום ותחום, להימנע מלהתרכז בתחומים ונושאים בהם הגבולות לא חדירים וקשיחים וכן להתרכז לעומת זאת בתחומי חיים בהם הגבולות חדירים, פחות מאיימים על השבטים וכאלו הניתנים עדיין לשינוי.

3. תאוריית הצדק החלוקתי

הפילוסוף הפוליטי הנודע ג'ון רולס ז"ל, פרסם בספרו הידוע תאוריה של צדק (1972) טענה על כי מדיניות חלוקת משאבים צודקת היא "כזו המכוונת תמיד להטבת מצבו של הפרט העני ביותר בחברה". ביסוד גישת הצדק החלוקתי עומדת הטענה על כי חלוקת העושר והמשאבים בחברה צריכה להתאים לקריטריונים מסוימים כדי שתחשב הוגנת.⁴

חתן פרס נובל לכלכלה פרופ' אמרטיה סן מאוניברסיטת הרווארד הציע נוסחה אחרת לפיה צדק חלוקתי מחייב "שלכל אדם תהיה אפשרות לממש את אנושיותו, ועל כן הכרחי כי תהייה לכל אחד גישה למשאבים בסיסיים ולרמה מינימלית של הזדמנויות". גישה זו, המכונה "גישה היכולת", מחייבת את המדינה, לספק לשכבות החלשות את האמצעים שיאפשרו להם חיים בכבוד. חוקר מדע המדינה, פרופ' מייקל וולצר מאוניברסיטת פרינסטון טוען לעומת זאת "שקהילות שונות נבדלות בערך שהן מייחסות למשאבים שונים ולכן שונות גם באופן בו הן מגדירות חלוקה צודקת של משאבים אלה".⁵

גישת הצדק החלוקתי מתאימה וישימה בהרבה מובנים לפרויקט ארבעת השבטים, אך בהקשר הישראלי ראוי להציף את השאלה הקרדינלית, האם הזכויות המוקנות בצדק חלוקתי צריכות להיות מותנות בשיווין חובות.

4. גישת זכויות-חובות

האם זכויות מותנות בחובות? האם ליצור התניה כזו? האם זכויות וחובות לא תלויות אחת בשנייה? כיצד ליישם גישה זו לפרויקט ארבעת השבטים? האם ישנן חובות שהן בו-זמנית גם זכויות?

בין ארבעת השבטים במדינת ישראל ישנם פערים משמעותיים בחלוקת המשאבים הכספיים, בתשתיות, ובקרקעות. כמו כן קיימים פערים בנוגע לשוויון בהזדמנויות. לצד זה, ישנם גם פערים גדולים בחובות, בעיקר במה שכרוך בשוויון בנטל. כיצד ניתן לצמצם פערים אלה בהשקעות בחינוך, בקרקעות, בשירות צבאי או לאומי?

סקר המכון למדיניות ואסטרטגיה, IPS, הצביע על כי יותר מ-60 אחוז מהנשאלים טוענים שהפערים החברתיים במדינת ישראל הולכים ומתרחבים. המשך המגמה הנוכחית יוביל ליותר קיטוב, שנהא ואלימות. הוא אף עשוי לפרום הרקמה החברתית והדמוקרטיה הישראלית. שאלה חשובה היא האם לאמץ גישת זכויות מותנות בחובות, או להתמקד בחצי הכוס המלאה, כלומר לבחון אילו חובות כל שבט כן יכול למלא? מובן שגישה זו מתאימה מאוד לפרויקט "תקווה ישראלית", הגם שהיא מתמקדת רק במימד קריטי אחד. יצוין עם זאת, שאילוצים פוליטיים-קואליציוניים, ביורוקרטים ואחרים מונעים חקיקה ואף יישום שינויים מינוריים.

מבט השוואתי בינלאומי

תמורות דמוגרפיות משמעותיות לא פוסחות גם על מדינות אחרות: באירופה, אסיה ואזורים אחרים. במחקר השוואתי של קרן ברטלסמן הגרמנית, ישראל דורגה על פי מדד לכידות חברתית במקום ה-28 מתוך 34 מדינות האיחוד האירופי וה-OECD. דנמרק, נורבגיה, פינלנד, ניו זילנד דורגו בראש הרשימה. יוון ורומניה בתחתית הרשימה. המדד התבסס על שורה של סקרים שנערכו במדינות אלה ועל ניתוח נתונים כמותיים סטטיסטיים השוואתיים ממדינות שונות. ישראל דורגה בקבוצה הגבוהה ביותר בזהות (לישראל ולעם היהודי) אך בקבוצה נמוכה מאוד מבחינת קבלת האחר, ובראיית הצדק החלוקתי במדינה. יש אם כן, מקום רב לשיפור, ברוח חזון הנשיא. ישראל אמנם בולטת "בשביעות רצון מהחיים במדינה" אך לגלי הטרור במדינה ולסבבי הלחימה החוזרים במאבק מול החמאס והחיזבאללה פוטנציאל ממשי להקטין רמת שביעות רצון כללית זו ולהוביל ליתר קיטוב.

יתרה מזאת, סקרים שנערכו באירופה עוד לפני גל ההגירה הגדול מהמזרח התיכון מראים שרוב הציבור במדינות אלה טוען שהלכידות החברתית שם אף בירידה. העדר לכידות חברתית נמצאה כבעלת השפעה הרסנית, בין השאר, על כלכלה, על הרמוניה חברתית ועל שמחת חיים. אמוץ חזון משותף, קשר אמוציונאלי למדינה ולחברה, ושיתוף פעולה בין מגזרים, כל אלה מהווים פרמטרים חשובים בדו"ח.

סיכויים וסיכונים

המחקר של קרן ברטלסמן (2013)⁶ שניתח גורמים המסייעים ומעכבים לכידות חברתית ב-34 מדינות, הצביע על שלושה גורמים מתוך שלל משתנים היכולים לחזק הלכידות החברתית בין מגזרים שונים בחברה:

- כלכלה משגשגת
- חלוקה צודקת של משאבים
- התפתחות טכנולוגית

הגורמים העיקריים שנמצאו כמחלישים הלכידות החברתית בין מגזרים שונים הם:

- אי שוויון
- שעור האבטלה, אם כי במידה פחותה ולא מובהקת

⁶ Bertelsmann Stiftung, 2013. Social Cohesion Radar.

- רמת הדתיות בחברה (שכן כל שבט מתבצר בדתיותו ואמונתו).

מובן שלכל מדינה וחברה ועוד יותר בישראל המצויה בסביבה עוינת, וחווה גלי טרור, יש את זרזי ובלמי הלכידות הייחודיים שלהם. על כן, הזרזים והבלמים המאפיינים חברות מערביות רבות, הם רק חלק מהסיפור. המציאות הביטחונית-המדינית בארץ, העדר פתרון קבע, והמצאות מגזר שלם במדינה שברובו מזדהה גם עם השאיפה והמאבק הפלשתינאי למדינה משלו, מקשים על שיבוץ ישראל בסקאלות השוואתיות. יחד עם זאת, בלפחות שניים מתוך שלושה הזרזים העולמיים, כסטארט-אפ ניישן ברמות הגבוהות בעולם וכמדינה עם כלכלה משגשגת מעוררת קנאה, יש למדינת ישראל סיכוי טוב להתמודד עם אתגרי הסדר הלאומי החדש, לפחות בכל הקשור למשתנים המשפיעים של החוסן הכלכלי ורמת הפיתוח הטכנולוגי.

מדדי שביעות רצון מהחיים בישראל גם הם גבוהים מאוד בהשוואה למדינות מערביות אחרות. הצלחה בסדר הלאומי החדש, מותנית בצמצום משמעותי של אי השוויון במדינה, צמצום הפערים, חלוקה צודקת ושיוויון הרבה יותר של משאבים בין המגזרים השונים בכל תחום ותחום. הרבה יותר מדי אנשים וילדים בישראל עניים. כל אלה הם דרישות קדם לתקווה ישראלית. מובן שיש לבלום גם מגמות גזענות, אלימות גוברת ופערים גדולים ואי שיווין בהזדמנויות אך גם בחובות.

לעומת המשתנים הכלכליים-חברתיים, שבהם ישראל צריכה ויכולה לטפל, התפתחו אתגרים וסיכונים חדשים ונפוצים לסדר לאומי חדש לישראל אפילו מאז נאום הנשיא ריבלין בכנס הרצליה:

1. יחסי יהודים - ערבים

מאז נאומו החשוב של נשיא המדינה בכנס הרצליה ביוני השנה, בו הציע חזון לסדר לאומי חדש ונסך אופטימיות בהגדרת כיוון מקורי וחדש למדינת ישראל, פקד את ישראל בחודשים האחרונים גל טרור קשה עם פיגועי דקירות ופיגועים אחרים (דריסה).

למרות שבמהותו הסכסוך והעימות הוא בין יהודים לפלשתינאים בכל הנוגע להר הבית, לשטחים, לשאיפת רבים מהם לחזור לבתיהם בישראל, לגל זה המונע גם על ידי הסתה ברשתות החברתיות והמסגדים, השלכה ניכרת על היכולת של החברה היהודית והערבית בישראל להתקדם זו לצד זו לקראת עתיד טוב יותר, כפי שנשיא המדינה התווה. במקום מצב של Win-win הן לשבט הערבי במדינה והן לשבט היהודי (חילוני, דתי, חרדי), במסגרת שיתופי פעולה כפי שמותווים ב"תקווה ישראלית", אנו נעים במהירות למצב של Loose-loose קלאסי, כאשר השבר, השסע והמשקע שנוצרים בין הצדדים יכולים להוביל, אם לא הובילו עדיין להפסד כלכלי, חברתי, לאומי, הן של המגזר הערבי והן של המגזר היהודי. מצב של פחד של יהודים החוששים מפיגועים ושל ערבים הפוחדים להתנהל חופשי בישובים יהודיים, יוצר מציאות המאופיינת בהפסד הדדי.

2. יחסי חרדים - חילוניים

אחוז הנפגעים בפעולות הטרור האחרונות גדול בקרב חרדים, שוטרים וחיללים. הסיבה היא שקל לזהות אוכלוסיות אלה בוודאות כיהודיות ולא ערביות (אם כי היו גם דרוזים בין הנפגעים) והן הימצאותם בריכוזים גדולים בירושלים, בה התבצעו בתחילה מרבית הפיגועים, למעט אלו שביהודה ושומרון.

בקרב האליטה החרדית גובר הטיעון שישראל מתגרה בגויים בפעולותיה בשטחים, בהתנחלויות,

ובעיקר בהר הבית, ואילו הזעם, התסכול וההסתה מופנים אל החרדים הסופגים נפגעים רבים. לא מדובר בשבר ואף לא במשקע בין שבטים אלה, אך באם הגל יחריף ועיקר הנפגעים האזרחים יגיעו מבין החרדים, הדבר עלול לגרום לקרע מסוים בין שבטים אלה ולשבש ניסיונות לקרוב ביניהם.

3. יחסי חרדים - ערבים

בצעד שלא זכור כמותו, פרסם סגן עורך "במשפחה", הודעה בערבית, בה ביקש מהפלשתינאים להפסיק לרצוח חרדים. החרדים לטענתו לא קשורים ולא מעורבים בעליה להר הבית וגם לא בפעולות לאומיות אחרות. עצם פרסום הכתבה, ובערבית, הוא ללא תקדים.

אם כי ערביי ישראל כמעט ולא מעורבים בגל הפיגועים, באינתיפאדת הסכינים, הרי שאם המגמה לפגע ביהודים חרדים תמשך, הפחד מחד מהדעינות מאידך עשויים לגבור לממדים כאלה שיהיה קשה מאוד להחזירם אפילו לרמה שמלפני נאום נשיא המדינה. ברור שהפחדים והדעינות היו חבויים אף לפני גל זה, אך הסטטיסטיקה של נפגעי פעולות הטרור האחרון היא כזו שיכולה להחריף את השסע למצב שיהיה קשה לאיחוי.

4. יחסי חילונים - דתיים לאומיים

מרבית החילונים במדינת ישראל מתגוררים, למעשה בין חדרה לגדרה. דתיים לאומיים רבים מתגוררים בירושלים, בני ברק, גבעת שמואל, ביתר עילית, בית שמש ובהתנחלויות. גל הטרור נתפס כמאיים על מפעל ההתנחלויות מחד, שכן קיים סיכון שתנקע נפשו של הרוב החילוני במדינה והוא יתעייף מהשליטה בשטחים. הגל פוגע פיסית במתנחלים רבים ובציבור הדתי לאומי. חלק ניכר ממדינת תל אביב הצביע מרכז-שמאל, תומך בפתרון שתי מדינות לשני עמים ומנוגד באחוזים גדולים בהשקפתו לציבור הדתי-לאומי בכל הנוגע למפעל ההתיישבות בשטחים ובמזרח ירושלים. הדבר קשור גם לשסע ימין-שמאל בישראל כמובן, ובאמונת דתיים לאומיים רבים, ואחרים שהשטח מהים ועד הירדן ניתן ליהודים מול הרצון הפרגמטי של מרבית הציבור החילוני לפחות ב"מדינת תל אביב" להיפרד מהפלשתינאים. גל הטרור האחרון מקצין השקפות אלה עוד יותר, למשל בדיבורים על מסירת השכונות הערביות במזרח ירושלים לרשות הפלשתינאית, רעיון שמובל על ידי גורמים חילוניים.

סיכום⁷

לצד הקריאה של נשיא המדינה בנאום ארבעת השבטים, לסדר לאומי חדש, קריאה שהתקבלה בהתלהבות רבה בקרב מגזרים רבים במדינה אבל גם בסקפטיות מסוימת לגבי סיכויי הצלחתה, מתהווה לאחרונה מציאות מסוכנת היכולה להעמיק את הקרע בין השבטים ולגרום להרעה במצב הקיים עד כדי קיבועו כבלתי-הפיך. באם ההקצנה, הגזענות והאלימות ימשיכו להשתולל במדינה, הרי שמגמות אלה יובילו להעמקת הקרע בין השבטים, בניגוד למה שנשיא המדינה רצה לקדם. על מנת לעצור את הסחף, חובה הן על המנהיגות היהודית והן על המנהיגות הערבית בישראל לגנות פיגועי טרור, לקרוא לדו קיום ולהמשך שיתוף הפעולה. אחרת, הסדר הלאומי החדש יתבטא לא בהקטנת המחלוקות בין השבטים אלא בהקצנת עמדות ומעשים, שידרדו את מדינת ישראל למצב קרוב לאנרכיה ויקשו עוד יותר על גיבוש סדר לאומי חדש והעצמת הלכידות החברתית.

⁷המחבר מודה לד"ר חיים ויצמן על הערות.

⁸ישראליות משותפת מתוחמת

פרופ' (אמריטוס) סמי סמוחה

חתן פרס ישראל לסוציולוגיה

אוניברסיטת חיפה

מיהו ישראלי?

דיון בישראליות משותפת מחייב קודם כל להגדיר מי נכלל בחברה הישראלית ומי לא. אי אפשר להתחמק מהשאלה הזאת. שאלת מהות הישראליות נוגעת למיהותה. הישראליות מתייחסת לישראלים בלבד ולכן צריך לקבוע מראש מיהו ישראלי. ברור שישראליות כוללת את הפלסטינים בגדה, כולל ערביי מזרח ירושלים, תהייה שונה מישראליות שאיננה כוללת אותם.

יש הסכמה כללית כי הישראלים כוללים אזרחים ותושבי קבע של מדינת ישראל שבתחום הקו הירוק, ובכללם האזרחים הערבים, החרדים והמתנחלים בגדה המערבית. לא צריך לכלול כישראלים את הפלסטינים בגדה וברצועה, וגם לא את הדרוזים בגולן ואת ערביי מזרח ירושלים משום שאינם רואים את עצמם ישראלים, הישראלים אינם רואים אותם ישראלים, אין הם נאבקים להיות ישראלים, אין להם את הזכויות ואת החובות המלאות של ישראלים, ואינם מתפקדים כישראלים. כמו כן אין לראות כישראלים את מהגרי העבודה שהשתקעו בארץ באופן לא חוקי וגם לא את הישראלים לשעבר שחיים דרך קבע בחוץ לארץ למרות שחלקם שומרים על אזרחות ישראלית ועל נכסים, קשרי משפחה וחברים בארץ, ולמרות שהם נמנים כישראלים במרשם האוכלוסין.

היהודים וקרוביהם הלא-יהודים מהווים 82% מקרב אוכלוסיית האזרחים הישראלים. היות והם מהווים רוב קבוע שכמעט איננו משתנה, אין לישראל מחסום דמוגרפי שימנע ממנה לשמור על אופייה כמדינה יהודית ודמוקרטית.

הנחת היסוד של הדיון בישראליות צריכה להיות שהארץ מהירדן ועד הים מחולקת, הקו הירוק שריר וקיים והמצב הבסיסי מעבר לקו הירוק הוא כיבוש שקיימות בעיות לסיימו. ישראליות שכוללת פלסטינים מעבר לקו הירוק שונה במהותה מישראליות שאיננה כוללת אותם. לכן מי שדוגל במדינה אחת יצטרך להסביר בפירוט ובאופן משכנע כיצד ניתן לשמור על ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית במקרה של סיפוח והענקת זכויות אזרח מלאות לפלסטינים. אם ישראל תמשיך להחזיק את הגדה ולא תעניק באופן אוטומטי זכויות אזרח לפלסטינים שם, ברור שלא תהיה מדינה דמוקרטית ויש הרואים בזה סוג מסוים של מדינת אפרטהייד.

מיפוי תרבותי של ישראל

⁸הרצאה שנישאה במסגרת דיון על "הישראליות המשותפת" בפרויקט "ארבעת השבטים", המשותף לבית נשיא המדינה ולמכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה, 25.2.2016. מאמר מורחב בנושא זה עומד להופיע בכתב העת אלפיים, בסתיו 2017.

כמה תרבויות ייחודיות העומדות בפני עצמן יש בישראל? לדברי נשיא המדינה יש בישראל ארבעה שבטים, אך במישור התרבותי יש לישראל רק שלוש תרבויות כי לדתיים הלאומיים אין תרבות נפרדת מתרבות הרוב: שלוש תרבויות אלה הן התרבות העברית של קבוצת הרוב, התרבות החרדית של המיעוט החרדי והתרבות הערבית של המיעוט הערבי. כל שלוש התרבויות הללו הן ישראליות.

בתקופת הישוב צמחה תרבות עברית שנעשתה שלטת. בעשור הראשון למדינה התרבות העברית השתלטה על עולי העלייה ההמונית והרסה את תרבותיהם. החרדים והערבים לא היו חלק מהישוב המאורגן וסופחו לחברה הישראלית עם הקמת המדינה. מסיבות שונות לא הפעילו השלטונות של תנועת העבודה מדיניות של שליטה והרס תרבותיים על החרדים והערבים כפי שעשו עם העולים. במקום הטמעה כפויה באמצעות כור היתוך, קבוצות מיעוט אלה הוכרו כנפרדות והוענקו להן הכלים לשימור תרבותן וזהותן הייחודיות. למרות ההפרדה, עברו החרדים והערבים תהליך ישראליות. הם רכשו את התרבות העברית כתרבות משנה בנוסף לתרבותם העיקרית. כתוצאה מכך חרדי וערבי משתמשים בתרבות המשנה העברית בעת מפגשם עם ישראלים אחרים ועם מוסדות המדינה, אך בקהילותיהם הם שומרים על תרבותם המקורית שגם היא משתנה במידה מסוימת במגע עם התרבות העברית.

קבוצת המיעוט של הדתיים הלאומיים היא קבוצת ביניים. מצד אחד היא שומרת על תרבות אורתודוקסית נפרדת, קהילה נפרדת, חינוך נפרד, אוניברסיטה נפרדת, חברה אזרחית נפרדת, מפלגה נפרדת ועוד. מצד אחר היא משולבת היטב בקבוצת הרוב עוד מראשית התנועה הציונית והישוב העברי. היא מקבלת את היסודות העיקריים של התרבות העברית - המודרנה, הציונות ואי-ההסתגרות בגטו. בניגוד לחרדים ולערבים אין לה תרבות נפרדת מהתרבות העברית אלא רק תרבות משנה ייחודית בתוך התרבות העברית. גבולות קבוצת הדתיים הלאומיים כל כך פרוצים ששיעור העזיבה מתוכה הוא גדול בכיוון המסורתי והחילוני, ורק במידה קטנה בכיוון החרדי"לי.

ישראליות משותפת

לשלוש התרבויות הישראליות ולארבעת השבטים יש ישראליות משותפת שכוללת מספר אבני יסוד ואלו החשובות שבהן: פלורליזם תרבותי-דתי, דמוקרטיה, מדינת רווחה, דפוסי חשיבה והתנהגות אופייניים, חלוקת הארץ, הצביון היהודי של המדינה והשפה העברית.

ההסכמה הכללית על קיום פלורליזם תרבותי-דתי בישראל כבר צוינה לעיל. המדינה בתמיכת הציבור מכירה במיעוט החרדי ובמיעוט הערבי כמיעוטים לא נטמעים ולא מפעילה עליהם מדיניות הטמעה. היא מעניקה להם חינוך נפרד במימון מלא, מאפשרת הפרדה ביישובים ובשכונות מגורים ומעניקה להם את זכות היתר של פטור מגיוס לצבא ומשירות אזרחי.

פלורליזם תרבותי-דתי ביחד עם דמוקרטיה הם שני עמודי התווך בישראליות המשותפת המהווים את האמצעי החשוב ביותר המופעל בישראל להשגת שקט ואי-אלימות ביחסים בין קבוצת הרוב וקבוצות המיעוט. הדמוקרטיה מושתתת על אזרחות משותפת המקפלת בתוכה זהות ושותפות גורל, זכויות וחובות, ונאמנות בסיסית למדינה. מחויבות לדמוקרטיה פירושה גם ניהול מאבקים לשינוי באמצעות פוליטיקה פרלמנטרית וחוק-פרלמנטרית תוך שמירת החוק והסדר הציבורי והימנעות משימוש באלימות. ואכן כמעט ואין אלימות פיסית בין ארבעת השבטים בישראל. יש

אלימות רבה בין הישראלים והפלסטינים אך אין אלימות בין קבוצות אוכלוסייה בתחום הקו הירוק, דבר המראה שמחויבות לפרוצדורות דמוקרטיות היא פרקטיקה משותפת לכלל הישראלים. יש להדגיש שהמחויבות לדמוקרטיה של רוב הישראלים היא בעיקרה אינסטרומנטלית ולא כל כך ערכית, וזה נכון באופן מיוחד לגבי תומכי הימין בכלל והחרדים בפרט. קבלת הדמוקרטיה מבטיחה דמוקרטיה יציבה אם כי לא באיכות ראויה. בישראל קיימים שלושה חסמים מבניים שלא מאפשרים לדמוקרטיה הנוהלית הקיימת להתפתח לדמוקרטיה מהותית באיכות טובה - הסכסוך הישראלי-ערבי, יחסי דת-מדינה ואופייה הציוני של המדינה.

הישראליות גם כוללת הסכמה על ישראל כמדינת רווחה. הציבור הרחב על כל שבטיו לא רק תומך במדינת רווחה ברמה גבוהה אלא גם דוגל בסוציאל דמוקרטיה בניגוד לאידיאולוגיה הניאו-ליברלית של האליטות ובניגוד למדיניות הממשלה השוחקת את שירותי הרווחה ומקיימת מדינת רווחה ברמה נמוכה.

בתוך הישראליות המשותפת שזורים גם דפוסי חשיבה והתנהגות ישראליים מיוחדים המקובלים על רוב גדול של האוכלוסייה. הם כוללים ערכים של אתיקה פרוטסטנטית (עבודה קשה, תחרות, יוזמה, השקעה, צבירת עושר, דגש על השכלה), משפחתיות חזקה המתבטאת גם בשיעור ילודה גבוה (2.5 ילדים לאישה), ראיית החוק כנורמה לא כל כך מחייבת וסטיות רבות מנהלים ומהסדרים ממוסדים, צרכנות, חשיפה רבה לתקשורת, יחסי אנוש לא פורמליים, סגנון דיבור דוגרי, נימוסים טעוני שיפור, אי-כיבוד של פרטיות, חוויית מצוקה פוסט-טראומטית, ועוד.

למרות שחלוקת הארץ היא סלע מחלוקת מרכזי בפוליטיקה הישראלית, היא נעשתה בעשור האחרון למוסכמה בקרב רוב גדול של האוכלוסייה. אין זו מוסכמה אחת מני רבות אלא עקרון-על הקובע את מיהותה ומהותה של הישראליות לדורות הבאים. ואולם ההסכמה על חלוקת הארץ טרם הבשילה לכדי נכונות לעשיית ויתורים ממשיים להשגת הסדר עם הפלסטינים. בקרב היהודים היא דווקא מעובה במסכת לאוויים - לא לחזרה לגבולות 67, לא לזכות השיבה, לא לפירוק כל ההתנחלויות, לא לחלוקת ירושלים, ולא למדינה פלסטינית ריבונית בלי הגבולות חמורות. ההסכמה המורכבת על חלוקת הארץ היא חלק מהערך העליון של מדינה יהודית. היהודים, כולל החרדים והציבור הערבי, מקבלים את ישראל כמדינה בעלת רוב יהודי, תרבות עברית, שפה עברית ולוח זמנים עברי. אך רק היהודים הם ציונים הרוצים לשמור עליה כמדינה יהודית ולשם כך הם מוכנים לעשות ויתורים גדולים כגון לחלק את הארץ ולפגוע בדמוקרטיה.

לבסוף, ליבת הישראליות היא השפה העברית. שפה איננה רק אמצעי לתקשורת אלא גם כלי חשיבה, מאגר סמלים וגישה למורשת. השפה העברית נצחה בגדול. היא מהווה את המכנה המשותף החשוב ביותר של הישראלים שעבור רובם היא גם שפת האם. גם החרדים והערבים משתמשים בה ומושפעים ממנה. היא דוחקת את שפת האידיש אצל החרדים. היא כבר שינתה באופן עמוק את השפה הערבית של האזרחים הערבים עד כדי כך שהשפה הערבית הישראלית נחשבת היום כשפה נפרדת משפות ערביות אחרות.

ישראליות מתוחמת

לא צריך להפריז בחשיבות המרכיבים הנ"ל של הישראליות המשותפת. לאמיתו של דבר הישראליות המשותפת על כל מרכיביה היא מתוחמת ואפשרויות התרחבותה מוגבלות למדי. ואכן

סקרי דעת קהל מראים בבירור שתחושת האזרחות הישראלית חלשה מתחושת השייכות לדת וללאום אצל כל קבוצות האוכלוסייה, חוץ ממיעוט קטן של היהודים בשמאל. החסמים הבולמים התרחבות והתחזקות של הישראליות הם מצד אחד חסמים מבניים הטבועים בעצם אופי המדינה ומוסדותיה ומצד אחר חסמים הנובעים מאופי הקהילות המרכיבות את החברה הישראלית. ישראל איננה דמוקרטיה ליברלית כמו ארצות הברית וצרפת המעניקות זכויות פרט בלבד והיצורות הזדמנויות רבות לטמיעה. לעומת זאת הדמוקרטיה הלא-ליברלית בישראל מעניקה לחרדים, לדתיים הלאומיים ולערבים זכויות קולקטיביות שמאפשרות להם לשמור על קיום וזהות נפרדים. בישראל שורר משטר של הפרדה על בסיס שיוך לדת ("שיטת המילת" הנהוגה בארצות מוסלמיות). השיוך הממלכתי הכפוי לדת מבליט את הזהות הדתית והלאומית על חשבון הזהות האזרחית. ישראל היא המדינה היחידה בעולם המערבי הכוללת את אזרחיה בדת ושלא נהוגים בה נישואין וגירושין אזרחיים.

ישראל איננה מדינה רב-תרבותית במשמעות של קיום שוויון בין תרבויות. הציונות הקלאסית השולטת בישראל שאפה תמיד ועודנה שואפת ואף מבצעת מדיניות של יצירת יהודי חדש, שפה עברית ומדינה יהודית. ריבוי תרבויות נכפה עליה ומעולם לא היה חלק מחזונה. הציונות מפרידה בין יהודים ללא יהודים ופוסלת התבוללות ביניהם. היא יצרה מדינה יהודית שמעניקה זכויות מיוחדות ליהודים. כאמור, היא מתנגדת להתהוות עם ישראלי אזרחי המורכב מכלל האזרחים בלי שים לב לדת, ללאום ולמוצא האתני, כפי שקיים בעולם המערבי. הציונות היא נגד ישראליות מורחבת ובעד ישראליות מתוחמת, צרה ורזה.

העדר רב-תרבותיות מתבטא גם בכך ששלוש התרבויות הישראליות אינן שוות במעמדן ואינן מכבדות זו את זו. בראש ההירארכיה ניצבת תרבות הרוב העברית, מתחתיה תרבות המיעוט החרדית והרחק בתחתית תרבות המיעוט הערבית. יש יחס של ביטול הדדי בין התרבות העברית והתרבות החרדית. היהודים לא מכבדים את התרבות הערבית. אמנם שתי תרבויות המיעוט החרדית והערבית התחזקו לאורך השנים בכוחן הפוליטי והדמוגרפי, אך נושאי התרבות העברית הם השולטים והם המנהלים את המדינה. עולה השאלה אם התרבות העברית עודנה הגמונית. אכן היא הפסידה את ההגמוניה שלה כי שתי התרבויות האחרות, בסיוע קבוצת הדתיים הלאומיים, כבר מאתגרות אותה. ואולם היא עדיין נהנית מדומיננטיות חזקה שנופלת רק במקצת מהגמוניה.

מה לא ניתן ומה ניתן לעשות?

בקשר לשאלה מה ניתן ומה לא ניתן לעשות, יש קודם כל להכיר בעובדה שהישראליות היא מלכתחילה מתוחמת ומוגבלת ולכן יצירת ישראליות עמוקה ומקיפה דורשת מהפכה של ממש. מהפכת הישראליות תיצור עם ישראלי חדש של אזרחים יהודים ולא יהודים, שזהותם העיקרית תהייה ישראלית ושיתערבבו זה בזה. מהפכה זו תהיה אנטי-ציונית, תחייב הפרדה בין דת למדינה, תתקל בהתנגדותם העזה של אנשי ימין ודתיים, תביא לקרע בין יהודים אורתודוקסים ללא אורתודוקסים, ותגרום לניתוק של יהודי התפוצות מישראל.

בנוסף יש להכיר במוגבלותם של צעדים פופולאריים בציבור ובאקדמיה לקירוב קבוצות אוכלוסייה. אני מתכוון למפגשים יזומים, להכרת האחר ולהוראת שפת האחר. מגע ומידע על אחר לא יביאו בהכרח להפחתת העוינות ולקירוב לבבות. הוראת השפה הערבית בבתי ספר עבריים, למשל, לא

תחולל שינוי משמעותי כי כל עוד ישראל תתבדל מהמרחב הערבי ותחתור להשתלב במערב, לומדי השפה הערבית לא יצטרכו אותה, לא ישתמשו בה וישכחו אותה. כל עוד האיבה נמשכת ידיעת השפה הערבית עלולה גם להשפיע לרעה על יהודים יודעי ערבית בגלל חשיפת יתר לעולם ערבי עוין.

ובכן מה כן ניתן לעשות? יש לכונן ישראליות בריאה ולגונן עליה מפני השחתה. לשם כך צריך שיהיו למדינה גבולות קבע ושיהיה ברור מיהו ישראלי ומיהו לא ישראלי. המשך הכיבוש הופך את הישראליות לנגועה באי-דמוקרטיה ובאי-מוסריות של התעמרות בעם אחר. כל עוד נמשך הכיבוש ניתן להשתמש במיליטריזם ובשנאת ערבים כבסיס לסולידריות יהודית ולגיוס תמיכה פוליטית. יש צורך במדיניות להקטנת אי-השוויון הכלכלי-חברתי, להרחבת ההזדמנויות לניידות חברתית ולמתן אפשרות מעבר מקבוצת אוכלוסייה אחת לאחרת. לשם כך צריך שבמוסדות החינוך החרדיים יהיו לימודי ליבה. צריך ליצור מסגרות משותפות כמו ערים ושכונות מעורבות חדשות ובתי-ספר דו-לשוניים שיאפשרו לערבי וליהודי החפצים בכך לקיים יחסים משמעותיים. המדינה צריכה להילחם ברצינות באפליה ובהדרה כדי לאפשר השתלבות לאותו חלק מהאזרחים הערבים שמעוניינים בכך. צריך להיענות לדרישות המיעוט הערבי. לא מספיק להעניק לאזרחים הערבים שוויון בתקציבים ובמינויים, יש להכיר בהם כמיעוט לאומי פלסטיני, בזהותם הערבית-פלסטינית, בזיקתם לעם הפלסטיני ובנרטיבים שלהם, להעניק להם אוטונומיה חינוכית, דתית ותרבותית, לקבל את ההנהגה שלהם ולנהל איתה משא ומתן על העניינים החשובים לאוכלוסייה הערבית, לשתף אותם בשלטון ולפתוח את הקואליציות הממשלתיות להשתתפות מפלגות ערביות. צעדים אלה אינם מקובלים על הציבור והנהגה היהודיים למרות שאינם עומדים בסתירה עם ישראל כמדינה יהודית-ציונית ודמוקרטית ולמרות שהם מתיישבים היטב עם הישראליות המתוחמתת. כנגד ביצוע צעדים אלה, אפשר לדרוש מהערבים מילוי חובת שירות למדינה. בלי כל אלה ימשיכו הערבים במאבקם לשוויון זכויות ולא יסתפקו בפחות ממה שניתן כבר לחרדים.

מסקנה

הישראליות איננה חלולה אך גם רחוקה מלהיות מלאה. למרות שישאל היא תלת-תרבותית, לאזרחי המדינה, כולל החרדים והאזרחים הערבים, יש הרבה דפוסי חשיבה והוויה משותפים. הישראליות היא מתוחמת ולא יכולה כל כך לגדול בגלל חסמים מבניים ואידיאולוגיים הכוללים את הציונות ואת הפרדה לפי דת. סיום הכיבוש יעגן את הישראליות בבסיס טריטוריאלי, חוקי ואזרחי, אך הוא גם ירחיב את הקונפליקטים בתוכה. מה ששומר על שקט ויציבות בין השבטים בישראל הוא ההסכמות שהתפתחו ביניהם לאורך זמן, ובעיקר מחויבותם לפלורליזם תרבותי-דתי ולהסדרת היחסים ביניהם על-ידי נהלים דמוקרטיים. על כן צריך לחזק בישראל לא את אופייה היהודי והציוני שהוא חזק מאוד ממילא אלא את הדמוקרטיה שהיא המכנה המשותף הרחב ביותר והמנגנון היעיל ביותר לניהול וליישוב סכסוכים פנימיים.

חג לכולם: על קולקטיב וזהות ישראלית ויצירת המשותף

פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי

לשעבר דיקנית הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה העברית בירושלים

המחלקה לסוציולוגיה, האוניברסיטה העברית

ניתוח המרחב הסימלי בישראל מגלה היעדר של חג משותף בישראל ומעלה את הצורך בכינון אחד שכזה, שיכול להוות מרחב משותף, לכל מי שחי כאן.

אחת השאלות הנפוצות ביותר בתקופות של טרום חג היא כמובן "אז איפה אתם בחג?" בשאלה הזו גלום ענין המקום כמו גם ענין הקולקטיב: היכן תהיו, ומי זה אתם. מי הוא הקולקטיב שבו מדובר ושאלתו חוגגים? לקראת חג מרכזי, חלק מהאנשים עסוק בספירת האורחים העומדים להתארח אצלם, חלק עסוק בשימור האיזונים העדינים המשפחתיים, חלק שרוצה ויכול יברח רחוק ככל האפשר מחג ומהמשפחה ומכל מה שכרוך בכך. אבל לא מעט מהבורחים והבורחות ידאגו לקחת משהו מסמלי החג איתם במזוודה (למשל: הגדה של פסח בכריכה רכה). לא פעם הטענה היא "כדי שהילדים ידעו מאיפה הם באו" אבל בפועל עומד מאחורי המהלך הזה הרגלים רבי שנים וחוסר חשק לנטוש את המסורת. חלק יבחר לחוג את החג באופן מאד אלטרנטיבי אבל יקפיד לעשות זאת במקביל לזמן של החג המסורתי ובדומה לו (הדוגמה האולטימטיבית בהקשר הזה הוא טקס הדלקת המשואות האלטרנטיבי שנערך בערב יום העצמאות בירושלים במקביל לטקס הדלקת המשואות של המדינה ובמרחק קצר מהר הרצל).

אז מה יש בחג? ולמה חג הוא בכלל דבר חשוב? והאם יש חג ישראלי? ואם כן, מה הוא? ואם אין, אז אולי הגיעה השעה להמציא אחד כזה שיהיה כאן לראשונה חג לכולם.

חגים, דת אזרחית וחברה מודרנית

המופעים הראשונים של חג ועמם הטקסים והסמלים מגיעים כמובן מהעולם הדתי. אין דת ללא חוויה שמערבת את כל החושים, וחגים הן נקודות ציון חשובות בלוח השנה הדתי, כי הם רגעים של התכוננות והתרוממות נפש, והם עוגנים בלוח השנה השוכרים את השגרה. אין חג ללא טקס שבו מעורב הגוף ומעורבת הנפש, טקס המחזק את המאמינים ואת הקהילה ששותפה לאותה אמונה ולאותן הפרקטיקות ולא משנה כרגע מי תהיה הקהילה הזו ומה תהיה האמונה או הפרקטיקה. חשוב מאד שכל החברים והחברות בה יבצעו את אותה הפרקטיקה ורצוי באותו הזמן. ובין אם צמו חברות הקהילה ובין אם אכלו, ובין אם לבשו חברי הקהילה לבן או שחור, חשוב שמאד שהם יחוו יחד עם הדומים להם, ומאד שונים מהאחרים. וכך יעמוד הפסח אל מול הפסחא, וככה יוצר קולקטיב ויחזק וישמור את האבחנה, ואת הגדר ואת הגבול בינו לבין האחרים. כי איך נדע מי אנחנו כאנשים פרטיים, כקולקטיב, אם לא נועמד אל מול האחר? זה מתחיל מהתינוקת המבינה שיש גבול בינה לבין הוריה, וזה נמשך לכל יחידה חברתית. הצד השני של אותה התפיסה הוא כמובן פירוק החומות בין הקבוצות ויצירת משהו משותף ואחזור לכך בהמשך.

יש הסבורים בטעות כי טקסים וחגים הם אך ורק עניין של קהילות דתיות. אבל טקסים וחגים הם אבן יסוד של כל חברה. הסוציולוג האמריקאי רוברט בלה העניק לנו את המושג המתאים כשהוא קרא לכך דת אזרחית (Bellah, 1969). אין אומה מודרנית שקמה ללא דת אזרחית פעילה, ללא נאמנות מעין דתית, המלכדת אנשים גם בחברה שהיא חילונית ביסודה ובהגדרתה. ומדוע זקוקה המדינה המודרנית לדת האזרחית? המדינה המודרנית הרי קמה כשממדי הדתיות נחלשו. אבל, המדינה לא יכולה בלי דת אזרחית כי מדינה זה רעיון אבסטרקטי ואנשים צריכים לגעת במשהו. והדת האזרחית מספקת להם את הדבר שבו הם נוגעים, שאותו הם יכולים להרגיש. יותר מכך, לא רק שהמדינה היא רעיון אבסטרקטי, אלא לאומיות, מזכיר לנו בנדיקט אנדרסון (1983) היא לא יצור פרימורדיאלי וגם לא תוצר של אמנה חברתית או של כלכלה משותפת. לאומיות היא קהילה. אבל קהילת הלאום היא לא קהילה ישירה ומוחשית שנולדים לתוכה, כמו משפחה שמחלקת משק בית ונפגשת בשישי לארוחת ערב. מדינה זו קהילה מדומיינת. אבל מדינה היא קהילה מדומיינת לא כי היא וירטואלית אלא היא מדומיינת משום שאפילו באומה קטנה ביותר (למשל: ישראל, יוון), אין חברי הקהילה מכירים את רוב החברים אחרים. הם לא פוגשים את רוב חברי הקהילה לעולם והם לא יודעים עליהם דבר שהוא לא מתווך תקשורת. עם זאת, בתודעה של כל חבר באומה יש דימוי ותחושה של שייכות לאותה הקהילה. פיתוח, טיפוח ושימור השייכות הוא זה משהו שצריך לעבוד עליו. האחוה הזו מאפשרת במאתיים השנים האחרונות, מאז עליית נושא הלאום, למיליוני בני אדם להיות מוכנים - לשלם מיסים, להרוג ולמות למען אותה ישות. טוב למות בעד ארצנו, יגיד, כנראה, טרומפלדור, עם בנית הדת האזרחית לאומה הציונית המתגבשת בתחילת המאה העשרים. האם טרומפלדור באמת אמר את המשפט הזה? אולי הוא בכלל קילל ברוסית ברגעיו האחרונים? אולי הוא שר שיר אישי? אולי הוא שתק. אנחנו אף פעם לא נדע כנראה מה באמת אמר טרומפלדור על ערש דווי אבל האמת ההיסטורית בהקשר הזה היא לא באמת חשובה. מה שחשוב הוא שלאורו של המשפט "טוב למות בעד ארצנו", חינכו בישראל דורות של יהודים ציונים. י"א באדר, תל חי והמשפט "טוב למות בעד ארצנו" היה חלק בלתי נפרד מהדת האזרחית. כאמור, אדם לא יכול להרגיש שהוא חלק ממשהו שהוא גדול ממנו ללא סמלים, זיכרון קולקטיבי וחגים. הדת האזרחית היא סט האמונות, הפרקטיקות, והסמלים שהאומה רואה ומחזיקה כמקודשים. ככזו, היא כוללת שורה של טקסים וסמלים (למשל: הנפת הדגל, עמידת דום עם השמעת ההמנון הלאומי) והתנהגויות חברתיות אשר הפרתן תגרור גינוי פומבי וסנקציות. כך למשל, שימוש לא מכובד בדגל הלאום - שנתפס כקדוש וככזה שמצפים שינהגו בו בכבוד - יכול לגרור ענישה וגינוי פומביים (כך למשל, מדווח עיתון "הארץ" ב- 2016 כי אמנית שעשתה את צרכיה על הדגל צפויה לעמוד לדין <http://www.haaretz.co.il/news/law/1.2820623>) כל הפרקטיקות הללו הן לא טקסים של חברות דתיות, והם לא טקסים של חברות שנתפסות ככאלו ש"נשארו מאחור" וממתינות לקידמה ולמודרנה אלא אלו הם טקסים של חברות שרואות את עצמן כמודרניות, כמערביות, כמתקדמות וכחילוניות.

הצד השני שלא אותה המטבע הוא שכמובן שמי שרוצה לפגוע באומה, בכבוד הקהילה, בכבוד חברה כלשהי, ישתדל לכוון את מאמציו/מאמציה אל הטקסים החשובים לקהילה, אל קודם הקודשים שלה - יהא תוכנו אשר יהא. וכך יהיו תמיד האנשים אשר יתאמצו לרוץ או ללכת בדיוק

בזמן הצפירה של יום הזיכרון לשואה ולגבורה או ביום הזיכרון לחללי צה"ל. את אי כיבוד עמידת הדום הם/ן ישתדלו לעשות אל מול מצלמות הטלוויזיה. כך גם, כמעט מדי שנה, ימצא השחקן החברתי אשר יבחר לירוק על האנדרטה לזכרו של ראש הממשלה הנרצח. האקט הזה, לא פעם, נערך בי"ב בחשוון (תאריך הרצח על פי התאריך העברי) או בארבעה בנובמבר (תאריך הרצח על פי הלוח הגריגוריאני). כי איזה טעם יש לפגיעה בקולקטיב ובקדוש לו אם הפגיעה לא נעשית בזמן הנכון, במקום הנכון ואל מול מצלמות הטלוויזיה או ברשתות החברתיות?

חג, כאמור, הוא דבר חשוב חברתית שכן הוא מסייע ללכידות ומשמרה. היעדרו פוגם בלכידות, בסיכוי ליצור קהילה, בסיכוי ליצור מרחב משותף, זמן משותף ותוכן משותף. אז האם יש חג שהוא לכולם במרחב הישראלי?

בנית החגים טרום הקמת המדינה ואחריה

עוד בתקופת טרום הקמתה של מדינת ישראל, מבינה היטב המנהיגות הציונות של הישוב היהודי שחשוב להשקיע ביצירת הקהילה הלאומית. וכך עולים למצדה, והופכים את י"א באדר ליום חשוב ואת טרומפלדור לגיבור. כבר ב-1903, הסתדרות המורים הופכת את ט"ו בשבט לחג מרכזי שסביבו אפשר לחנך. אבל לא דומה כוחו של ישוב מאורגן מדהים ככל שיהיה לכוחה של מדינה ריבונית שיכולה לחוקק חוקים, לשלוח חוזרי מנכ"ל לבתי הספר, ולהחליט על מועדי ימי השבתון מעבודה. יותר מכך, משקמה המדינה, יש צורך מהיר ליצור מכנה משותף למהגרים שמגיעים מ-24 מדינות. וכך מולאם לוח השנה היהודי והופך להיות לוח השנה הרשמי של מדינת ישראל. כמעט כל חג בלוח הזה הוא יום שבתון מעבודה וסביבו מתארגנים טקסים, סמלים, אוכל מיוחד, מוספי חג בצבעי הלאום בעיתונות המודפסת, שידורים מיוחדים ברשתות השידור, והיעדרה של תחבורה ציבורית מרוב המרחב הציבורי. וכך מתמלא המרחב במרחב הציבורי בסממנים שמסמלים את ההפרדה בין קודש וחול, בין יום בנאלי ליום של חג, יום מיוחד.

יחד עם זאת, הלאמת לוח השנה היהודי לא מספיקה לבנייתה של מדינת הלאום החדשה, וכך אל לוח השנה היהודי נוספו בכמעט שבעים שנות המדינה חמישה ימים מיוחדים נוספים.

עם שוך הקרבות ב-1949, נקבע יום העצמאות, ומיד אחר כך נוסד ארגון "יד לבנים" שמבקש לקבוע יום זיכרון לחללי צה"ל. עזריהו מתאר נפלא את הויכוח על המועד ועל התהליך שבסיומו מתגבש המודל הייחודי הישראלי המחבר כבר ב-1951 את יום הזיכרון ליום העצמאות (1995) ומשלב לעולם עצב ושמחה. באותה שנה מונהג גם יום הזיכרון לשואה ולגבורה (שנקרא באותה העת "יום השואה ומרד הגיטאות"). לאחר מלחמת ששת הימים (1967), נוסף יום ירושלים שלא כל כך מתנחל בלבבות של כולם והוא במידה רבה יומה של הציונות הדתית וקצת של גבעת התחמושת. היום החמישי שהתווסף ללוח השנה הלאומי הוא יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה יצחק רבין. יום זה מתווסף ב-1997, שנתיים אחרי הרצח.

האם משהו מכל החגים הוא של כולם?

האם יש חג ישראלי? והאם יש חג לכולם? התשובה לשאלות היא שאין חג שכזה. לוח השנה הדתי

שהוא לוח השנה הישראלי טוב רק ליהודים ולא טוב ל- 20% מאזרחי המדינה הערבים. יום העצמאות - שהוא אינו חג דתי -- לא מוכר כל כך בקרב חלק מהאוכלוסיה החרדית. המשיח לא הגיע וזה לא פשוט. יותר מורכבת בהקשר של יום העצמאות היא העובדה שעבור 20% מאזרחי המדינה, יום החג הזה הוא יום אסונם - יום הנכבה. וזה ודאי לא מתכון ליום משותף. יום ירושלים סובל מאותה הבעיה. יום הזיכרון לחללי צה"ל - שהוא היום הקדוש של הציונות - יכול לחבר בין דתיים ציונים וחילונים ציונים אבל שם זה נגמר. יום הזיכרון לשואה גם הוא מורכב לחרדים ולא זוכה שם לקבלה נרחבת. אפשר אולי היה לקחת את יום הזיכרון לשואה ולגבורה לכיוונים יותר אוניברסליים של הפרת זכויות אדם, משמעות של חוקי גזע וגזענות - בלי לשכוח כמובן שום דבר משואת היהודים - ולהפכו ליום משותף לכלל האזרחים. אבל, אני לא בטוחה שהיהודים הישראלים נמצאים במקום של השיח האוניברסאלי הזה, וגם לא ברור שחברתית נכון לבנות יום לקולקטיב על בסיס של מוות, השמדה, וחוקי גזע. יום שכזה יכול ליצר תכנים משותפים והבנה והזדהות - אבל חג זה לא, וחגיגה זה בטח לא. יש שיאמרו שיום הבחירות, יומה של הדמוקרטיה, הוא יום חג משותף. זה נכון ולא נכון. ראשית, היום המשותף הזה קורה כל ארבע שנים (וגם אם הוא קורה בתכיפות גבוהה יותר הוא לא בדיוק החג הסטנדרטי). יותר מכך, בחלק ממערכות הבחירות האחרונות אנחנו עדים לנסיגה של חלקים רחבים מאזרחי המדינה הערבים משותפות לחג הזה ומאמונה שמשו יצא מההליך הדמוקרטי גם עבורם. מעבר לכך, ימי בחירות בוחנים לא מעט גבולות ולא בהכרח מקדמים את קריסתם. יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה גם הוא לא פשוט. חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית לא ממש רוצה להיזכר ביום הזה ומשתדלת להדיר אותו ממערכת החינוך שלה. זה נכון לחלקים מהציונות הדתית, לחרדים ומסיבות אחרות גם לערבים (לפירוט בנושא ראו Vinitzky-Seroussi 2009). אבל מעבר לכך, כמו שתל אביב לא יכולה להיבנות כבירתה של ישראל בגלל טיפלה באופן כל כך ממלכתי בהנצחת רצח ראש הממשלה כי על רצח לא בונים בירה, כך גם יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה לא יכול להיות בסיס למשהו שיתופי, משהו שאפשר לצמוח ממנו. יתכן כי בעוד חמישים-ששים שנה, כאשר יעבור מן העולם הדור אשר חווה את הרצח, וכאשר הסכסוך עם הפלסטינים כבר לא יעמוד במרכז של ציבוריות הישראלית, תוכל לעלות דמות אחרת, חובקת, של רבין, מעין אבי האומה. החברה בישראל תוכל אז לעבור למקום שבו נמצאת היום החברה האמריקאית אל מול אברהם לינקולן. כאשר לינקולן נרצח, בדומה ליצחק רבין, הוא לא היה אהוד במיוחד. הוא בקושי הצליח להיבחר לכהונה נוספת והייתה כלפיו הרבה התנגדות (לא פחות ממה שהייתה כלפי רבין ערב הרצח). ערב מלחמת העולם הראשונה, מחפשת החברה האמריקאית דמות להשראה ואחדות ברגעים קשים. בנקודת הזמן הזו, הדור אשר חווה את מלחמת האזרחים נעלם מן העולם, שישים שנה חלפו, ואז, ורק אז, מגלים האמריקאים את אברהם לינקולן החדש שלהם. הוא כל כך אהוב בנקודת הזמן הזו שהוא מאפיל אפילו על האב המייסד, ג'ורג' וושינגטון (לפרוט בנושא ראו, Schwartz 2000). אבל החברה הישראלית עוד לא נמצאת בנקודה הזו. הוא עוד רחוקה ממנה עד מאד.

היעדרו של חג ומשמעויותיו

סוציולוגים לא מאמינים במקריות. במקום שאין בו חג משותף, מישו לא רוצה שיהיה חג משותף. במקום ששם כל כך הרבה דגש על חגים טקסים וסמלים, אולי אין זה מקרה שאין חג משותף.

במקום שבו לא מעט שעות לימוד בבתי הספר מוקדשות ללימוד על החגים ולא מעט שעות לימוד מגויסות להכנת הטקסים לכלל קהילת בית הספר, עולה השאלה איך זה שאין חג המשותף לכלל האוכלוסייה? האם זה אומר שאנחנו לא רוצים למצוא משהו משותף? היעדרו של חג לכולם, יום אחד משותף, הוא אמירה קשה על הפרדה בין הקבוצות, על חוסר החשק החברתי פוליטי למצוא גשר שיחבר, ועל הפחד שאולי תמצא שפה משותפת לכל השבטים שמחלקים את המרחב הזה שנקרא המדינה הישראלית. ואולי הגיע הזמן שאחרי כמעט שבעים שנה של חגים בנפרד, של ימים בנפרד, יהיה יום אחד בשנה שיהיה יום חג לכולם (ולא רק בחיפה ששם יש ניסיון כבר כמה שנים ליצר מרחב שכזה). הדאגה שעמדה לקברניטי המדינה הישראלית בתחילת דרכה שמא המהגרים היהודים הרבים שהגיעו לכאן לא יצליחו לראות את עצמם כיחידה אחת היא כבר הרבה מאחורינו. התהליך הזה הושלם וכאשר שואלים יהודים ישראלים מה הוא האירוע הכי חשוב בעיניים שלהם, הם יגידו הקמת המדינה הרבה לפני ציון כל אירוע אחר (Schuman, Vinitzky-Seroussi and Vinokur, 2003). הישות הזו כבר ברורה. אז אולי אפשר כבר להרחיב ולפתוח את הגבול הפנימי ולשבור את החומות. ישראל לא תהיה לבד במפה העולמית של מדינות שמקפידות שיהיה להן חג לכולם. בספרד, למשל, יש את חג החוקה, כך גם בפולין. בקוריאה יש את יום הילד וביפן חוגגים את תחילת האביב, ויש גם יום כבוד לאוכלוסיה המבוגרת. בטורקיה יש את יום הספורט והנוער. בקנדה יש את יום העבודה המסמל את סוף הקיץ. בהינתן שרבים מבינים שהעדרה של פלטפורמה משותפת שהיא לא רק ריב ומדון, משהו שסביבו ניתן להתכנס הוא חשוב, אז אולי הגיע העת לצאת בקריאה חדשה, שפעם בשנה נוכל לענות על השאלה "איפה אתם בחג?" ולדעת שהאיפה זה במרחב הישראלי, וש"אתם", כולל את כולם, והחג הוא חג משותף. ישראליות משותפת היא לא ישראליות אחידה המדברת בקול אחד ואחיד. ישראליות משותפת היא זו המכירה בשונות ומסכימה על כללי המשחק. ישראליות משותפת היא גם ישראליות שרוצה למצוא מרחבים משותפים. אפשר אולי להשתמש בשירו של שאול טשרניחובסקי "שחקי שחקי" כמוטו, כהמנון, למרחב המשותף החדש, לחג שכזה.

מקורות:

עזריהו, מעוז. 1995. פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים. שדה בוקר: המכון למורשת בן גוריון ואוניברסיטת בן גוריון.

Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities*. New York: Verso

Bellah, Robert N. 1967. Civil Religion in America. *Dedalus* 96(1): 1-21.

Schuman, Howard, Vinitzky-Seroussi and Amiram Vinokur. 2003. Keeping the Past Alive: Memories of Israeli Jews at the Turn of the Millennium. *Sociological Forum* 18(1): 103-136.

Schwartz, Barry. 2000. *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago: University of Chicago Press.

Vinitzky-Seroussi, Vered. 2009. *Yitzhak Rabin's Assassination and the Dilemmas of Commemoration*. Albany, New York: State University of New York Press.

משותפות לקהילה

פרופ' אמיתי עציוני

נשיא לשעבר של האגודה האמריקאית לסוציולוגיה,

אוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון

כבוד הנשיא ריבלין קורא לדיאלוג בין ארבעה "שבטים" כדי לפתח מסגרת לשותפות כלל-חברתית בישראל (שבטים אלו נקראים גם פלחי אוכלוסייה וכוללים יהודים-חילונים; חרדים; דתיים-לאומיים; וערבים-ישראלים). הנשיא התווה ארבעה "עמודי תווך" עליהם תוכל שותפות מעין זו להיבנות. אלו כוללים תחושת ביטחון, אחריות משותפת, הגינות ושוויון, וישראלית משותפת.

ניתן לקדם חזון חשוב, אף חיוני זה, על ידי קיום דיאלוג בין נציגי ארבעת ה"שבטים". כדי להתחיל בשיח אודות בניית השותפות שהתווה הנשיא ריבלין, הצעתי היא להזמין מספר קטן של נציגים, למשל ארבעה, מכל קבוצה, למפגש פומבי. (על המפגש להיות פומבי בכדי לרתום את ציבורי הבוחרים המשתייכים לכל קבוצה בהתאמה). על המשתתפים להשתייך לזרם/ים המרכזי/ים של כל קבוצה ולא לפלגים קיצוניים, כך שאינם הקשים והעיקשים ביותר וגם לא הפשרנים ביותר. אישור ההזמנה יהווה הכרה של המוזמנים בבואם לנהל שיח, ולא בכדי להתעמת. מסיבות שיובהרו בהמשך יידרש למפגשים מנחה הזוכה להערכה גבוהה, בעדיפות לנשיא ריבלין עצמו או אדם אחר מטעמו.

להלן שלוש אפשרויות לנושאים מרכזיים להשקת השיחות. כל אחת מהן עשויה להצריך מספר מפגשים.

אפשרות ראשונה: מחקר השוואתי של מיעוטים ואי-שוויון

הקבוצה בת שש עשר החברים תתבקש לבחור במספר מצומצם של מדינות, כגון ארה"ב, שוודיה, רוסיה והודו, לבקר בהן כקבוצה, ולדווח מה נעשה באותן מדינות על מנת להגביר תחושות שייכות של מיעוטים, ולצמצם אי-שוויון. הקבוצה תמצא כי סוגיות אשר לעתים קרובות טוענים שטורדות את ישראל קיימות בצורה זו או אחרת בכל המדינות, וכי האמצעים לפתרון קשים עד מאוד ליישום. זו תצמצם, במידה מסוימת, את הלהט בו סוגיות אלו עולות לדיון בישראל, כמו גם תוביל לזיהוי מספר אמצעים למיגור סוגיות אלו אשר עשויים להיות מוסכמים על הקבוצה.

אפשרות שנייה: בחינת אמצעי ספציפי אך מוגבל

מחקר ועדויות מראים כי כאשר מתבקשים אנשים מרקעים שונים להסכים על אמצעי בו יש לנקוט, והם מודעים לכך שההסכם ייושם, הם נוטים להפוך בקיאים ומעורבים בחומר, שכן ברור להם כי הדיונים לא יהיו עקרים, אלא ישפיעו באופן מובהק על ציבור בוחרים. הנשיא ריבלין ציין שירות לאומי, או קהילתי, כאמצעי שכזה. תוהה אני אם יכול היה לפתוח בנושא מאתגר פחות -למשל,

בשינויים בחוקים הנוגעים במנהגי קבורה. הפלורליזם במדינה מבוסס היטב אך קיים הצורך בשינויים מסוימים. (העובדה כי בתחילה שלוש הקבוצות שאינן חילוניות עשויות למצוא עצמן קרובות להסכמה יותר מאשר הקבוצות החילוניות אינה בהכרח דבר רע), לבטח, הקבוצה תוכל למצוא או לבחור מנעד של נושאים.

ברצוני להדגיש כי הדבר יעבוד רק אם יהיה ברור שכל מה שהקבוצה תחליט עליו (אם ההחלטה תוכל להוביל להסכם), ייושם או לפחות ילקח בחשבון באופן רציני על ידי הרשויות הרלוונטיות (וכי האמצעי המדובר לא יהיה טריוויאלי).

אפשרות שלישית: קדושת החיים והכבוד איש לרעהו

הנשיא ריבלין מתייחס להקמת שותפות, לא לבניית קהילה. אני טוען כי זו בחירה נבונה של מונחים ומיקוד כיוון שהקמת שותפות - המבוססת על אינטרסים משותפים או משלימים ועל התאמות הדדיות - הינה תובענית פחות מאשר גיבוש קהילה, המצריכה רובד עבה של ערכים משותפים וקשרי זיקה. (יש לציין, עם זאת, כי אומות מצריכות בסיס קהילתי; למעשה, הן מוגדרות בצורה הטובה ביותר כקהילות המושקעות במדינה). עם זאת, גם שותפויות מפיקות תועלת כאשר ישנם מספר ערכים משותפים. אם מבקשים לגלות ולפתח ערכים משותפים, אני מציע שכל קבוצה תתבקש להגיש הצהרה מדוע היא תופסת כל נפש כמטרה בפני עצמה וכמו-כן מדוע כל אדם זכאי לכבוד (אני משלב בין שני הערכים מפאת משקל שונה לו הם זוכים בכל אחד מארבעת השבטים). הדיון ינוהל לאחר הצגת ארבע ההצהרות, במטרה לבחון האם ניתן לנסח מכנה משותף, כשלאחריו תבחן ההשלכה לקונצנזוס שכזה ביחס לקווי-מדיניות ונורמות התנהלות מגוונים. נושא מהותי אך מאתגר פחות עשוי להיות חובתנו לסביבה. כמובן שניתן למצוא נושא אחר. בייחוד אם לאחר מספר מפגשים, למשל שלושה, תבקש הקבוצה להמשיך בשיח ולבחור נושאים משלה.

דרישה פרוצדורלית: פיתוח שיח מתורבת (בלעז, *civil language*)

קיימת נטייה חזקה בקרב אלו המייצגים קבוצות שונות לבטא את עמדתם במונחים רגשיים חזקים ולמתוח ביקורת אודות עמדת הקבוצות האחרות בעת מפגשים מעין אלו שתוארו לעיל, ובמיוחד בפגישות פומביות. נקודות פתיחה שכאלו מקשות על התקדמות ומעבר למצב של "תן וקח" פורה המוביל להבנות משותפות חדשות. לפיכך אני מפציר כי בעת הכנת המפגשים, או כחלק מהמפגש הראשון, יוקדש פרק זמן למה שעשוי להיות מכונה "הוראות הפתיחה באש", אודות הנורמות המוסכמות על הכלל אשר יובילו את השיח. חוקים אלו הינם מרכיב מכריע של שיח מתורבת, החיוני לכל "תן וקח" פורה. הם כוללים (א) הסכמה שלא לייצר דמוניזציה של הצדדים האחרים; (ב) דיבור בשם הקבוצה אותה הינך מייצג לעומת הצהרת אמונות או תפיסות של הקבוצות האחרות; (ג) אי-שימוש בשמות תואר נפוצים; (ד) יש להימנע מללחוץ על ה-'כפתורים הרגישים' של הצדדים האחרים; (ה) מעל לכל, יש לדון בכוונות לפעולות בעתיד ולא במעשים שנעשו בעבר;⁹ (ו) כאשר

[1]⁹ להרחבה ראו: Etzioni, Amitai and Shibley Telhami. 2002. "Mideast: Focus on the Possible." *The Christian Science Monitor* (June 17). <http://aladinrc.wrlc.org/bitstream/handle/1961/1088/B392.pdf?sequence=1>

עולה חשש של קבוצה מסוימת, לא יהיה זה נאות לנסות ולקשור אותו לחששות אחרים של קבוצות אחרות. כל קבוצה זכאית לשאת את שעל ליבה.

על המנחה יהיה, במיוחד בראשית הפעילות, להזכיר לעתים תכופות למשתתפים לעמוד בכללים. עליו או עליה לזכות להערכה רבה על ידי הכל כדי שיעלה בידו או בידה לשמור על תוואי המפגש. שארית המפגש תוקדש לבחירת נושאים מהותיים למספר מפגשי המשך, למשל לשלושת המפגשים העוקבים.

פורום מקביל

כדי להבטיח כי דיוני קבוצת השישה עשר ירתמו את ארבעת ציבורי הבוחרים המיוצגים, ככל הניתן, הכרחי לשדר ולהנגיש את הדיונים, כמו גם לספק הזדמנויות להזמנת תגובות מהציבור. עם זאת, (א) יהיה על כל הפרשנים להזדהות (ולידעם כי זהותם תאומת) ו-(ב) הערותיהם יעברו עריכה בהתאם ל-"הוראות הפתיחה באש" שפורטו לעיל. פורום שכזה יתרום רבות לכינון שיח מתורבת, הרבה מעבר לזה המתנהל בין קבוצת הששה עשר, בפער ניכר מהדיונים המרים והחריפים הטורדים את השיח הישראלי

משותפות לקהילה

כבוד הנשיא ריבלין, בחוכמה לטעמי, מתייחס לשותפות ולא לקהילה. ארבע הקבוצות יכולות למצוא דרכים רבות להגביר הבנה משותפת אם יתמקדו בתחילה באינטרסים משותפים ומשלימים, לעומת התמקדות בערכים משותפים. כל הקבוצות יפיקו תועלת - אם כי לא באותה מידה - מהגנה מוגברת על הסביבה, רמות גבוהות יותר של צמיחה כלכלית, נוהגי ממשל ביורוקרטיים פחות, בטיחות ציבורית גבוהה יותר (מתייחסת לפושעים ולסוחרים סמים), הגנה חזקה יותר לעובד ולצרכן, ועוד הרבה מעבר לכך. אלה אינטרסים משותפים לארבע הקבוצות ולפיכך מפיקים תועלת לכל. מורכבים יותר, אך בעלי פוטנציאל גבוה ליצירת תמורות מוגברות עוד יותר הינם דיונים בסוגיות בהן האינטרסים של הקבוצות השונות נבדלים, אך אלו נבדלים גם בחשיבותם.¹⁰ במקרים אלו מתבצעים שקלולי תמורות כאשר לקבוצה אחת אינטרס חזק מאוד ב-A ו-B, ולאחרת ב-Y ו-Z. על כן ביכולתן להגיע לעמק השווה כשהקבוצה הראשונה תוותר בסוגיות Z ו-Y והאחרת תוותר באלו של A ו-B.

הסיבה שבעטיה ציינתי כי אני רואה בהשקת סדרת הדיונים שהתווה ריבלין כשותפים ולא כבני קהילה כחכמה ביותר, הינה כי שותפויות נבנות על אינטרסים שהינם טעונים הרבה פחות מערכים והמאפשרים לנוגעים בדבר לגלות אמצעים חדשים אשר מועילים לכלל הקבוצות. מרגע שתחושת השותפות תתפתח ותגבר, עשויות ארבע הקבוצות להיות נכונות יותר לבחון ערכי ליבה משותפים, הבסיס של קהילות.

¹⁰ [1] Amitai Etzioni. "The Saliency of Saliency in International Relations" *Brown Journal of World Affairs*. Forthcoming (Spring/Summer 2016).

כאן מופיע נושא ליבה ברור והוא היחסים שבין כבוד לזכויות הפרט וההליך הדמוקרטי- לבין העובדה שאין עליה עוררין שישאל הינה ותמשיך להיות מדינה יהודית. מקום טוב לפתוח בו כאן יהיה לציין שלא קיימת דרך אחת ויחידה לשלב את שני האלמנטים המרכזיים הללו. כל דמוקרטיה פיתחה שיטות משלה לבצע זאת. צרפת הינה נחרצת ביותר בהפרדתה את הדת מהמדינה, במונחים פורמליים וחוקיים, אך לכנסיה הקתולית יש השפעה ניכרת. ארצות הברית הינה המדינה הגדולה היחידה מלבד צרפת המבקשת להפריד בין הדת למדינה, ובה קבוצות נוצריות משחקות תפקיד מפתח בפוליטיקה. בבריטניה קיימת כנסיה מבוססת. אמנם בעשורים האחרונים הכנסייה האנגליקנית מלאה תפקיד מוגבל למדי, אך בעבר היה לה תפקיד מרכזי, גם זמן רב לאחר שבריטניה כבר נחשבה לערש הדמוקרטיה. בנורבגיה, עד לא מזמן, המלך נדרש להיות לותרני; המדינה שלמה שלמונים לכמורה הלותרנית והיא מימנה את מקומות הפולחן הלותרניים. בבתי הספר הציבוריים הערכים הלותרניים עודם נלמדים. בגרמניה קבע בית המשפט שאין להרשות סמלים דתיים בבתי הספר הציבוריים - מלבד הצלב. בקצרה, כל אומה נאלצת להתוות את התשלוּבּת הייחודית לה של דמוקרטיה ליברלית ודת. ואולם, הדבר מושג בדרך הטובה ביותר לא על ידי מלומדים המגישים נייר עמדה, אלא על ידי הדיונים של המעורבים בדבר, בסבירות גבוהה לאחר שהפכו לשותפים איתנים.

תקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש: מחזון למציאות

דוח לנשיא המדינה

אלכס מינץ, חיים וייצמן, טומי שטיינר, אורי סלונים וכן אלישע

המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)

המרכז הבינתחומי, הרצליה

הקדמה

בנאום "ארבעת השבטים" בכנס הרצליה 2015, הציג הנשיא ראובן ריבלין את "הסדר הישראלי החדש": החברה הישראלית, כפי שמשתקפת מצפי התפלגות כיתות א' בשנת 2018, על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), תהיה מורכבת מכ-38% ממלכתיים, כ-15% דתיים לאומיים, 25% ערבים וכ-22% חרדים. לדברי נשיא המדינה, בעוד שבעבר התאפיינה החברה הישראלית ברוב יהודי ציוני (מרביתו חילוני) ברור ומוצק שלצידו מיעוטים קטנים יחסית, הרי שאנו עדים לתהליך בו ארבעת ה"שבטים" המרכזיים: חילוניים, דתיים-לאומיים, חרדים וערבים - השונים מהותית אלה מאלה, הולכים ומתקרבים זה אל זה בגודלם. החברה הישראלית משנה את פניה, אמר הנשיא: "אין מדובר בשינוי של מה בכך, אלא בתמורות שיעצבו מחדש את הזהות שלנו כ'ישראלים' וישפיעו עמוקות על הדרך בה אנו מבינים את עצמנו ואת הבית הלאומי שלנו".¹¹ הנשיא הוסיף כי "התהליכים הדמוגרפיים המעצבים מחדש את פניה של החברה הישראלית -- יצרו למעשה 'סדר ישראלי חדש'. סדר שבו 'אין עוד רוב ברור, ואין מיעוטים ברורים'. לדברי הנשיא, "מבנה הבעלות על החברה הישראלית ומדינת ישראל משתנה לנגד עינינו". להתמודדות עם השלכות אלה הציע הנשיא את חזון "תקווה ישראלית".

בברכת נשיא המדינה הוקמה על ידי המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), במרכז הבינתחומי הרצליה, ועדת היגוי ארצית במטרה לקדם את "הישראליות המשותפת". ועדת ההיגוי, המורכבת מנציגי ארבעת השבטים, ובראשה פרופ' אוריאל רייכמן ופרופ' אלכס מינץ, קיימה בשנה האחרונה דיונים מעמיקים, שמעה דעות מומחים, וערכה סקרים, במטרה לבחון את האתגרים אותם מציב חזון הנשיא; כל זאת, על מנת לתרגם את החזון לצעדים מעשיים שיובילו למימוש.

במסגרת יוזמה זו, ערך גם המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) סקר לבחינת ההתכנות ליצירת ישראליות משותפת בסדר הישראלי החדש. סקר "ארבעת השבטים" בחן נכונות (ואי-נכונות) לשתוף-פעולה במגוון נושאים בין השבטים השונים בחברה הישראלית. כמו כן, בחן הסקר את מידת ההכרה של תושבי המדינה במציאות המתהווה של החברה הישראלית.

מסמך זה, "סדר ישראלי חדש: מחזון למציאות", הוא הדו"ח המלא של המכון למדיניות ואסטרטגיה

¹¹ ריבלין, ראובן. 2015. החרדי, החילוני, הדתי או הערבי-אינם יכולים להרגיש שציפור נפשמ נמצאת בסכנה או תחת איום, ירושלים: בית הנשיא. זמין ב-
http://www.president.gov.il/ThePresident/Speeches/Pages/news_070615_01.aspx, נצפה: 6 יוני, 2016.

(IPS) בנושא. תקציר מנהלים הוצג על ידי פרופ' מינץ בפתיחת כנס הרצליה 2016. הדו"ח מתבסס גם על סקירה השוואתית של דרכי התמודדות עם שונות אתנו-תרבותית במדינות אחרות בעולם הדמוקרטי. בהכנת הדו"ח הסתייעו מומחי המכון, גם בניירות עמדה של שלושה סוציולוגים מובילים שתרמו מניסיונם המחקרי ליוזמה: פרופ' סמי סמוחה, פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי ופרופ' אמיתי עציוני.

האתגר

בהרכב החברתי המתהווה בישראל, כמחצית מהאוכלוסייה אינה שותפה מלכתחילה לחזון הציוני ולאתוס היהודי-דמוקרטי המכונן של מדינת ישראל. שני שבטים - החרדי והערבי - שתוך שנים ספורות יהוו כמחצית האוכלוסייה בישראל, גם מודרים יחסית (בין אם מרצון ובין אם לאו) מהשיח ומהעשייה של הזרם הישראלי המרכזי. הם אינם שווים בזכויות, אינם שווים בחלוקת המשאבים ואף אינם נושאים באופן שווה בנטל, לא הכלכלי ולא הביטחוני. משחק סכום אפס מתנהל בין השבטים.

על פי הסקר, נמצא, כי ארבעת השבטים מסכימים שיש פער ואי-שוויון בחובות ובזכויות בין השבטים (בקרוב השבט החילוני 76% מבין המשיבים מסכימים עם טענה זו, בשבט הדתי-לאומי 62%, בשבט החרדי 63% ובשבט הערבי 64%). כמו כן, נראה כי קיימת נכונות מסוימת מצד ארבעת השבטים להביא לצמצום אי השוויון (בקרוב השבט החילוני תומכים בכך 54% מבין המשיבים, בשבט הדתי-לאומי 45%, בשבט החרדי 40%, ובשבט הערבי 44%).

בסקר נבחנו גם התחומים בהם מוכנים השבטים ליצור שיתופי פעולה ביניהם, תוך נכונות להתגמש למען יצירת "הישראליות המשותפת", כמו גם התחומים בהם השבטים אינם מוכנים להתפשר. טבלה 1 מציגה את התחומים שהם "ציפור הנפש" של כל שבט, קרי, התחומים בהם אין השבטים מראים נכונות להתפשר ואת התחומים בהם מבטאים השבטים נכונות להתפשרות, כדי ליצור את "הישראליות המשותפת":¹²

¹² לממצאי הסקר בהרחבה, ראה: מינץ, אלכס וכן אלישע. 2016. סקר ארבעת השבטים (בביצוע רפי סמית). המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS).

טבלה 1: תחומים בהם מוכנים השבטים להתפשר ותחומים בהם אינם מביעים נכונות להתפשרות

השבט הערבי	השבט החרדי	השבט הדתי לאומי	השבט החילוני
תחומים בהם השבטים אינם מוכנים להתפשר לצורך יצירת "הישראליות המשותפת"	מיגור האלימות (43%) חינוך לשפות ומדעים (35%) סיום הנוכחות הישראלית בשטחים (32%) אי אפליה גזעית (30%)	שמירת שבת (82%) לימוד תורה (81%)	שמירת שבת (58%) שרות בצה"ל (46%) לימוד תורה (44%) מפעל ההתיישבות בשטחים (40%)
תחומים בהם השבטים מוכנים להתפשר לצורך יצירת "הישראליות המשותפת"	שירות בצה"ל (40%) מפעל ההתיישבות בשטחים (28%) תחבורה ציבורית בשבת (27%)	מפעל ההתיישבות בשטחים (35%) חינוך איכותי לשפות ומדעים (30%) אי אפליה גזעית (27%) מיגור העוני (25%)	חינוך איכותי לשפות ומדעים (33%) אי אפליה מגדרית (29%)
תחבורה ציבורית בשבת (32%)			

מנתוני הסקר עולה, כי השבט הערבי, השבט הדתי-לאומי והשבט החרדי מגובשים בעמדותיהם, אם בנכונות לפשרות ואם בהעדר נכונות כזו, לעומת השבט החילוני, שאחידות תשובותיו, בנוגע ל"תחומי הפשרה", נמוכה. עוד עולה מן הטבלה כי, ישנם תחומים בהם ניתן לעודד שיח בין ארבעת השבטים; כך, לדוגמא, נושא שמירת השבת. נראה כי, השבט החרדי והשבט הדתי-לאומי אינם מוכנים להתפשר בתחום זה ואילו, השבט החילוני והשבט הערבי מוכנים להתפשר בנושא "תחבורה ציבורית בשבת", הנכלל כחלק משמירת השבת. בנוסף, ניתן לראות כי נושא "חינוך איכותי לשפות ומדעים" הינו תחום החשוב לשבט החילוני ולשבט הערבי ועליו הם אינם מוכנים להתפשר. השבט הדתי-לאומי והשבט החרדי, מאידך גיסא, מוכנים להתפשר וליצור התגמשות בנושא; זהו, אם-כן, תחום נוסף בו ניתן לנסות ולגשר על המחלוקות ולקרב בין השבטים השונים. חשוב לציין שמבין אחד-עשר נושאים שהוצגו לנשאלים, חינוך איכותי לשפות ולמדעים הוא התחום הנוח ביותר להגעה להסכמות בדרך ליצירת "הישראליות המשותפת" ומדינת סטרטאפ לכולם.

בשנים האחרונות נוקטת הממשלה במדיניות שתכליתה צמצום פערים ותיקון עיוותים תקציביים מהם סבלו לאורך זמן מגזרים מוחלשים. מדיניות זו ממוקדת בחינוך ובתשתיות. למרות מאמצים אלה, ההשקעה הלאומית הממוצעת לתלמיד בחינוך היסודי, ובמיוחד בחינוך העל-יסודי בקרב החרדים והערבים נמוכה יותר מאשר ההשקעה הלאומית בחינוך לתלמיד במגזר החילוני והדתי-לאומי. פערים אלה מנציחים למעשה, את המצב הנוכחי, בו השכלתם של הערבים ושל החרדים תואמת פחות את דרישות מערכת ההשכלה הגבוהה ואת צרכי המשק והם משתכרים פחות מעמיתיהם החילונים והדתיים-לאומיים. הדברים מקבלים ביטוי גם בהתפלגות הישובים לפי אשכולות חברתיים-כלכליים (סוציו-אקונומי), כאשר הישובים הערבים והחרדיים מתרכזים באשכולות הנמוכים (4-1) ושיעור השכירים המשתכרים בהם רק עד שכר מינימום הוא הגבוה ביותר. על פי נתוני הביטוח הלאומי בשנת 2014 היה חלקן של המשפחות העניות הערביות כ-52.6% מסך המשפחות העניות בישראל.

17.5% מהמשפחות העניות היו משפחות חרדיות¹³. מתאם גבוה בין השסע האתנו-תרבותי לפערים כלכליים-חברתיים הוא מכשול בגיבוש לכידות חברתית וביצירת הון חברתי, שהם מרכיבי יסוד ביצירת הישראליות החדשה ותנאי להתקיימותה. התרחבות הפערים הכלכליים-חברתיים מסוכנת לחברה הישראלית. בסופו של דבר, ישראל יכולה להיות אומת סטארט-אפ (startup nation) לכל אזרחיה, או חברה שסועה ומפולגת שהעוני והפערים יגררו אותה להיות מדינת עולם שלישי.

מהי ישראליות משותפת?

הישראליות המשותפת - ברוח הדברים של נשיא המדינה ב"נאום השבטים" בכנס הרצליה 2015 - היא שביל הזהב. מחד גיסא, היא קוראת לשימור הזהות האתנית, תרבותית, דתית של כל המגזרים ומאידך גיסא, היא קוראת לשילוב בהסכמה של הזהות הפרטנית של כל מגזר עם זהות אזרחית כללית, משותפת. היא מבטאת על כן, גישה אינטגרטיבית-אזרחית קולקטיבית ומכילה לארבעת השבטים.

אמנם, המערכות היסודיות המעצבות תודעה, הן שבטיות ונפרדות, וכך, כנראה גם יישארו. עם זאת, חזון הנשיא קורא למכנה ערכי משותף, שפה אזרחית משותפת, ואתוס משותף שבכוחם לחבר את כל המגזרים הללו יחד, במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית. לא קהילה אחידה, דורש הנשיא, אלא אימוץ מכנה משותף ערכי, כפי שמציין פרופ' אמיתי עציוני.¹⁴ פרופ' ויניצקי-סרוסי מוסיפה, כי ישראליות משותפת היא גם ישראליות שרוצה למצוא מרחבים משותפים.¹⁵

בנאומו בכנס הרצליה 2015, הציג הנשיא גם ארבעה עקרונות לכינון השותפות החדשה - ביטחון בשימור הזהות של כל מגזר, אחריות משותפת, הוגנות ושוויון, ויצירת ישראליות משותפת.

בעקרון הביטחון בשימור הזהות של כל מגזר קיימת אמירה ברורה שבניסיון לכונן סדר ישראלי חדש אין הכוונה ליצור "כור היתוך" חדש. "הסדר הישראלי החדש" ייכן רק אם כל מגזר יוכל לחוש ביטחון ביכולתו לשמר את יסודות זהותו, במסגרת מארג לאומי-אזרחי רחב יותר. הביטחון בשימור הזהות של כל שבט ומגזר מותנה בכך שאזרחי הארץ יכירו ויכבדו את הזהות הקולקטיבית של כל שבט.

העיקרון השני בסדר אותו טווה הנשיא - האחריות המשותפת - קובע למעשה שהשבט הממלכתי-ציוני והשבט הדתי-לאומי לא יוכלו להמשיך ולשאת לבדם בנטל הלאומי. בסדר החדש, שבו ארבעה שבטים מתקרבים זה לזה בגודלם, לא יוכלו שבטים להדיר עצמם מההנשיאה בנטל ומהאחריות המשותפת לשגשוגה של המדינה ולביטחונה.

אולם, האחריות המשותפת לא יכולה להתקיים בחלל של אפליה וקיפוח. מבחינה זו, העיקרון השלישי - הוגנות ושוויון - הוא הצד השני של אותו מטבע עליו חקוק עיקרון האחריות המשותפת. המאמץ לאפשר הזדמנות הוגנת, נגישה ושווה לכל ישראלי וישראלית - מכל שבט שהוא - על מנת למצות את הפוטנציאל היצירתי והיצרני שלה ושלו, הם המפתח לא רק לחברה מכילה ומכבדת, אלא תנאי יסוד להבטחת צמיחתה הכלכלית של ישראל. ההזדמנות השווה לפתח ולממש את כישרונם של

¹³ המוסד לביטוח לאומי, מימדי העוני והפערים החברתיים 2014.

¹⁴ עציוני, אמיתי. 2016. משותפות לקהילה, נייר עמדה לפרויקט "סדר ישראלי חדש".

¹⁵ ויניצקי-סרוסי, ורד. 2016. חג לכולם: על קולקטיב זהות ישראלי ויצירת המשותף, נייר עמדה לפרויקט "סדר ישראלי חדש".

כלל צעירי הארץ הינה בעלת חשיבות דרמטית - לא רק למען הפרט ולא רק למען צמיחה כלכלית. הנגשת שוק העבודה ושילוב כלל השבטים בכלכלה הישראלית חיוניים גם ליצירת ממשק בין השבטים וליצירת התנאים ההכרחיים להכרת האחר וכיבודו במרחב הציבורי הישראלי. אלה גם מהווים את התשתית הנדרשת לביסוסה של תחושת אחריות משותפת.

העיקרון הרביעי והמאתגר ביותר מתמקד בכינונו של המארג המשותף - ביצירת הישראליות המשותפת. החזון הציוני המכונן של מדינת ישראל לא יוכל עוד להיות יסוד בלעדי במרחב הישראלי המתהווה. מבחינת שני השבטים הציוניים - אין זה אומר ויתור על החלום הציוני, אלא שלב חדש שבו יצטרכו בני הארץ לאפיין ולהגדיר אתוס משותף - שישמש נדבך נוסף, מכיל ומשלב.

לקחים מהתמודדות מדינות אחרות עם שונות אתנית-תרבותית

מאז שנות השישים של המאה העשרים, עברו מספר דמוקרטיות מערביות לרב-תרבותיות בגישתן להתמודדות עם רב-גוניות אתנו-תרבותית. בעבר, נהגו להתייחס לרב-גוניות האתנו-תרבותית כאל איום על היציבות הפוליטית ומכאן, כדבר שיש לפעול נגדו במסגרת המדיניות הציבורית. מהגרים, מיעוטים לאומיים וילידים היו נתונים למגוון מעשי מדיניות שנועדו לבולל אותם במקרים מסוימים, או להרחיק ולדחוק אותם לשוליים, במקרים אחרים. כיום, זנחו חלק מהדמוקרטיות המערביות סוגי מדיניות מוקדמים אלה והן נוקטות גישות שהן יותר סובלניות כלפי השונות האתנו-תרבותית.

במרחב הדמוקרטי המערבי, בעיקר באירופה, אך לא רק בה, אנו מוצאים ארבע גישות עיקריות בהתמודדות המדינות עם שונות אתנית-תרבותית בתוך גבולותיהן:

1. לכידות חברתית: על-פי גישה זו, לאומיות אזרחית ולכידות חברתית נתפסות כמטרות חשובות יותר מן ההכרה ב'שונות' הקבוצתית. צרפת היא הדוגמא המובהקת לגישה זו; זכור האיסור על לבישת בגדים המבליטים השתייכות דתית בבתי הספר, כמו חבישת הבורקה בקרב נערות מוסלמיות. גם דנמרק נוקטת במדיניות זו וכך, למשל, הדרישות לקבלת אזרחות דנית - אותה מחשיבה דנמרק כמתן פרס למבקש - הן כה קשוחות עד שהמשימה הופכת כמעט בלתי אפשרית. גם בבריטניה וגרמניה ניתן למצוא היבטים של לכידות חברתית במדיניות כלפי מהגרים, אם-כי במידה פחותה. עוד ניתן למנות בקבוצה זו את אוסטרליה ואת ניו זילנד עד שנות השישים של המאה הקודמת.

2. אדישות ליברלית: תפיסה זו גורסת כי המדינה חייבת להיות אדישה בין כל תפיסות הטוב ועליה רק לספק מערכת של זכויות אישיות ולא לקדם לאום, תרבות או דת מסוימים.

3. רב-תרבותיות: התפיסה רואה בחיוב את השונות האתנו-תרבותית ואת שילובה במציאות היומיומית, במיוחד במונחים של צריכה, בידור ותרבות. הדוגמא המובהקת לתפיסה זו היא קנדה, המיישמת את הגישה הרב-תרבותית בצורה מוסדית-חוקתית מאז שנות ה-70 של המאה ה-20. לקנדה שר לענייני רב-תרבותיות, והיא אף עיגנה בחוק את מחויבותה לרב-תרבותיות. דוגמא נוספת לגישה זו, היא אוסטרליה. לאחר שזנחה את גישת "אוסטרליה הלבנה" במהלך

שנות ה-70 וראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת, אימצה אוסטרליה רפורמה מקיפה שנקראה "חברה רב-תרבותית למען העתיד". כך גם בניו זילנד, שעברה ממדיניות של הפרדה מוחלטת בין שתי הקבוצות המרכזיות - הבריטים והמאורים - לגישת כור ההיתוך, ממנה לגישה הדו-תרבותית ורק באמצע שנות ה-70 של המאה העשרים עברה לגישה הרב-תרבותית. באירופה, הדוגמה המובהקת ביותר למדיניות רב-תרבותית היא, ככל הנראה, שוודיה. החוקה השוודית מקדשת עקרונות של רב-תרבותיות כבר מאמצע שנות ה-70 של המאה הקודמת ולאורך השנים התחזקה מאד מדיניות זו. עם זאת, בשנים האחרונות יש ביקורת חריפה על המדיניות הרב-תרבותית השוודית, עד כדי טענות הולכות ורבות כי מדיניות זו הרסה את החברה השוודית ואפשרה היווצרות חברה (בעיקר מוסלמית) מקבילה בשוודיה.

למצב הכלכלי במדינות שהנהיגו מדיניות רב-תרבותית, הייתה ויש השפעה מהותית על נכונות קבוצות הרוב לאמץ מודלים רב-תרבותיים ועל התמיכה הפוליטית לה זכו וזוכים מרכיבים במדיניות זו. הדוגמה המובהקת לכך היא אוסטרליה, בה ידעה התמיכה הפוליטית במדיניות הרב-תרבותית עליות ומורדות, בהתאם למצב הכלכלי בתקופות השונות.

4. אזרחות רב-תרבותית (אינטגרציה אזרחית): גישה זו דוגלת באיזון מחדש של פוליטיקת ההפסה וההכלה שהתמקדה בקבוצות אתנו-דתיות, עם יותר דגש על צורות מרובות ומורכבות של אזרחות לאומית, זהויות מרובות וזכויות הפרט. מעין "מטריה" של זהות אזרחית אחת, תחתיה חיות בשלום זו עם זו תרבויות וזהויות אתנו-דתיות שונות. זוהי מדיניות האינטגרציה המקובלת היום בחלק מהדמוקרטיות המערביות. היא מעדיפה השתתפות פוליטית ויצירת הזדמנויות כלכליות על-פני פוליטיקה סימבולית של הכרה תרבותית; זכויות אדם וחירויות הפרט על-פני כבוד למסורות תרבותיות; שינוי תרבותי ועיצוב תרבותי על-פני הדגשת הבדלים תרבותיים סטטיים. עם זאת, גם גישה זו אינה גישה אחידה ויש מדינות שהן סובלניות יותר כלפי השונות האתנו-תרבותית לעומת מדינות אחרות, המעמידות, למשל, דרישות נוקשות יותר ביחס להתאזרחות. בלגיה ושווייץ הן דוגמאות בולטות למימוש התפיסה הרכה יותר. כך גם גרמניה, במידה מסוימת מאז 2005. הולנד, לעומת זאת, שעד שנות ה-90 נקטה בגישה רב-תרבותית, עברה אחרי הבחירות של 1994, עם עלות המפלגה הדמו-נוצרית לשלטון, לגישה האינטגרטיבית הנוקשה יותר ויש אף המשייכים אותה היום למדינות הנוקטות בגישה הלכידות הלאומית.

במציאות, כמעט אין בנמצא מדינה שניתן להתאים את כל מרכיבי מדיניותה בצורה קוהרנטית לאחת מארבע הגישות העיקריות הללו ואנו מוצאים בתוך אותה מדינה מרכיבים אותם ניתן לשייך ליותר מאשר גישה עיקרית אחת. בהתמודדותן עם שונות זו, המטרה של כל המדינות בהן מדובר הייתה זהה - יצירת אינטגרציה כלכלית-חברתית שנועדה למנוע אפליה ודיכוי חברתי. בשנים האחרונות, על רקע כישלון של מדינות רבות במרחב הדמוקרטי ביצירת אינטגרציה חפה מאפליה ודיכוי חברתי, עולה ומתחזקת הביקורת על גישת הלכידות החברתית, כמו גם על גישת הרב-תרבותיות. הגישה הרב-תרבותית, בגרסתה הקיצונית, כך נטען, הביאה להתפוררות החברה במדינות הדמוקרטיות המערבית שיישמו אותה ולהיווצרות חברות מקבילות בתוך המדינות. ביקורת זו יוחסה, כאמור לעיל לשוודיה, אך גם לגרמניה, הולנד, ואפילו בקנדה נשמעת ביקורת כי התרבות הקנדית, ערכיה

וסמליה נזנחו בשם המאמץ לקידום תרבויות אחרות. גם באוסטרליה אין הסכמה גורפת למדיניות הרב-תרבותיות ומתנהל מאבק פוליטי בנושא בין המצדדים בגישה המסורתית האוסטרלית לבין המצדדים בשינוי פניה. ניו זילנד הלכה בעקבות קנדה ואוסטרליה, אם-כי התהליך בה היה שונה מעט: מהפרדה כמעט מוחלטת בין המתיישבים הבריטים והאירים מזה והמאורים מזה (עד אמצע המאה העשרים) עברה ניו זילנד לגישה של לכידות לאומית. הבריטים ניסו להפוך את המאורים לבריטים - ניסו להניא אותם מלדבר בשפתם בבתי הספר ומדיניות הדיוור הייתה לפזר אותם בין הבריטים, כדי למנוע היווצרות ריכוזים של מאורים. בשנות ה-60 של המאה הקודמת, עברה ניו זילנד למדיניות של דו-תרבותיות עם חלוקה ברורה בין מאורים לבריטים. החל מאמצע שנות ה-70, עם ביטול ההטבות המיוחדות למהגרים בריטים ופתיחת השערים להגירה שווה מכל העולם, המדיניות הנקוטה היא רב-תרבותיות. סיבה נוספת לוויכוח שהתלהט לגבי הרב-תרבותיות בגרסתה המקורית, היא העובדה שאין בנמצא נתונים כמותיים אמיתיים היכולים להציג את השלכות המדיניות הרב-תרבותית. המצדדים בגישה טענו כי היא מסייעת להפיג מתחים אתניים, לקדם כבוד הדדי, מסייעת להשתתפותן של קבוצות מיעוט ובאופן כללי תורמת לבנייתה של חברה צודקת ומכילה יותר. המתנגדים, כאמור, אמרו כי המדיניות הרב-תרבותית גורמת לפיצול אתני ומחריפה אותו; מחלישה סולידריות בין-קבוצתית ומנציחה מנהגים מסורתיים שאינם מקובלים בדמוקרטיות ליברליות.

כתוצאה מכך, עוד במהלך שנות ה-90 של המאה הקודמת, החלו המדינות לסגת מהגישה הרב-תרבותית בגרסתה המקורית. בחלקה, נסיגה זו הייתה תוצאה של פחדים בקרב קבוצות הרוב שההכלה של השונות "הלכה רחוק מדי" והיא מאיימת על אורח החיים שלהן. עם זאת, הגישה ההופכית לרב-תרבותיות - "הלכידות הלאומית" - לא הפגינה תוצאות טובות יותר, כפי שניתן לראות בצרפת, שם היא נוהגת עד היום. באוסטרליה ננטשה, כאמור, גישת "הלכידות הלאומית" לטובת הגישה הרב-תרבותית וגם בדנמרק, הגישה ההופכית לרב-תרבותיות, לא הניבה תוצאות טובות. דווקא הגישה האינטגרטיבית, שהדוגמא הבולטת שלה היא שווייץ, המבססת את הלגיטימיות שלה לא על "עם אחיד" אלא על "עם רב-גווני", הביאה לתוצאות רצויות יותר, במונחים של שילוב חברתי, תעסוקתי וכלכלי ויצירת הון חברתי. שווייץ השכיחה לשלב בין שלטון משותף - השלטון הפדרלי, לשלטון עצמי - החלוקה לקנטונים. החוקה השווייצית מאזנת בין שלטון משותף לשלטון עצמי ומחברת פדרליות טריטוריאלית עם דמוקרטיה ישירה. כלי מרכזי למניעת עימותים דתיים היה חילון המדינה (הפרדת הדת מהמדינה) בחוקה של 1848 ושמירתו בתיקונים שנעשו בה מאז.

ישנן מדינות המשלבות את שני סוגי המדיניות: הן נוקטות בגישת הלכידות החברתית, בעיקר כלפי מהגרים, ומנגד מיישמות את הגישה הרב-תרבותית, או, בגרסתה החדשה הבתר-רב-תרבותית, כלפי מיעוטים לאומיים "ותיקים". כך, ספרד, שהפכה ב-1978 באופן רשמי למדינה רב-לאומית, נוקטת כלפי המיעוטים הלאומיים (קטלונים, בסקים, גליסיה) מדיניות של קידום השוויון וההכרה בשונות התרבותית ואפילו יצירת אזורים אוטונומיים ולעומת זאת, כלפי המיעוטים האתניים - מהגרים, בעיקר - נקבעה מדיניות הנובעת מתפיסה הדומה לכור ההיתוך ומקדמת היטמעות המיעוטים האלה בחברה ובתרבות השלטת.

השיח הרב-תרבותי הקלאסי הוחלף בשיח שהדגיש את האינטגרציה האזרחית - ההכרה בשונות

התרבותית והאתנית במסגרת מטריית-על של זהות אזרחית משותפת. הגישה החדשה שאפה להתגבר על המגבלות של הרב-תרבותיות המטעה או הנאיבית, תוך הימנעות מחזרה לאידיאולוגיות הלאומניות המדכאות של טרום מלחמת העולם השנייה. תפיסת "הישראליות המשותפת" של הנשיא ריבלין עולה בקנה אחד עם גישת האינטגרציה האזרחית - שילוב אלמנטים של מדיניות רב-תרבותית עם יצירת זהות אזרחית משותפת במסגרתה יוכל כל "שבט" להיות בטוח בשימור מרכיבי היסוד של זהותו ובמקביל תתגבש האחריות המשותפת מתוך הוגנות ושוויון.

המלצות לקידום הישראליות המשותפת

ניכר שטרם בשלה השעה לניסוח מדויק של אתוס ישראלי ושפה אזרחית שיהיו בבסיס הישראליות המשותפת. השאיפה הראויה לבנייתה של "מדורה" בין-שבטית משתפת ומכילה נראית לעת הזו קשה להשגה. בסקר "ארבעת השבטים" (מינץ ואלישע 2016), נמצא כי רק מיעוט מכל אחד מארבעת השבטים מאמין כי ישנם ערכים משותפים עליהם ניתן להתבסס (24% מהשבט החילוני מאמינים כי קיימים ערכים משותפים, 26% בשבט הדתי לאומי, 16% בשבט החרדי, 21% בשבט הערבי). על כן, ההמלצות המובאות מטה הן רק בחלקן ישימות ומשקפות את המכנה המשותף הקיים בין השבטים ובחלקן האחר נועדו ליצור את התנאים שיאפשרו יצירת שיח שונה ודפוסים חדשים של שותפות בין המגזרים והקהילות, כאשר המטרה היא קידום הישראליות המשותפת.

אנו רואים חשיבות רבה במהלכים מוסדיים שישרישו את רעיון הישראליות המשותפת - להלכה ולמעשה. המיסוד שמתבטא הן בצעדי מדיניות קונקרטיים והן ביצירת מוסד לאומי חדש, הוא מהלך חיוני, במיוחד על רקע השסעים העמוקים בין השבטים. הגישה המוסדית מקטינה את התלות בחילופי אישים וב"מצבי רוח פוליטיים", גם אם אינה מבטלת אותה לחלוטין. מעבר לכך, ועל רקע גילויי גזענות ועוינות בחברה הישראלית, קיימת חשיבות פוליטית וציבורית רבה למיסוד מדיניות ולביסוס מוסדות שיקדמו את הישראליות המשותפת; עצם ההחלטה על קידום מהלכים מעין אלה, מבטאת הכרה רשמית בשינוי פניה של החברה הישראלית ובדרך להתמודדות עם השלכותיו של שינוי זה.

המלצות המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) לקידום הישראליות המשותפת כוללות את הרכיבים הבאים:¹⁶

1. חינוך - מערכת החינוך היא המסגרת העיקרית בה מתעצבת התודעה האזרחית. למרות - ואולי בשל - העובדה שזרמי החינוך בישראל הם שבטיים ונפרדים וכך יישארו, מערכת החינוך היא כלי מרכזי לקידום הישראליות המשותפת מתוך כיבוד זכויות וחובות כל השבטים.

בהקשר המדובר, מערכת החינוך צריכה לקדם שתי מטרות:

- הטמעת הזהות המורכבת - קהילתית-אתנית-תרבותית ואזרחית.
- שוויון בין "השבטים" באמצעות העדפה מתקנת בתקצוב לתלמיד.

מטרות אלה יושגו באמצעות:

1. חיזוק ההשכלה הגבוהה המשותפת.

¹⁶ לפירוט ההמלצות ראה נספח א'.

2. תכניות להכרת האחר: לימוד הנרטיב החילוני-ציוני, החרדי, הערבי, הדתי-לאומי, בכל בתי הספר. לפי הסקר נמצא כי ישנה נכונות מצד השבט החילוני (66%) ומצד השבט הערבי (84%) לקיום מפגש ויצירת ערכים משותפים. לעומתם, השבט הדתי-לאומי (41%) חלוק בדעותיו והשבט החרדי אינו מעוניין במפגש זה (71% מהמשיבים אינם מעוניינים).
3. קידום חקיקת חוק החינוך הציבורי.
4. שלוש שפות-אם לכל תלמיד בישראל - עברית, ערבית, אנגלית.
5. קידום הישראליות המשותפת בבתי הספר כאחד המדדים להצלחת בית הספר.
6. חיזוק החינוך העל-יסודי -- בסיס ההכשרה לקראת לימודים אקדמיים ולימודים מקצועיים-גבוהים -- בשבטים הערבים והחרדים. כיום סובלת מערכת החינוך העל-יסודית הערבית מאפליה תקציבית ומהזנחה המתבטאת בשיעור הנמוך יחסית של תלמידים ערבים המשיגים תעודת בגרות המאפשרת כניסה למערכת האקדמית (40% מבוגרי המחזור, לעומת 52% במגזר היהודי הלא חרדי)¹⁷. גם מערכת החינוך העל-יסודי החרדית נמצאת בתקצוב חסר לעומת זו הממלכתית ובאופן כללי נמנעת מערכת זו מלהכין את בוגריה ללימודים אקדמיים (בחינוך החרדי עמד בשנת 2013 שיעור בעלי תעודות בגרות המקיימות את תנאי הסף של האוניברסיטאות על 5.2%¹⁸).
2. "חג החגים" - כצעד לקידום הישראליות המשותפת במסגרת המרחב הציבורי, יאומץ "חג החגים" כחג כלל ישראלי; חיפה תישמר כמרכז החג הזה ועם זאת, פעילויות במסגרת החג יקוימו בכל הארץ; החג יהיה חג אזרחי ומהותו שילוב ושיתוף כלל אזרחי המדינה, בני כל ה"שבטים"; יפותחו תכנים שכל ה"שבטים" יוכלו להסכים עמם. על פי סקר "ארבעת השבטים" (מינץ ואלישע 2016), נראה כי הדעות חלוקות באשר ליצירת חג החגים: 45% מהערבים תמכו בהנהגת חג משותף, בהשוואה ל-31%, 16% ו-6% שיעורי תמיכה בשבט החילוני, בשבט הדתי-לאומי ובשבט החרדי, בהתאמה. על פי פרופ' ויניצקי-סרוסי, אין אומה מודרנית שקמה ללא דת אזרחית פעילה, המלכדת אנשים גם בחברה שהיא חילונית ביסודה ובהגדרתה.¹⁹
3. אשכולות אזרחיים - בשנים האחרונות, החלו יוזמות מקומיות להקמת "אשכולות" אזרחיים. באשכולות אלה נכללים ישובים מכל הסוגים (עירוניים, כפריים, קהילתיים) ומאפייני האוכלוסייה מגוונים (בני כל ה"שבטים"). אנו ממליצים למסד את מודל האשכולות האזרחיים ולהחיל אותו בכל הארץ, כאמצעי לקידום השוויון וקידום צדק של חלוקה מחדש. המשמעות היא שהאשכולות

¹⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, השנתון הסטטיסטי 2015. לוח 8.26:

תלמידי כיתות יב' שנבחנו בבחינת בגרות וזכאים לתעודה (נתוני שנת 2013). חשוב לציין כי בחלוקה בין בוגרי בתי ספר ערביים מוסלמים ובתי ספר ערביים נוצרים מתקבלת התפלגות לפיה רק 34% מהתלמידים המוסלמים שניגשו לבגרות עמדו בדרישות הסף האוניברסיטאיות, לעומת 61% מהתלמידים הנוצרים. בקרב התלמידים הדרוזים עמדו בדרישות הסף האוניברסיטאיות 45% מהתלמידים שנגשו לבחינות.

¹⁸ שם. ראה גם טבלאות מס' 1 ו-2 בנספח ב'. מחקר נתוני מפקד האוכלוסין שבוצע בשנת 2008 מצא כי שכרם של גברים חרדים בעלי תואר אקדמי גבוה ב-80% משכר של חרדים מחוסרי תואר אקדמי. נשים חרדיות בעלות השכלה אקדמית נהנות משכר גבוה ב-71% משכרן של נשים חרדיות ללא תואר. ראו: איתן רגב, "השכלה ותעסוקה במגזר החרדי". בתוך: מצב החברה בישראל 2013 (מרכז טאוב, 2014).

¹⁹ ויניצקי-סרוסי, ורד. 2016. חג לכולם: על קולקטיב זהות ישראלית ויצירת המשותף, נייר עמדה לפרויקט "סדר ישראלי חדש".

יצטרכו לדאוג ולטפל בכל סוגי האוכלוסיה, יצטרכו לדאוג לכולם ולכל: לתשתיות, לחינוך, לבריאות, לרווחה, לתרבות והכל מתוך שוויון מהותי ובשקיפות מלאה. גם הצדק החלוקתי ייצא נשכר ולא רק ברמה האזורית, משום שהממשלה תוכל לאמץ מנגנון של העדפה מתקנת בהקצאות לאזורים השונים.

4. כלכלה - נקיטת צעדים מעשיים לקידום השוויון הכלכלי בין כל מגזרי האוכלוסיה במרכזים האורבניים ובפריפריה. ממצאי סקר "ארבעת השבטים" הצביעו כי רוב המשיבים חשים כי הכלכלה הישראלית אינה פתוחה ונגישה באופן מלא ושווה לכלל השבטים. כאמור, הממצא נכון לכלל האוכלוסיה וגם בפילוח לפי שבטים. מכאן, החשיבות הרבה ליצירת מקומות עבודה מתגמלים - לרבות תעשיות הייטק באזורי הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, בין היתר כמנוף לתחושת הצלחה והשתייכות לסמל העכשווי של הצלחה כלכלית²⁰. בנוסף, אנו ממליצים לקדם שורה של מהלכים, לרבות סיוע וקידום עסקים קטנים ככלי לעידוד יזמות והתפתחות עצמית בזמן קצר יחסית, הכשרה מקצועית במקצועות מתגמלים, שוויון מהותי בחלוקת המשאבים הלאומיים ושוויון מהותי בהעסקת בנות ובני כל השבטים במגזר הציבורי - הממשלי והעסקי. רווחה כלכלית לכל היא תנאי להתקיימות "הישראליות המשותפת". סקר "ארבעת השבטים" מראה כי יש רוב לתמיכה בתכניות ממשלתיות להעלאת שיעור המועסקים מקרב השבטים השונים (60% מהשבט החילוני, 50% מהשבט הדתי-לאומי, 60% בשבט החרדי ו-78% מהשבט הערבי מראים תמיכה בתכניות ממשלתיות).

5. בריאות - הקמת מתקני בריאות ושירותי בריאות מתקדמים בפריפריה, כולל בישובים מרוחקים ובישובים הערביים והבדואים. מבקר המדינה קובע כי "קיימים הבדלים בנתוני הבריאות של תושבי הפריפריה לעומת תושבי המרכז ולעומת הממוצע הארצי. תוחלת החיים של תושבי

²⁰ במגזר ה"היי-טק" הישראלי מועסקים כ-2700 ערבים, המהווים רק כ-2% מכלל הישראלים המועסקים במשרות מחקר ופיתוח בהיי-טק (נתונים שמפרסמת רשות החדשנות בדו"ח "חדשנות בישראל: תמונת מצב", 2016). בשנים האחרונות החלה המדינה, באמצעות לשכת המדען הראשי במשרד הכלכלה, לפתח תכניות לעידוד מיזמי "היי-טק" במגזר הערבי. במסגרת זו גובשה תכנית לפרויקטים במסגרת חממות טכנולוגיות שבהם יגיע שיעור ההשתתפות של המדינה ל-80% מעלות הפרויקט, עד לתקרה של 2 מיליון ש"ח (לעומת 50% במגזר היהודי). גם פרק הזמן לפרויקטים במגזר הערבי הוא ארוך יותר ויכול להגיע עד ארבע שנים. הפרויקטים במגזר הערבי מרוכזים בחממה הטכנולוגית NGT הפועלת בנצרת. לשכת המדען הראשי (מדע"ר) הקצתה לפעילות החממה תקציב שנתי של 10 מיליון ש"ח (יחד עם זאת חשוב לשים לב כי מדובר בכ-0.6% בלבד מהתקציב הכולל של לשכת המדע"ר). מלבד משרד הכלכלה, מפעיל גם משרד המדע תכנית לעידוד מו"פ במגזר הערבי. התכנית של משרד המדע מוגדרת כתכנית "מאיץ" (הקצאת סכום קטן יחסית לזמן קצר יחסית שתכליתו קידום הרעיון כך שיוכל להתמודד על מימון מצד קרנות השקעה או תאגידים גדולים יותר תוך ליווי צמוד של מומחים מטעם המשרד) במסגרתה הוקם מרכז מו"פ בגליל המיועד לחוקרים-יזמים ערבים בתחום הביו-טכנולוגיה.

על פי נתוני משרד הכלכלה, עמד שיעור התעסוקה של גברים חרדים ברבעון הראשון של 2014 על 44.5%, לעומת 81% באוכלוסיה הכללית של גברים בגילאי עבודה (25-65). הממשלה סימנה יעד תעסוקת חרדים של 63% (גברים ונשים) עד שנת 2020. יעד שמשמעו תוספת של 50 אלף מועסקים מדי שנה. על פי נתוני סקר שביצע מוסד שמואל נאמן בשנת 2013 מסיימים מדי שנה 250-300 חרדים (שני שלישים מתוכם נשים) לימודים טכנולוגיים ברמה של תואר ראשון (זק, הודי, 2013). מודל לשילוב חרדים בהיי-טק, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן. יחד עם זאת, חרדים מתקשים להתקבל למשרות היי-טק איכותיות במסגרות שאינן ייחודיות לחרדים. מרבית המועסקים החרדים בהיי-טק נמצאים במשרות משניות בענף, משרות שרמת השכר בהן נמוכה מזו המקובלת בתחום (וורגן, יובל, 2014). מידע על תעסוקת חרדים בהיי-טק, הכנסת - מרכז המידע והמחקר).

הפריפריה קצרה יותר והתמותה (כללית ותינוקות) גבוהה יותר²¹. מבקר המדינה תולה את המצב הזה במחסור בתשתיות רפואיות. שירותים רפואיים הם מרכיב בסיסי ומהותי ביסוד השלישי של התקווה הישראלית, יסוד ההוגנות והשוויון, כדברי הנשיא ריבלין (2015).

6. ארנונה - קידום שוויון בארנונה ממשלתית. שימוש בכספי ארנונה ממשלתית, שעמדו בשנת 2013 על 900 מיליון שקל, כמנגנון לקידום צדק חלוקתי עוגן בהחלטת ממשלה כבר בשנת 2008, אז הוחלט על הקמת קרן ארנונה לאומית שתרכז את התשלומים שמעבירה הממשלה לשלטון המקומי ותקצה אותם לפי מפתח חלוקה סוציאלי ולא גיאוגרפי. ביצוע ההחלטה התברר כבעייתי על רקע הצורך לגרוע כספים מתקציב קיים של רשויות בהם נמצאים מתקנים ממשלתיים באופן שעלול לערער את יציבותן הפיננסית. ניסיון נוסף להגדרת מנגנון חלוקה של כספים אלה התבצע במסגרת ההסכם הקואליציוני של שנת 2015 לדרישת משה כחלון וסיעת "כולנו". גם בניסיון זה לא נמצא המנגנון שיביא ליישום בפועל של חלוקה צודקת של כספי הממשלה המשולמים כארנונה. במקרים מסוימים התאפשר תיקון החלוקה באמצעות חיבור בין ישובים ברמות סוציו-אקונומיות שונות הנמצאים בסמיכות גיאוגרפית. הארנונה הממשלתית היא כלי חשוב לקידום צדק חלוקתי ויש לתת עדיפות לחשיבה על דרכים להוציאה אל הפועל. הקמת מוסדות ממשלתיים חדשים ביישובי פריפריה חלשים, וכן בערים ערביות, היא אפשרות אחת, כזו שאינה מסיטה כספים ממאזן רשויות אחרות.²²

7. הקמת "הרשות לישראליות המשותפת" - כדי שהישראליות המשותפת לא תישאר בגדר הכרזה בלתי ממומשת או משאת נפש רחוקה, יש לקדם את מיסוד שיתוף הפעולה של ארבעת ה"שבטים" במסגרת רשות ממלכתית שתוקם מכוח החלטת ממשלה ובאישור הכנסת ותהיה כפופה לנשיא המדינה. רק רשות ממלכתית תוכל לקדם בצורה רצינית מדיניות ממשלתית הפועלת ליישום העקרונות אותם הציג הנשיא, החל מליבון סוגיות של נשיאה משותפת באחריות ובנטל, עבור בבקרה ציבורית על הרשות המבצעת (למשל, קידום תכניות חינוכיות) וכלה בהעלאת המודעות ובניית תמיכה ציבורית רחבה בחסות נשיא המדינה לרעיונות העומדים בבסיס חזון "הישראליות המשותפת". רשות זו תפעל תוך הבטחת שיתוף מלא של כל השבטים ושוויון מגדרי.²³

8. מימון - קידום "הישראליות המשותפת" הוא מעשה רב-תחומי הנוגע בכל תחומי החיים והמדיניות הציבורית. ככזה, הוא יעד ראוי ביותר להשקעת מקצת התמלוגים הצפויים משדות הגז, במסגרת "קרן העושר" שתוקם.

²¹ מבקר המדינה. 2013. דו"ח שנתי 63'ג'. עמ' 806.

²² חוסר השוויון בתשלומי ארנונה ממשלתית מצטרף לקושי של ישובי פריפריה, וישובים ערביים בפרט, להרחיב את בסיס הגבייה של ארנונה עסקית, הנחשבת למקור מימון חשוב עבור שירותים ברמה גבוהה. ראו טבלאות 4-7 בנספח ב' במסמך זה. תחום הארנונה הממשלתית הוא אולי התחום היחיד בו לא נרשם שיפור לטובת הציבור הערבי. מאז שנת 2008, וביתר שאת מאז שנת 2012 עלו הקצאות הממשלה למגזר הערבי אלא שגם אם מדובר בשיפור מרשים באחוזים, הרי שבמספרים מוחלטים מדובר בתקציבים נמוכים, הרחוקים מחלקם של הערבים באוכלוסיה. רשויות ערביות קיבלו בשנת 2013 כ-12.3% מתוך 4.3 מיליארד שקלים, תקציב משרד הרווחה שהועבר לרשויות המקומיות. באותה שנה עמד שיעור התקציב שהפנה משרד השיכון לישובים ערביים על 8.9% מכלל התקציב שהועבר לרשויות המקומיות (תמיר אגמון, "תקציבים המיועדים למגזר הערבי". הכנסת - מרכז מחקר ומידע, 2014).

²³ לפירוט, ראה נספח א' לדו"ח זה.

בהצגת המלצות אלה, אין הכוונה להפחית מגודל המשימה. אין אדם אחד, אין שבט אחד שיוכל להרים את המשא הזה לבדו. את הישראליות המשותפת ניתן יהיה ליצור רק בגישה אינטגרטיבית-מוסדית, המתייחסת למכלול התחומים המרכיבים את חיינו. המיטב שאנחנו יכולים להציע הם כיוונים ומטרות. תהיה זו משימתה הראשונה של "הרשות לישראליות המשותפת" לגבש ולהציג תכנים ותכניות בתחומים השונים, אלה שהצגנו כאן ואחרים. לשם כך, תפעיל הרשות לישראליות המשותפת מומחים במגוון תחומים, בני כל השבטים, והקהילות, תוך שוויון מגדרי ושיתוף מלא של הציבור.

חלק גדול מהמתווה אותו אנו מציעים ואשר עיקריו הוצגו לעיל (ומפורטים כאמור בנספח א') נגזר מהכרה באילוצים הנובעים מהתנאים המיוחדים של מדינת ישראל, מהמבנה הפוליטי, מההיסטוריה הייחודית ומרגישויות רבות המתקיימות בחברה הישראלית. בעבודתנו לאורך השנה, ובדיוני וועדת ההיגוי, הקדשנו תשומת לב רבה לאבחון רגישויות אלה, איתור קווים אדומים וקווי פשרה. סקירת החסמים שלהלן מבוססת על ניתוח זה ובוחנת את הגורמים המשפיעים על היכולת ליצור אינטגרציה אזרחית בישראל, גם בהתחשב בידע ובנסיגה העולמי בהתמודדות עם השונות האתנו-תרבותית, התובנות העולות מהם ומשמעויותיהם בהקשר הישראלי.

חסמים ומגבלות ליצירת "ישראליות משותפת"

בדרך ליצירת הנוסחה ל"ישראליות המשותפת" ב"סדר הישראלי החדש", ניתן לזהות מספר חסמים ומגבלות שעליהם יש לגבור.

ראשית, נקודת המוצא היא שאלת הנשיאה המשותפת בנטל - חוסר האיזון בחובות ובזכויות של אזרחי המדינה. הביטוי הבולט לסוגיה טעונה ומקטבת זו היא שאלת השירות הצבאי והאזרחי, אולם אין היא בלעדית. גם שאלת ההשתתפות בכוח העבודה - בעיקר של גברים חרדים ושל נשים ערביות - היא ממד משמעותי לסוגיית הנשיאה בנטל, למרות שבשני המקרים המגמה מצביעה על כך שבשנים האחרונות ההשתתפות גדלה והולכת, גם אם במידה צנועה.

שנית, בסביבה שבה מתקיימת דומיננטיות של ראייה ושיח ביטחוניים, עלול הרוב לחסום את קידומם הפוליטי של המיעוטים. גישתם של שלושה מתוך ארבעת השבטים (החילוני, הדתי-לאומי, החרדי) אל השבט הרביעי, הערבי, נגועה בגישה ביטחונית. בחלקים ניכרים של החברה היהודית, הערבי נתפס כמי שנאמנותו למדינה מוטלת בספק והוא חשוד תמידי; ואכן, השבט הערבי מודר ממרכזי הכוח וקבלת ההחלטות במדינה. על פי סקר "ארבעת השבטים", נראה כי השבטים היהודים רואים בשבט הערבי איום על החברה הישראלית (השבט החילוני 40%, השבט הדתי-לאומי 77%, השבט החרדי 83%). במציאות זו, אפילו אם המיעוט הערבי יוכל להשמיע את דרישותיו, דינן להידחות על-ידי הרוב והמדינה.

שלישית, לשבטים השונים יש חששות ביחס למימד הערכי ואופייה הדמוקרטי-ליברלי של המדינה. בעיני השבט הממלכתי-ציוני, השבט החרדי והשבט הדתי-לאומי נתפסים כמאתגרים יותר מבחינה תרבותית ובהשפעה הפוטנציאלית שלהם על אורח החיים החילוני. בחברה הערבית ובחברה החרדית מתקיימת הדרת נשים ואי-שוויון מגדרי, שאינם עולים בקנה אחד עם עקרונות הדמוקרטיה

הליברלית. כמו כן, בחלקים לא מבוטלים של השבט הדתי-לאומי, המשך הנוכחות הישראלית בשטחים נתפס כערך מרכזי, על כל המשמעויות הנובעות מכך. מאידך גיסא, גם השבט החילוני לוקה בתפיסת עליונות ערכית ביחס לשבטים האחרים, זו מתבטאת בעיצוב מוסדות ציבור בעיקר על-פי דמותו. כאמור, הנשיא ריבלין בנאומו בכנס הרצליה 2015 התייחס לנושא זה והעלה את סוגיית "שינוי הבעלות" בחברה הישראלית.

שלושת החסמים הללו כמו גם קשיים אחרים, למשל המערך הפוליטי המורכב במדינת ישראל, התנגדויות פוליטיות ובירוקרטיות צפויות ואחרים, חושפים את מורכבות האתגר בקידום הישראליות המשותפת. זאת ועוד, המגמה הנוכחית של רב-קוטביות גדלה במבנה רב-שבטי, מעודדת את העמקת השסעים והבידול בין הקהילות ומקשה על עיצוב הישראליות המשותפת. השינוי במבנה יחסי הרוב-מיעוט בישראל לעבר מבנה "ארבעה שבטים" הופך את קידום חזון הישראליות המשותפת לחיוני.

יחד עם זאת, יש לציין גם את התנאים המעודדים והמאפשרים קידום ישראליות משותפת. פרופ' סמוחה טוען למשל, כי לארבעת השבטים יש ישראליות משותפת שכוללת מספר אבני יסוד ובהן: "פלורליזם תרבותי-דתי, דמוקרטיה, מדינת רווחה, דפוסי חשיבה והתנהגות אופייניים, חלוקת הארץ, הצביון היהודי של המדינה והשפה העברית". כך, לתפיסתו, הלכה למעשה מתקיימת בישראל מדיניות של הכרה בשונות התרבותית של השבטים השונים, בפלורליזם תרבותי-דתי.²⁴

גישה זו נותנת יסוד ותקווה להאמין ביכולת החברה הישראלית לקדם הישראליות המשותפת בנחישות ובהצלחה, בתנאי שהחברה הישראלית אכן תיטול על עצמה את המשימה.

נספח א': פירוט ההמלצות

כדי ליצור את הסדר הישראלי החדש ולהבטיח תקווה ישראלית, נדרשת מדיניות ציבורית מרכזית מוכוונת להשגת הישראליות המשותפת; המדיניות הזו תהיה מאופיינת בגישת **top-down** במובן זה שהיא מחייבת ראייה ועשייה מוסדית.

זוהי משימת ענק. אין אדם אחד, אין שבט אחד שיוכל להרים את המשא הזה לבדו. השבט הממלכתי חייב לקבל את שותפות השבטים האחרים ביצירת הישראליות המשותפת, אותה ניתן יהיה ליצור רק בגישה אינטגרטיבית המתייחסת למכלול התחומים המרכיבים את חיינו.

איננו מתיימרים להציג כאן פתרונות מן המוכן, לא תרופות פלא ולא מרשמים בדוקים להצלחה. כפי שצינו לעיל, "תהיה זו משימתה הראשונה של "הרשות לישראליות המשותפת" לגבש ולהציג תכנים ותכניות בתחומים השונים". אשר-על-כן, נספח זה יפרט בעיקר את ההמלצה המוסדית, לאמור, הקמת "הרשות לישראליות המשותפת", שהיא זו אשר תצטרך, כאמור, לגבש ולקדם המלצות מפורטות.

הקמת "הרשות לישראליות המשותפת" - מפת דרכים ליישום:

²⁴ סמוחה, סמי. 2016. ישראליות משותפת מתוחמת, הרצאה בוועדת ההיגוי "סדר ישראלי חדש", המרכז הבינתחומי, הרצליה.

1. הכרזה על יוזמה ל"תקווה ישראלית", שבמרכזה הרמת "הרשות לישראליות המשותפת" ב"סדר הישראלי החדש". הרשות תפעל לקידום הישראליות המשותפת, לאיחוי הקרעים בחברה הישראלית; להעצמת כל ה"שבטים", המגזרים והמגדרים המודרים היום בחברה הישראלית; ולפיתוח הון חברתי וזהות אזרחית משותפת, ברוח חזון נשיא המדינה.
2. הקמת "הרשות לישראליות המשותפת"
 1. "הרשות לישראליות המשותפת" תורם מכוח החלטה ממשלה שתובא לאישור הכנסת.
 2. "רשות לישראליות משותפת" יהיה ייצוג הולך לכל ה"שבטים" ולמגוון הקהילות בכל "שבט". במועצה יהיה שוויון מגדרי.
 3. הרשות תהיה עצמאית בפעולתה.
 4. לרשות לישראליות משותפת ינתנו תקציבים ויוטל עליה להגיש לאישור הממשלה, בתוך שנה מיום הקמתה, תכנית מפורטת, הכוללת היבטים חוקיים, תקציביים, מנהליים בכל התחומים בהם נדרשת פעילות של המדינה לצורך קידום הישראליות המשותפת, איחוי הקרעים והשסעים בחברה הישראלית, העצמת ה"שבטים", המגזרים והמגדרים המודרים ופיתוח הון חברתי וזהות אזרחית משותפת ברוח חזון נשיא המדינה.
 5. "הרשות לישראליות המשותפת" תקים מתוכה (ובהשתתפות אחרים, על-פי החלטתה) צוותי משימה מיוחדים (צמ"מ) בין משרדיים ובהנחיית הרשות, לדיון והכנת הצעות בכל אחד מן התחומים הדורשים טיפול, לקידום מטרות היוזמה על היבטיה השונים.
 - i) בכל הגופים שתקים הרשות ישמר עקרון הייצוג ההולם ל"שבטים" השונים ולמגוון הקהילות בכל "שבט". כמו-כן, ישמר השוויון המגדרי.
 6. "הרשות לישראליות המשותפת" תפעל בשקיפות מלאה ותהיה קשובה להצעות, הערות והשגות של הציבור. הרשות תפעיל את כל אמצעי התקשורת, המסורתיים והחדשניים לצורך שיתוף יזום של הציבור בפעולתה ותקצה לכך את המשאבים הנחוצים וכוח-האדם הדרוש.
 7. "הרשות לישראליות המשותפת" תפעל בשיתוף פעולה עם השלטון המקומי ועם ארגוני החברה האזרחית.
 8. הרשות תפעל באמצעות ותעשה שימוש ברשתות החברתיות לקידום הישראליות המשותפת ולהעצמת "שבטים", מגזרים ומגדרים מודרים בחברה הישראלית, ולפיתוח הון חברתי ברוח חזון נשיא המדינה.
 9. הרשות תהא נתונה לביקורתו של מבקר המדינה כאמור בפסקה (ה), סעיף 7 של חוק מבקר המדינה, תש"ט-1949.
 10. "הרשות לישראליות המשותפת", כחלק מפעולתה להשגת המטרות האמורות, תאבק בדעות קדומות ותפעל להפסקת הפרקטיקה של פוליטיקה רעילה וביטוייה בחברה הישראלית, בין ה"שבטים" השונים ובתוכם.

מוסדות "הרשות לישראליות המשותפת"

3. מוסדות "הרשות לישראליות המשותפת":

1. בראש "הרשות לישראליות המשותפת" יעמוד יושב ראש הרשות המתמנה על ידי נשיא המדינה, על-פי המלצת ממשלה, לתקופה של שלוש שנים. הודעה על מינוי תפורסם ברשומות. על מינוי יושב ראש הרשות לא תחול חובת המכרז לפי סעיף 19 לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959.
 2. יתר מוסדות הרשות הם: הועידה הארצית, מועצת הרשות והנהלת הרשות.
 3. בראש ההנהלה יעמוד מנהל כללי
 - (i) המנהל הכללי ימונה בידי "הרשות לישראליות המשותפת" באישור הממשלה; על המינוי האמור לא תחול חובת המכרז לפי סעיף 19 לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959
 - (ii) על אף האמור בחוק שירות המדינה (מינויים), רשאית "הרשות לישראליות המשותפת", לאחר התייעצות עם שר האוצר ועם נציב שירות המדינה ובאישור הממשלה, לקבוע בתקנות או בכללים הוראות אחרות מאלה החלות בשירות המדינה, לעניין ארגון וניהול כוח אדם "הרשות לישראליות המשותפת", והכל בכפוף להוראות חוק יסודות התקציב, ולהוראות חוק התקציב השנתי; נקבעו הוראות כאמור בכללים, יובאו לאישור ועדת הכספים של הכנסת.
 4. ניהול ענייני הרשות יהיה בסמכות ההנהלה, ככל שלא נמסר ענין מסוים למוסד אחר של הרשות.
4. תקציב
1. תקציב שנתי של "הרשות לישראליות המשותפת" ייקבע בסעיף תקציב נפרד בחוק התקציב השנתי; הממונה על ביצוע סעיף תקציב זה, לעניין החוק האמור, יהיה יושב ראש "הרשות לישראליות המשותפת".
5. העברת מידע
1. יושב ראש "הרשות לישראליות המשותפת", מנכ"ל "הרשות לישראליות המשותפת", או מי שהם הסמיכו לכך מבין עובדי "הרשות לישראליות המשותפת" רשאי לדרוש ממשרדי הממשלה ומיחידות הסמך שלהם, מידע, מסמכים ודוחות שבתחום סמכותו של אותו משרד או גוף, הדרושים לו למילוי תפקידו ב"רשות לישראליות המשותפת".
 2. מי שנדרש למסור מידע כאמור בפסקה א, ימסור ל"רשות לישראליות המשותפת" את המידע המלא בלא דיחוי;
6. חקיקה והעמדת המשאבים: הממשלה תפעל, להעביר את כל החוקים, להתקין את התקנות ולהקצות את כל האמצעים הנדרשים לקידום היוזמה.
7. הקמת צוותי היגוי: בכל משרד ממשלתי ובכל רשות סטטוטורית, יוקם צוות היגוי לקידום הישראליות המשותפת. צוות זה ידווח ל"רשות לישראליות המשותפת" על פעילותו, תכניותיו, והאמצעים הנדרשים לקידום היוזמה בתחום סמכותו.
8. אירוע ההשקה: אירוע ההשקה של היוזמה יתקיים בבית הנשיא, בחסות משותפת של נשיא המדינה ושל ראש הממשלה ובהשתתפות יו"ר הכנסת, נשיאת בית המשפט העליון ...
9. אבני דרך: הרשות תקבע "אבני דרך" להתקדמות היוזמה. אבני הדרך יובאו לאישור הממשלה

ויקבלו תוקף של החלטת ממשלה ויפורסמו לציבור.

10. פיקוח: "הרשות לישראליות המשותפת" תפקח על התקדמות היוזמה.

11. דיווח: הרשות תגיש דו"ח חצי-שנתי על התקדמות היוזמה לנשיא המדינה, לממשלה ולכנסת.

אשכולות אזוריים

בשנים האחרונות, החלו יוזמות מקומיות להקמת "אשכולות" אזוריים. כאמור, באשכולות אלה נכללים ישובים מכל הסוגים (עירוניים, כפריים, קהילתיים) ומאפייני האוכלוסייה מגוונים (בני כל ה"שבטים"). אנחנו ממליצים למסד את מודל האשכולות האזוריים ולהחיל אותו בכל הארץ, כאמצעי לקידום השוויון וקידום צדק של חלוקה מחדש.

1. באשכולות יכללו ישובים מכל הסוגים (עירוניים וכפריים) ומאפייני האוכלוסייה יהיו מגוונים (מן ה"שבטים" השונים).

2. המשמעות היא שהאשכולות יצטרכו לדאוג ולטפל בכל סוגי האוכלוסייה, יצטרכו לדאוג לכולם ולכל: לתשתיות, לחינוך, לבריאות, לרווחה, לתרבות והכל מתוך שוויון מהותי ובשקיפות מלאה. גם הצדק החלוקתי ייצא נשכר ולא רק ברמה האזורית, משום שהממשלה תוכל לאמץ מנגנון של העדפה מתקנת בהקצאות לאזורים השונים.

3. "הרשות לישראליות המשותפת" תקים צמ"מ להכנת המבנה החדש.

4. "הרשות לישראליות המשותפת" תגבש הצעה לשינוי חקיקה נדרשים להקמת האשכולות.

5. תקציב האשכולות יבוא באמצעות איגום משאבים: חלקו מתקציבי הממשלה - ליישום אותן משימות שיועברו מן הממשלה המרכזית לאשכולות; וחלקו מן הרשויות המקומיות - לצורך יישום אותם תפקידים שיועברו לאשכולות מן המועצות המקומיות.

נספח ב': נתונים

טבלה 1: עלות ממוצעת לתלמיד יהודי/ ערבי בחטיבה עליונה בהתאם למקדם הטיפוח של בית הספר²⁵

ערבי	יהודי	
18,289	31,956	חלש
18,443	26,331	בינוני - חלש
15,865	24,306	בינוני
16,676	23,194	בינוני - חזק
14,861	20,508	חזק

טבלה 2: השקעה ממוצעת לתלמיד לפי מערכת מפקחת

שעות תקן לכיתה/תלמיד	עלות ממוצעת/תלמיד בש"ח	
2.10	24,065	ממלכתי יהודי
1.85	17,737	ממלכתי ערבי
2.25	27,615	ממלכתי דתי
1.80	16,025	רשתות חרדיות

²⁵ נתונים מתוך: משרד החינוך, מנהל כלכלה ותקציבים, ממצאים מרכזיים של המערכת לשיקוף תקציבי החינוך תשע"ב (מצגת) ינואר 2015.

טבלה 3: תקצוב ממוצע לתלמיד (בש"ח) בבתי ספר יסודיים, לפי מגזר ופיקוח **2013-2014**²⁶

ממלכתי עברי	ממלכתי ערבי	ממלכתי דתי	רשתות חרדיות	
12,262	13,035	14,479	10,970	תקצוב משרד החינוך לשעת לימוד
1,764	2,338	2,167	1,810	תשלומים לרשויות, רכישות והקצבות
14,026	15,373	16,646	12,781	סה"כ תקציב/תלמיד
44.92	46.48	47.97		ממוצע תקן שעות הוראה לכיתה
50.59	57.94	49.69		ממוצע שעות לכיתה מכלל המקורות

²⁶ הנתונים מבוססים על מסמך מרכז המידע והמחקר של הכנסת: נתונים על חלוקת תקציב משרד החינוך לבתי ספר לפי מגזרים. דצמבר 2015.

טבלה 4: רשויות מקומיות: פרופיל הכנסות מארנונה בישובים המייצגים קהילות המזוהות עם ה"שבטים", ערים מעורבות וישובים באשכולות סוציו-אקונומיים שונים²⁷

מספר תושבים	הכנסות מארנונה מגורים	יחס גבייה	ארנונה לתושב	ארנונה לא למגורים	אשכול סוציו-אקונומי	שם הרשות
90000	170000	87.3	1880	264577	8	הרצליה
56200	107065	87.8	1905	47900	8	גבעתיים
20100	19683	86.3	979.2	3130	5	גוש עציון
69000	52542	55	761	112771	4	רמלה
71600	48914	51.4	683.1	103846	4	לוד
16600	11600	25.1	698	21000	4	אור עקיבא
172500	93801	39.1	543.7	193615	3	בני ברק
94100	57698	58.6	613.15	60162	3	בית שמש
50000	22700	52.7	454	11249	2	אום אל פחם
42600	21796	72.7	511	10747	2	אלעד
13400	4320	35.2	322	0	2	גיסר א-זרקא
18300	1950	36.3	106	1248	1	חורה

²⁷ נתונים לשנת 2012-2013 מתוך שנתון הלמ"ס לשנת 2015.

טבלה 5: רשויות מקומיות - נתוני תקציב ליישובים מסוגים שונים²⁸

שם הרשות	אשכול סוציו-אקונומי	מ. איזון (מלווה)	מענק איזון	תקציב רגיל/מס' תושב	תקציב רגיל
הרצליה	8	-	-	8531.3	766111
גבעתיים	8	-	-	5842.5	328349
גוש עציון	5	-	12800	7042.8	141562
רמלה	4	-	41793	5787.2	399323
לוד	4	-	46076	5069	362968
אור עקיבא	4	174	16049	6745.6	111978
בני ברק	3	11000	68427	5485.7	946298
בית שמש	3	-	48882	3698.7	348052
אום אל פחם	2	15900	21419	5199	259982
אלעד	2	-	27450	3213.6	136902
ג'סר א-זרקא	2	-	11932	4691.7	62870
חורה	1	-	11747	5950	108893

²⁸ נתונים לשנת 2012-2013, מתוך שנתון הלמ"ס 2015.

טבלה 6: רשויות מקומיות: נתוני תקציב בלתי-רגיל²⁹ (תב"ר) לשנת 2013

שם הרשות	אשכול סוציו-אקונומי	תקציב / פיתוח / מספר תושבים	תקציב פיתוח	מלווה הקשור בתב"ר	שיעור השתתפות הממשלה בתב"ר	השתתפות ממשלה בתב"ר	תקציב בלתי-רגיל (אלפי ש"ח)
הרצליה	8	2218.5	199,228	0	7.5%	15,752	209,336
גבעתיים	8	1543	86,719	0	2%	1,548	80,854
גוש עציון	5	2389.9	48,037	8,340	46.72%	23,517	50,331
רמלה	4	1249	86,224	18,400	46.4%	46,508	100,201
לוד	4	950.75	68,074	0	68.7%	54,492	79,228
אור עקיבא	4	685.7	11,382	1750	70.6%	9890	14,005
בני ברק	3	711.8	122,781	35,000	22.5%	35,163	155,834
בית שמש	3	577.38	54,332	4,500	54.6%	31,109	57,008
אום אל פחם	2	550.7	27,866	18,924	30%	14,768	49,215
אלעד	2	365.2	15,559	0	71.75%	11,905	16,594
ג'סר א-זרקא	2	571.5	7,659	2,100	25.3%	3,438	13,589
חורה	1	559.3	10,236	0	68%	7,610	11,208

²⁹נתונים מתוך שנתון הלמ"ס 2015.

טבלה 7: נתוני הכנסה בישובים מסוגים שונים³⁰

שם הרשות	אשכול סוציו- אקונומי	אחוז השכירים עד לשכר המינימום	שכר ממוצע לשכיר	אחוז מקבלי השלמת הכנסה מכלל מקבלי הקצבאות
הרצליה	8	32.6	12441	9.4
גבעתיים	8	27.4	12870	5.4
גוש עציון	5	39.5	נתון חסר	18
רמלה	4	39.2	7565	32.3
לוד	4	39.4	7751	37
אור עקיבא	4	39.8	7715	44.4
בני ברק	3	51.9	6453	15.6
בית שמש	3	47.5	7743	36.2
אום אל פחם	2	53.5	6469	24.2
אלעד	2	47.9	7064	48.8
ג'סר א-זרקא	2	52.5	5419	14.6
חורה	1	47.9	6955	55.3

³⁰ נתונים מתוך אתר הביטוח הלאומי

ארבעה שבטים, ארבע מדינות:

ממצאי סקר עמדות ארבעת השבטים בנושאים מדיניים³¹

פרופ' אלכס מינץ

יושב ראש יוזמת הישראליות המשותפת

ראש האגודה הישראלית למדע המדינה,

המרכז הבינתחומי

נשיא המדינה, ראובן ריבלין, הציג בכנס הרצליה ה-15 את "חזון ארבעת השבטים": החילוני, הדתי-לאומי, החרדי, הערבי. על פי הנשיא, שינויים דמוגרפים מביאים לשינוי במבנה החברה הישראלית: במקום רוב ברור של חילונים, ארבעה מגזרים, שווים פחות או יותר בגודלם. מכון סמית למחקר ביצע עבורנו את סקר "ארבעת השבטים".

מטרת הסקר:

- לבחון האם יש תמיכה ליצירת ישראליות משותפת בקרב ארבעת השבטים.
- לבחון עמדות השבטים השונים בנושאים מדיניים ובתחומים בהם הם יכולים להתפשר על מנת לקדם ישראליות משותפת, ובנושאים שהם "ציפור הנפש" שעליהם הם לא מתפשרים.

1. אפשרות ליצירת חברה ישראלית משותפת:

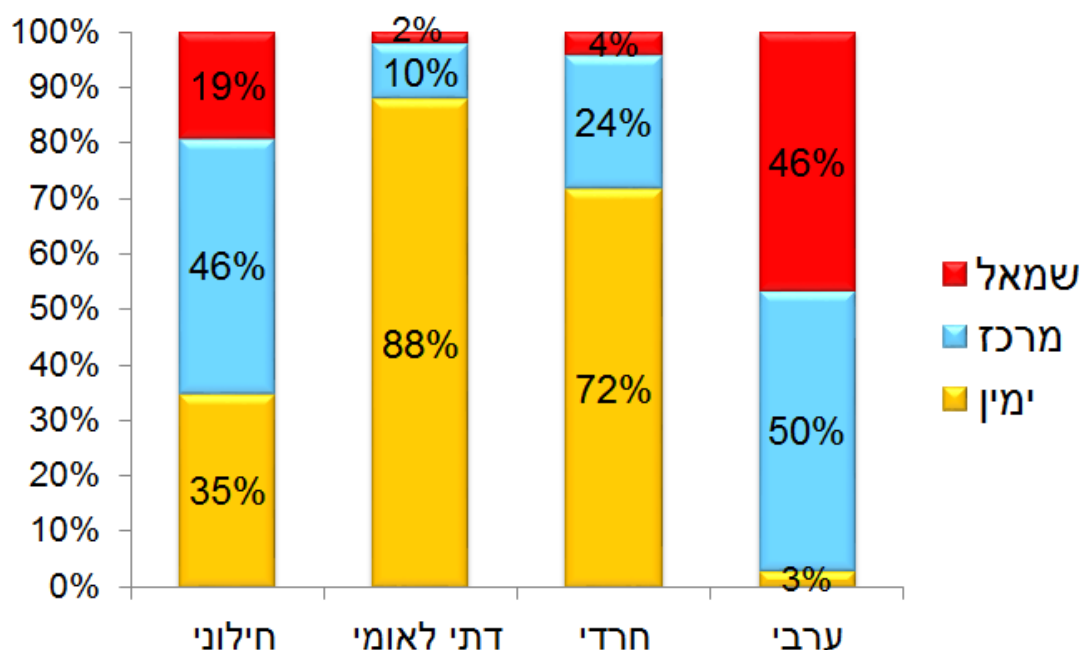
האם לדעתך, ישנה אפשרות ליצירת חברה ישראלית יהודית ודמוקרטית שתכיל בתוכה את כל השבטים?

כמעט מחצית מהציבור החילוני והערבי מאמינים שניתן ליצור ישראליות משותפת. 42% מהדתיים-לאומיים ורק רבע מהחרדים שותפים לדעה זו.

³¹המחבר מודה לחן אלישע על השתתפותה במחקר.

אפיון השבטים לפי השקפת העולם הפוליטית:

2. אפיון השבטים לפי השקפת העולם הפוליטית:

ממצאים:

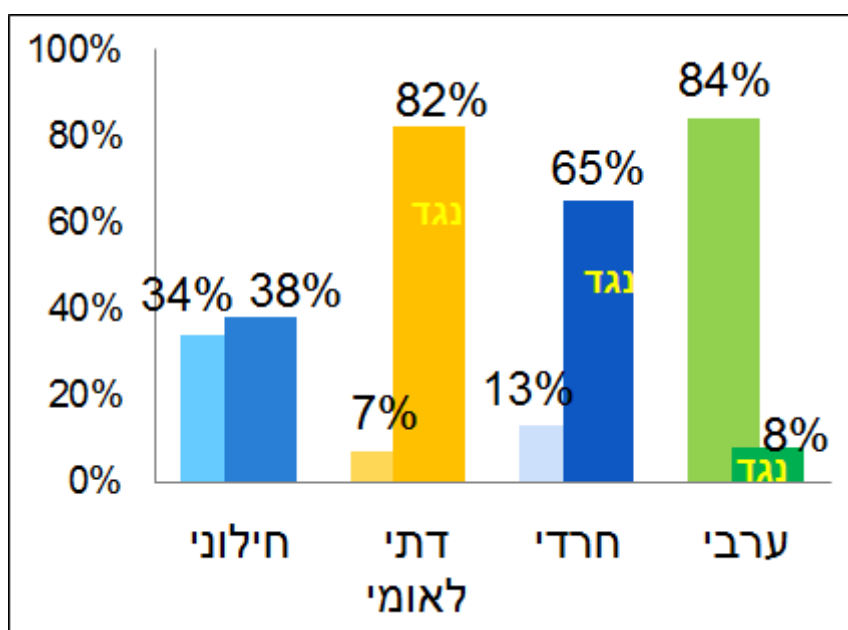
- בישראל שבטים שונים, עם עמדות שונות: 88% מהדתיים ו-72% מהחרדים מגדירים השקפתם ימנית.
- השבט החילוני הכי פחות "אחיד" מבחינת השקפתו הפוליטית וברובו שמאל-מרכז.
- מרבית הערבים הם שמאל או מרכז.

3. לגבי עמדות השבטים כלפי סיום השליטה ביהודה ושומרון:

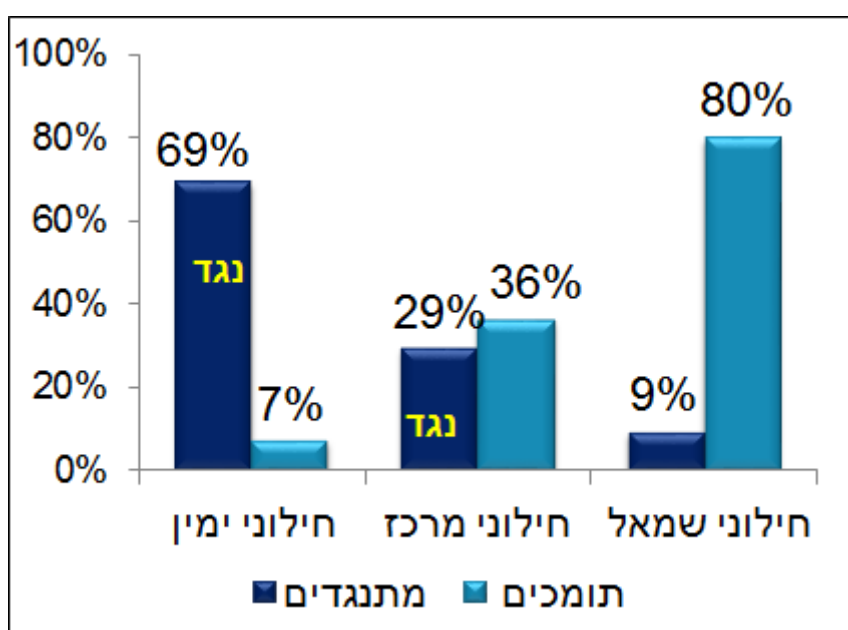
בשבט החילוני, השמאל החילוני תומך באופן גורף בסיום השליטה ביהודה ושומרון בעוד 2/3 מהימין החילוני מתנגד.

הערבים באופן גורף בעד סיום השליטה ביהודה ושומרון. למעלה מ-80% מהדתיים-לאומיים ו-2/3 מהחרדים נגד סיום השליטה הישראלית ביהודה ושומרון.

עמדות כלפי סיום השליטה ביהודה ושומרון:

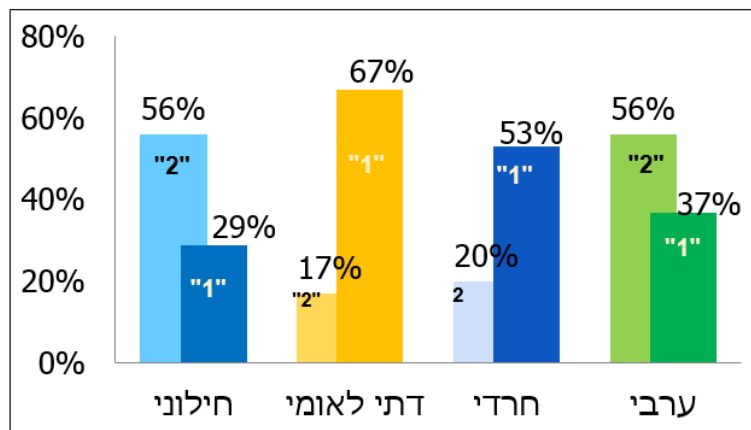
עמדות כלפי סיום השליטה ביהודה ושומרון - חילונים:

4. עמדת השבטים בנוגע לשתי מדינות לשני עמים:

בעוד רוב השבט החילוני וכמעט כל השבט הערבי בעד שתי מדינות לשני עמים, רוב הדתיים ו-53% מהחרדים, בעד מדינה אחת לשני העמים.

עמדות השבטים כלפי פתרון מדיני - שתי מדינות או מדינה אחת:

ממקרא: בהיר - שתי מדינות ("2"),
כהה - מדינה אחת ("1")

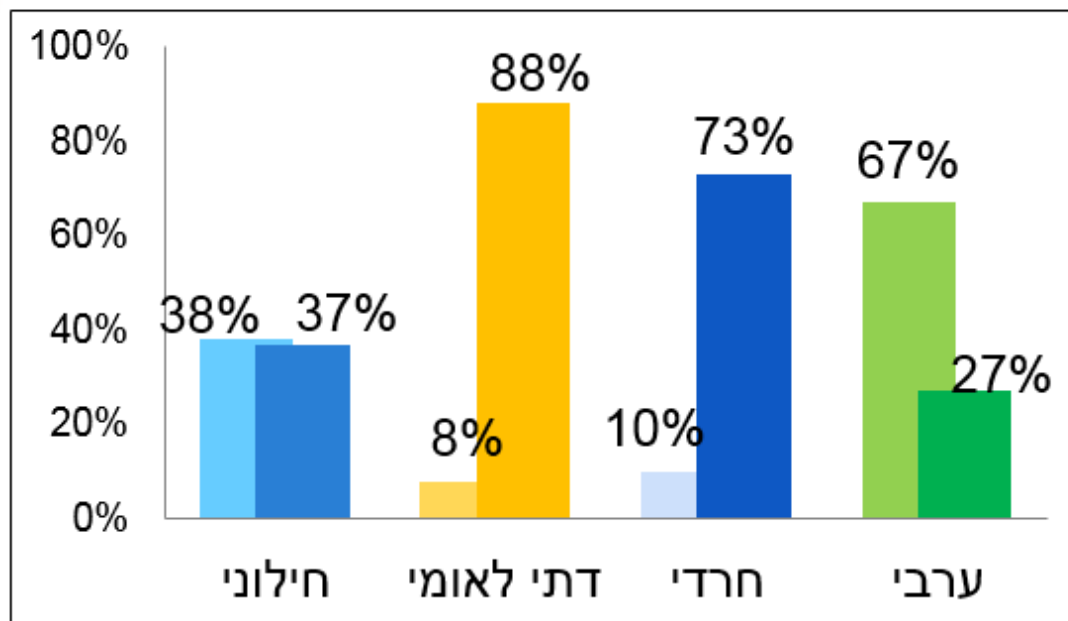
5. עמדות כלפי הקפאת הבנייה בהתנחלויות:

עמדות השבטים כלפי הקפאת הבנייה בהתנחלויות דומות לממצאים הקודמים ומצביעות על דפוס דומה:

88% מהדתיים ו-73% מהחרדים מתנגדים להקפאת הבנייה בהתנחלויות.

הציבור החילוני מפוצל בשאלה זו כאשר חילונים מהשמאל תומכים בהקפאה באופן גורף, ואילו 2/3 מהחילונים מהימין, נגד הקפאה.

עמדות השבטים כלפי הקפאת הבנייה בהתנחלויות:

מקרא: בהיר - בעד, כהה - נגד.

האם אפשר ליצור חברה ישראלית משותפת?

החברה הישראלית רחוקה מלהיות הומוגנית במהותה. כחצי מהחילונים ומחצית מהערבים בישראל מאמינים כי ניתן ליצור ישראליות משותפת. לעומת זאת, מרבית הדתיים ואחוז מאוד גבוה של חרדים (77%), סקפטיים ביחס ליצירת חזון ומציאות משותפת. לגבי השאלה, על מה מוכן כל שבט להתפשר, נמצא כי החרדים מוכנים להתפשר על רוב הנושאים שנבדקו למעט: לימוד תורה, שמירת שבת ותחבורה ציבורית בשבת. הדתיים מוכנים להתפשר על חינוך איכותי למדעים ושפות (33%), אי אפליה מגדרית (29%), אי אפליה גזעית ומיגור העוני. החילונים מוכנים להתפשר על תחבורה בשבת (32%). הערבים מוכנים להתפשר על שירות בצה"ל (40%), התיישבות בשטחים ותחבורה בשבת (28%).

ממצאים נוספים:

- ישראל היא חברה מפולגת לעומק בנושאי ימין-שמאל, מדיניים וחברתיים.
- ישראל מורכבת מארבעה שבטים ועוד תתי שבטים המקדמים כל אחד אג'נדה רעיונית ומעשית אחרת.
- החברה הישראלית ש-50% ממנה לא משרת בצה"ל ולא מקבל האתוס הציוני, רחוקה מהומוגניות.
- כל זה הופך את החיים במדינה אחת, למורכבים ומאתגרים.

הסקר:

הסקר נערך על ידי מכון סמית עבור הבינתחומי בקרב ארבעה קהלים - "שבטים", עם 1231 נשאלים עם טעות דגימה של 5.6 אחוז. הסקר בוצע הן בפאנל אינטרנטי ואצל החרדים והערבים - טלפונית באפריל 2016.

אופן הביצוע	מספר המשיבים	
בפאנל אינטרנטי	297	חילוניים
	320	דתיים + דתיים לאומיים
טלפוניים	311	חרדים
	303	ערבים
	1231	סה"כ

נספח א: חברי ועדת ההיגוי הארצית לתקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש

יושבי ראש ועדת ההיגוי

פרופ' אוריאל רייכמן, נשיא ומייסד הבינתחומי הרצליה, יו"ר משותף ועדת ההיגוי
פרופ' אלכס מינץ, יו"ר יוזמת הישראליות המשותפת, הבינתחומי הרצליה; יו"ר משותף ועדת ההיגוי.

יועצת הועדה

תא"ל (מיל.), חה"כ לשעבר עמירה דותן, בעלים ומנכ"ל משותף - גישור נוח צדק - יישוב סכסוכים בדרכי שלום בע"מ

חברי ועדת ההיגוי

מר ח'יר אלבאז, מנכ"ל משותף אז'יק, מכון הנגב, מרכז ערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף
ד"ר מוחמד אלנבארי, ראש המועצה המקומית חורה
מר שאול אמסטרדמסקי, כתב בכיר "כלכליסט"
גב' אסתר ארנסטר, מנכ"לית עמותת סולם לקידום הילד המיוחד
מר חיים ביטון, מנכ"ל רשת מעיין החינוך התורני
עו"ד אסעד ג'ובראן, מנכ"ל אלבטרוס פאואר, חבר ועד מנהל בעמותת קו משווה
תא"ל (מיל.) עיבל גלעדי, יו"ר הוועד המנהל, המכללה האקדמית גליל מערבי
ד"ר חיותה דויטש, סופרת ועורכת
ד"ר חיים וייצמן, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), ב"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, הבינתחומי הרצליה
גב' דנה ויס, עיתונאית ומגישה, חדשות ערוץ 2
ד"ר אמיר חניפס, מומחה לפוליטיקה של המזרח התיכון והעדה הדרוזית
גב' קארן טל, מנכ"לית תובנות בחינוך
השגריר יצחק לבנון, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), ב"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, הבינתחומי הרצליה
גב' סיגל מורן, ראש המועצה האזורית בני שמעון
מר ישראל מקוב, יו"ר מועצת המנהלים, ביולייט מדעי החיים בע"מ
גב' שירין נאטור-חאפי, מנהלת התיכון הערבי הממלכתי הראשון בלוד
ד"ר חנא סוויד, ח"כ לשעבר ויו"ר המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי
מר שאנן סטריט, מוזיקאי, חבר להקת "הדג נחש"
ד"ר דליה פדילה, מנהלת מכללת אל-קאסמי להנדסה ומדע
מר מוטי פלדשטיין, מנכ"ל קרן קמ"ח (קידום מקצועי חרדי)
מר דודי פרל, ראש המועצה האזורית גוש עציון
הרב מרדכי קרליץ, לשעבר ראש עיריית בני ברק
מר יואב שורק, עורך ראשי השילוח, כתב עת ישראלי להגות ומדיניות
גב' מירי שלם, מנכ"לית המכון לאסטרטגיה ציונית
רו"ח אביגיל שקוביצקי, יועצת תקציבית למוסדות ורשתות חינוך חרדיים

צוות המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)

מר טומי שטיינר, עמית מחקר בכיר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
מר מיקי אלתר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
מר אורי סלונים, עמית מחקר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
גב' הילה זיו, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
גב' שרית בן שבת, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
גב' מיכל דראי, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), בי"ס לאודר לממשל, הבינתחומי הרצליה
גב' חן אלישע, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), בי"ס לאודר לממשל, הבינתחומי הרצליה

נספח ב: נאום נשיא המדינה ראובן ריבלין בכנס הרצליה 2015

החברה הישראלית משנה את פניה. אין מדובר בשינוי של מה בכך, אלא בתמורות שיעצבו מחדש את הזהות שלנו כ"ישראלים" וישפיעו עמוקות על הדרך בה אנו מבינים את עצמנו ואת הבית הלאומי שלנו. מהשינוי הזה לא ניתן לברוח. התמורות הללו אולי יעוררו בחלקנו נוסטלגיה ל"ארץ ישראל הישנה והאהובה", אבל חווית היחד, מול קומזיץ ישראלי מדומיין, מדורת השבט ההיא- כבר לא תשוב.

בישראל יש מילה אחת שמזמן הפכה לכלי נשק- "דמוגרפיה". במילה הזאת משתמשים בדרך כלל, כשרוצים לתקף טענה מסוימת. ואולם בעלי האוזן המוסיקלית מבינים שבדרך כלל אין זאת אלא דרך מנומסת לכאורה לתאר אוכלוסייה כזאת או אחרת כ-"איום" או כ-"סכנה", כלא רצויה, כלא לגיטימית. פעם מופנית האצבע כלפי ערבים, פעם כלפי דתיים או חרדים, והכול בתלות בהקשר. לכן, במשך השנים, פיתחתי סלידה עמוקה כלפי המושג הזה. והנה, אני עומד לפניכם היום, במלאת שנה לכהונתי, ומבקש לדבר אתכם על דמוגרפיה. וזאת מפני ששינויים דמוגרפיים משמעותיים- יורדים למהות, ומכתיבים מהות. מעולם לא ראיתי, ולעולם לא אראה באף אדם או קבוצה המרכיבים את החברה הישראלית סכנה, או חלילה איום. אבל, אני עומד בפניכם היום, מכיוון שאני מזהה איום ממשי בהדחקה הקולקטיבית שלנו את התמורות שעוברת החברה הישראלית בעשורים האחרונים. בהזנחת ההתמודדות עם מה שאני מכנה, "הסדר הישראלי החדש", שבו ובמשמעויותיו אבקש לעסוק היום.

"הסדר הישראלי החדש" הוא איננו נבואת זעם עתידנית- זוהי מציאות. מציאות המשתקפת לעינינו כבר היום מהרכב כיתות א' במערכת החינוך הישראלית. בשנות ה-90, כפי שניתן לראות בשקף שמאחורי, החברה הישראלית הייתה חברה הבנויה מרוב ברור ומוצק, שלצדו מיעוטים. רוב ממלכתי ציוני גדול, שלצדו שלושה מיעוטים: מיעוט דתי לאומי, מיעוט ערבי ומיעוט חרדי. התמונה הזאת, אולי קפאה בראשו של רוב הציבור הישראלי. של התקשורת. של המערכת הפוליטית. אבל המציאות בינתיים השתנתה בתכלית.

כיתות א' היום מורכבות מכ-38% חילונים ("ממלכתיים"), כ-15% דתיים לאומיים ("ממלכתיים דתיים"), כרבע ערבים וקרוב לרבע חרדים. אמנם מספרים והגדרות הם עניין דינאמי, זהויות כמו

גם שיעורי ילודה אינם קופאים בזמן. אבל, דבר אחד ברור: התהליכים הדמוגרפיים המעצבים מחדש את פניה של החברה הישראלית- יצרו למעשה "סדר ישראלי חדש". סדר שבו אין עוד רוב ברור, ואין מיעוטים ברורים. סדר שבו החברה הישראלית מורכבת מארבעה מגזרים, ואם נרצה- ארבעה "שבטים" מרכזיים, שונים מהותית אלה מאלה, שילכו ויתקרבו זה אל זה בגודלם. שבו, אם נרצה ואם לאו, "מבנה הבעלות" על החברה הישראלית ומדינת ישראל משתנה לנגד עינינו.

כשאני מתאר את החלוקה הזאת, אני תמיד נשאל: ומה בנוגע לחלוקה בין אשכנזים ומזרחיים? ימין ושמאל? עולים וותיקים? פריפריה ומרכז? עשירים ועניים? האם אלה אינם קווי שבר המפלחים וקורעים את החברה הישראלית? התשובה היא- וודאי שכן. קווי השבר האלה מתקיימים לדאבונו- בתוך כל אחד מהמגזרים, ובכולם גם יחד- והם מחייבים מענה, התייחסות וטיפול. ואולם, בניגוד לשערים אלה, הרי שחלוקה זאת לארבעת השבטים המרכזיים המרכיבים את החברה הישראלית חושפת מבנה יסוד שלה. מבנה שלעולם לא יהיה בכוחנו או ביכולתנו לטשטש אותו או למחוק אותו. מבנה, שעבור רבים מאתנו, נתפס כאיום על אופייה החילוני ליברלי של מדינת ישראל מצד אחד, ועל המפעל הציוני מצד שני.

החלוקה החמורה הזאת של החברה הישראלית, מתבטאת בראש ובראשונה בחלוקה לזרמי חינוך שונים ונפרדים. בעוד שמזרחיים ואשכנזים, ימין ושמאל, לומדים יחד- הרי שכאן, במודע ומבחירה, כל ילד שמגיע לעולם במדינת ישראל נשלח לאחת מארבע מערכות נפרדות. למערכת שתכליתה לחנך אותו ולעצב את תפיסת עולמו, לאתוס תרבותי, זהותי דתי ואף לאומי שונה. ילד מבית אל, ילד מרהט, ילדה מהרצליה וילדה מבית"ר עילית, לא רק שהם לא נפגשים- אלא הם גם מתחנכים לתפיסה שונה בתכלית לגבי ערכי היסוד ואופייה הרצוי של מדינת ישראל. האם תהיה זאת מדינה חילונית וליברלית, יהודית ודמוקרטית? האם תהיה זאת מדינת הלכה יהודית? או דמוקרטיה הלכתית? האם תהיה זאת מדינת כל אזרחיה או לאומיה? שבט, שבט, שבט, באופן דומה, לכל שבט- מדורת השבט התקשורתית שלו. העיתונים אותם הוא קורא, ערוצי הטלוויזיה בהם הוא צופה. כך לכל שבט גם ערים משלו: תל אביב- היא עיר של שבט, כפי שאום אל פאחם היא עיר של שבט. כך גם אפרת, ובני ברק- מהוות כל אחת עיר של שבט אחר. במדינת ישראל, המערכות היסודיות המעצבות תודעה, הן שבטיות ונפרדות, וכך, גם כנראה יישארו.

אני לא רוצה לחטוא בפשטנות, או בהכללות גסות. מובן, שהחלוקה הזאת, איננה מוחלטת ואינה ממצה. כל מגזר כשלעצמו אינו מקשה אחת, אלא מנעד מלא ומגוון. כך, גם בין המגזרים מתקיים טווח משותף. אבל, חשוב גם, שלא נחטא בעיוורון, או בהכחשה: לא השוליים בכל מגזר, מייצרים את הפער האדיר שבין המגזרים. איננו עוסקים כאן בפער שבין יהודים משיחיים לאומנים מזה, לאנרכיסטיים רדיקאליים מזה, ולפונדמנטליסטים אסלאמיים מזה. אנו עוסקים כאן, בפער ולעיתים בתהום, התרבותית, הדתית והזהותית שבין המיינסטרים שבכל המחנות. שבין ארבעה מנועי זהות נפרדים ועשירים.

הסדר הישראלי החדש, איננו הבחנה סוציולוגית יצירתית, אלא מציאות בעלת השלכות מרחיקות לכת, על החוסן הלאומי של מדינת ישראל- על עתיד כולנו. כלכלית, המציאות הנוכחית, אינה בת

קיימא. זוהי המתמטיקה היא פשוטה, וכל ילד יכול להבין אותה. אם לא נצמצם את הפערים הנוכחיים בשיעור ההשתתפות בשוק עבודה וברמות השכר של הציבור הערבי והחרדי, שעתידים להיות מחצית מכוח העבודה- ישראל לא תוכל להמשיך להיות כלכלה מפותחת. מגפת העוני הקשה והכואבת, שכבר מכה בעוצמה במדינת ישראל, רק תחריף ותתרחב. פוליטית, הפוליטיקה הישראלית, במידה רבה, בנויה כמשחק סכום אפס בין שבטי. שבט אחד, הערבי, מבחירה או שלא, אינו באמת שותף למשחק. שלושת הנותנים, כך נדמה, עסוקים במאבק הישרדותי, על תקציבים ומשאבים- על חינוך, על דיור, על תשתיות- כל אחד לטובת המגזר שלו. בסדר הישראלי החדש, שבו כל מגזר חווה את עצמו כמיעוט, הדינאמיקה הזאת- תהיה הרסנית שבעתים.

אבל, מעל לכל אלה, עלינו לבחון את ההשלכות החברתיות והערכיות של הסדר הישראלי החדש. אנו מוכרחים לשאול בכנות, מה משותף לכל המגזרים הללו? האם יש לנו שפה אזרחית משותפת, אתוס משותף? האם יש לנו מכנה ערכי משותף שבכוחו לחבר את כל המגזרים הללו יחד, במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית? בעבר, שימש צה"ל כמכשיר המרכזי לעיצוב הישראליות. בצבא, החברה הישראלית הייתה פוגשת את עצמה. מגבשת את עצמה. ובונה את עצמה ערכית וחברתית, ובמידה רבה גם כלכלית. ואולם, בסדר הישראלי המתהווה, קרוב למחצית האוכלוסייה, אינה משרתת בצה"ל. הישראלים ייפגשו לראשונה, אם בכלל, רק בשוק העבודה. ממילא, הבורות ההדדית והיעדר השפה המשותפת בין ארבעת המגזרים הללו, שהולכים ומידמים בגודלם, רק מגבירים את המתח, הפחד, העוינות והתחרות ביניהם.

יש כאלה שיאמרו שאני מחווה את דעתי, אבל אני קודם כל מתאר את העובדות. כדי ליצור תקווה- מוכרחים להכיר את העובדות. ההתעלמות, ההכחשה וההדחקה, של התמורות שעוברת החברה הישראלית, חוסר היכולת לראות אותן- לא יועילו. לאחרונה, נפגשתי עם פורום מנכ"לים צעירים, בהם סמנכ"ל שיווק שעובד בחברת פרסום גדולה בתל אביב. הצגתי בפניהם את הנתונים בשקף הזה, שנמצא כאן מאחורינו. הוא פלט צווחה. דווקא הוא, שפרנסתו תלויה לכאורה ביכולת שלו להבין אותנו, הישראלים, התקשה להאמין באיזו חברה הוא חי. הוא אינו היחיד. שותף לו גם הצופה הממוצע בערוצים המסחריים, שלא רואה ערים חרדיות או ערביות, על מפת תחזית מזג האוויר, ומתרגל לחשוב שהן אינן קיימות. לחילופין, יש מי שרואים היטב את התמורות הללו, ומסרבים להשלים איתן. כך יש מי שזועקים בראש חוצות כנגד, מה שהם מכנים, "ההדתה" של צה"ל. מנגד, יש מי שפשוט מציעים חילופי שטחים: שהרי אי אפשר לשנות את הדמוגרפיה, אבל אפשר לשחק עם הגיאוגרפיה. והרי, כבר היה מי שאמר, שבניכוי חרדים וערבים, מצבנו מצוין.

הדחקה או מאבק, לא יועילו. כולנו, חרדים וחילונים, דתיים וערבים, כאן, כדי להישאר. עכשיו, אם אנחנו באמת רוצים להתמודד עם משמעות "הסדר הישראלי החדש", הרי שעלינו להישיר אליו מבט אמיץ, ולשאול את עצמנו שאלות נוקבות. האם אנחנו, בני הציבור הציוני, מסוגלים להשלים עם כך ששתי קבוצות משמעותיות, מחצית האוכלוסייה העתידית בישראל- אינן מגדירות את עצמן ככאלה? אינן צופות בטקס הדלקת המשואות בהר הרצל ביום העצמאות? אינן שרות את ההמנון בעיניים נוצצות? האם אנחנו, בכלל נכונים לוותר על השירות בצבא, כ"כרטיס הכניסה לישראליות" ולמשק הישראלי? ותחת זאת, להסתפק בשירות אזרחי או קהילתי? ומנגד, האם המגזר הערבי

והחרדי נכונים לתרום את חלקם לעיצובם של ישראליות זאת, והמשק הישראלי, לשירות אזרחי או קהילתי, מתוך תחושת אחריות ומחויבות?

מי שלא מוכן לשאול את השאלות האלה היום, הוא אינו ציוני יותר ולא לאומי יותר- אלא מתעלם מהאתגר המשמעותי ביותר, המונח בפני המפעל הציוני היום. אם חפצי חיים אנחנו, אם חזון המדינה היהודית והדמוקרטית הוא חלום חיינו ומשאת נפשנו, הרי שאנו נדרשים היום להישיר מבט אמיץ למציאות הזאת. וזאת, מתוך מחויבות עמוקה למצוא, יחד, תשובות לשאלות. מתוך נכונות לשרטט, יחד, כל שבטי ישראל, חזון משותף, של תקווה ישראלית.

"הסדר הישראלי החדש", דורש מאתנו היום לעבור מהתפיסה המקובלת של רוב ומיעוט, לתפיסה חדשה של שותפות, בין המגזרים השונים בחברה הישראלית. בירור מהותה של השותפות הזאת, היא משימה של החברה הישראלית כולה. גם אם אין זה מתפקידי להכתיב את התשובות, הרי שמתפקידי ומחובתי כנשיא מדינת ישראל לשאול את השאלות, ולדרוש את הדיון ואת התשובות. ואני ממשיך לעשות זאת, מעל לכל במה, ובכל מקום; מכל שבט בתוכנו, ומכולנו גם יחד.

אני מאמין, שישנם ארבעה יסודות, שעליהם השותפות הזאת מוכרחה לעמוד.

הראשון, הוא בתחושת הביטחון של כל מגזר, בכך שכניסה לשותפות הזאת, אינה כרוכה בויתור על מרכיבי היסוד של זהותו. החרדי, החילוני, הדתי או הערבי- אינם יכולים להרגיש שציפור נפשם נמצאת בסכנה או תחת איום. בין אם זאת דרך החינוך החרדית, בישיבות הקטנות והגדולות; תפיסת הגאולה הלאומית דתית; אורח החיים הליברלי כיהודי חילוני; או הזהות הערבית-פלסטינית. הביטחון בכך שהזהות הבסיסית שלי אינה מאוימת, הוא תנאי יסודי ליכולת של כל אחד מאתנו להושיט יד לאחר. להבין את כאבו ואת פחדיו. ליכולת של כולנו לכוון כאן שותפות, בין המגזרים השונים. לא נוכל לעשות זאת, מבלי שנלמד להכיר אלה את אלה. מבלי שנבין מהי ציפור הנפש של כל מגזר ונדע לכבד אותה ולשמור עליה- גם כאשר הדבר קשה ואף מקומם.

היסוד השני, הוא האחריות המשותפת. כאשר אף שבט אינו מיעוט, אף צד לא יוכל להימלט מנשיאה באחריות לגורלה ועתידה של מדינת ישראל וכלל החברה הישראלית. כך, אף שבט אינו פטור מלהציע פתרונות להתמודדות עם אתגר ההגנה על בטחון המדינה. מלהתמודד עם אתגר הצמיחה במשק. או עם השמירה על מעמדה הבינלאומי של ישראל כחלק ממשפחת העמים. שותפות מטילה אחריות.

היסוד השלישי- הוא הוגנות ושוויון. כדי להבטיח את השותפות בינינו, יהיה עלינו להבטיח שאף אזרח אינו מופלה לרעה, או לטובה, מתוקף השתייכותו המגזרית. המציאות הנוכחית של פערים מובנים בין השותפים, בתקציבים, בתשתיות, בקרקעות, היא בלתי נסבלת. כאשר לעוני בישראל, יש גם פנים שבטיות מובהקות מחד, וכאשר רוב ככל התפקידים הבכירים במשק מאוישים על ידי בני מגזר אחד או שניים מנגד, הרי שלא ניתן יהיה לבנות כאן עתיד משותף. כדי לבסס את השותפות בינינו, יהיה עלינו להבטיח "חלום ישראלי" נגיש, אותו יוכלו להגשים כל צעיר וצעירה, שייבחנו אך ורק על פי כישרונם, ולא על פי מוצאם.

היסוד הרביעי, רבותי, והמאתגר מכולם, הוא יצירת הישראליות המשותפת. למרות האתגרים שמעמיד בפנינו הסדר הישראלי החדש, עלינו לדעת: הפסיפס הישראלי המתהווה איננו גזרה- אלא הזדמנות אדירה. הוא טומן בחובו עושר תרבותי, השראה,

אנושיות ורגישות. אסור שהסדר הישראלי החדש ידחוף אותנו להיבדלות והיפרדות. אסור לנו לוותר על תפיסה של ישראליות. אלא, עלינו לפתוח את שעריה, ולהרחיב את שפתה.

הדרך לביסוסם של יסודות אלה, עוד ארוכה וקשה- אבל, אם נאמין שלא נגזר עלינו, אלא נועדנו לחיות יחד- נוכל לאתגר.

את השותפות שנדרשת בסדר הישראלי החדש, נצטרך ליישם בכל זירה וזירה בחיינו. יהיה עלינו להבין כיצד נראה חינוך לשותפות- בהינתן מערכות חינוך נפרדות. כיצד מתנהלים משק ומגזר ציבורי- שמצטיינים בגיוון תעסוקתי. כיצד נראית תקשורת- שמצליחה לשמש גם כפלטפורמה משותפת. אקדמיה שאינה מתפשרת על איכות אבל יודעת לייצר סביבה תרבותית רגישה. פוליטיקה ושיח פוליטי שמביאים בחשבון את הרגישויות והיסודות של השותפות.

ביסוסה של השותפות הזאת היא משימה אדירה. זוהי משימה שלקחתי על עצמי, אך היא בוודאי איננה משימה רק שלי. זוהי משימה שתובעת היום מכולנו, מאמץ קולקטיבי אדיר. בשנה הראשונה לכהונתי פעלתי בניסיון לעורר כל צד בתוכנו, לראות את הצד האחר- גם כשזה קשה. לשמוע אותו- גם כשזה צורם. להושיט לו יד. בתום שנה זאת, אני עומד כאן בפניכם, מתוך רצון לומר את הדברים בצורה גלויה וברורה. מתוך תחושה עמוקה שהחברה הישראלית זקוקה היום לקריאת השכמה.

אני קורא היום לכולכם, התגייסו יחד איתי לאתגר. אני שותף של כל מי שמוכן לתת את חלקו במשימה הזאת. אני כאן לשירותכם, לשירותה של החברה הישראלית כולה. רק כך, יחד ובשותפות, נוכל לחדש תקווה ישראלית.